

JELES ELBESZÉLŐK KINCSESTÁRA

Porzó
(Ágai Adolf)

UJ HANTOK

A Por és Hamu második sorozata

Budapest, az Athenaeum r.-t. nyomása.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2013
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5406-30-0 (online)
MEK-12074

TARTALOM

Előljáróba.

»Akkor!«

- SZILÁGYI DEZSŐRÜL. -

»A Palatinus Jóska.«

»A Palatinus Pista.«

A három Jankó.

Mikor láttam én először Jókait?

A mi öreg urunk.

- KOZMA SÁNDOR. -

Kossuth Lajosnál.

Egyedül.

- VAJDA JÁNOSRÓL. -

Márton Ferencz.

Munkácsyval.

Hyrtl József.

»Nincs többé ragya!«

- SCHWIMMER ERNŐRÜL. -

Egy magyar Hansen.

- SZAPÁRY FERENCZ GRÓF. -

Patterson Arthur.

»A Ferkó koma.«

- BESSENYEY FERENCZ. -

Karsai Albert.

- TOLYÁSS DÁNIEL. -

»A proféta.«

- EMLÉKEZÉS SZINI KÁROLYRA. -

Egy magyar időjós.

- BALLA KÁROLY. -

Az öngyilkos levele.

- BALLA KÁLMÁN. -

Csermelyi Sándor.

A legkedvesebb magyar kiadó.

- HOFFMANN ALFRÉD. -

Dal az özvegységről.

Előljáróba.

Telik, telik, egyre telik az én külön kis temetőm, s csak a véletlen füzése, hogy az én szívem vesztesége egyuttal országos is.

A birás boldogsága sötét árnyat vet: ez a veszteség gondolata. Minél sugarasabb, melegebb volt amaz: annál sötétebb és hidegebb emez.

Hogy elpusztulnak mellőlem apránként azok, akiket szerettem! Kezdem érteni a halálvágyat. Az új ivadék elrohan mellettünk, sokszor a fejünk fölött. Siettékben rá is tapos a szíviünkre. Szándékosság nélkül, meglehet; ám azért fáj.

Hullanak egyre a régiek. Az én sirkertecskémben tán csak épp az én számomra maradt még hely.

Sirassanak el, ha rászolgáltam, az utánam következők.

Budapest, 1906 márczius havában.

Porzó.

»Akkor!«

- SZILÁGYI DEZSŐRÜL. -

Emlékezzem régiekről, híres Bécsből kijöttekről.

Seregestül szöktünk innen oda, ahol, az 50-es évek végén, különb volt a tanítás, enyhébb a rendőrség. Hiszen ez birta rá Török Jánost is, hogy lapjával, a *Magyar Sajtóval*, az alá a szelidebb éghajlat alá meneküljön. Mert ott - akkor! - be nem vallott, de annál jobban eső kedvezéssel bánt a hatalmas Kempen báró, a főfőmindenegyéb, a »vad magyarral«, s különösen kedvelte a magyart a bécsi - akkor! - kinek tagjaiban még ott rezgett az a nagy érzés, melyet a pest-pozsonyi, a szőke Duna városaiból a kék Duna városába indult küldöttség támasztott benne, midőn a Lipótvárosban kikötött és hirdette neki a szabadságot; - de különösen ott rezgett visszaverődése annak a puskaropogásnak, mely azt jelentette, hogy Windischgraetz herceg tábornagy úr a város árkaiban löveti föbe Messenhausert és Blum Róbertet, akiknél ártatlanabbul még nem ért soha senkit a »rebellség« vádja.

A zenébe fult, a színészeket s főképen színészasszonyokat és kisasszonyokat ünneplő város, a mesterségesen, talán erőszakosan kultivált lojalitásba fogult lelkek ez atmoszférájában gyorsan kalászba szökkent az a bizonyos »Gemüthlichkeit« - a félműveltségnek, a könnyű kereset-táplálta jólétnek s politikai kiskoruságnak összeszűrődéséből származott boldog együgyűség, mellyel ők annyira nagyra voltak. Akadt ugyan itt-ott köztük amolyan »Feuergeist« is, aki a Lothringer-sörház leghátulsó extrazimmerjében vastag dohányfüllegekbe óvatosan burkolt czélzatos hümmögéssel s jelentős homlokránczolásal, félszavakkal, melyekből előbb kiszedte a tövist, mint halból a szálkát, s elköhintett példálózással, melynek leharapta a fejét-farkát: dörgve súgá, hogy ez így nem maradhat. A »grüne Insel« asztalkörének lovagjai borzongva hallgatták, mint a dajka kísérteties meséjét a gyermek. Mert hiszen amott, weit hinten im Wälscherland, már támadt is föl egy szörnyü ember - der Garawaldi, aki az olasz hazákat egy olasz birodalommal akarja összeforrasztani s akinek rettenetes szózata a »Roma o morte!«

A *Figaro* nevű bécsi élcslap (maga nyomatta ki a czimlapjára, hogy az) le is rajzolta akkor Garibaldit harcsa-bajszú czápának, amint rendre kapja be azokat az apró országokat.

A Vater-Radetzkyduselnek abban a korában, mely szülte és nevelte a kaiserliche Hofdemokratot, aki önmagát arretálja; legvirágjában a Burg-színház művészetének s a nestroyzmusnak, melyhez járult a párisi bouffe, az operette bájos megjelenése is: kellemes élet esett ottan. Kivált, ha az ember innen volt még a husz éven.

De hát nem voltunk volna magyarok, akik ott éltünk az Alservárosban, ha össze nem búttunk volna a sírva-vigadásra. Usztunk a boldogító bánatban, szíttuk a fogunkat s álnéven fohászokdtunk Kossuth Lajoshoz, Széchenyi Istvánhoz, aki a közel Döblingben nehezebben viselte a haza gyászának vas terhét, mint azok a honfiak, akik a lábukon is hurczolták.

Magyar lap csupán a belvárosnak egy kávéházába járt: az egy *Pesti Napló*. Nyilván sokak előtt ismeretes volt az Istvántéri Café Français »tenu par Mme Crombé«. Erre a névre is jól emlékezik a régi Pest. Madame Crombé fiatal korában híres ballerínája volt az itteni német színháznak; - később, hogy bájai előmlöttek s Mirza-Saffi szerint apró lábai már el nem birták kecseinek sulyát: szemenszedett szép kis lányokból szerzett olyan balletet, melynek csupán említésére az akkori habitué bácsik ugyancsak csettentették a nyelvöket. Végig ugráltatta őket Európa nagy városainak valamennyi szinpadán, s miután csinos vagyont tánczoltatott össze magának velök: férjhez adta kicsikéit - Istenem, akkor! - sőt férjhez ment maga is egy

tudóshoz, kiből ő kávést nevelt magának, érdekes társaságot a látogatóinak s különösen olcsó francia nyelvtanítót azok számára, akik a »mélange« hegyébe (ez a bécsi francia szó a tudós alkotása, mely, mint a »stiefflette« = topán, - közkeletnek örvend minálunk is) - mint mondom: a mélange hegyébe még igazi párisi szólamokat is kaptak egy kosárral.

Ott lestem egyszer a *Pesti Naplót* én is. Sort kellett várnom. Még hárman voltak előttem, s mindegyik dehogyan engedett volna el egy hangot is belőle! »Az életbiztosítás hasznáról« - ez volt a vezércikk - egész a Duna-vizállásig, hűségesen lemorzsolta minden bötüt. Nem is annyira a foglalatáért, de mert magyar írás volt az elejétől végig. S még valamiért. Azért - hejh, különösen azért, mert hetenként vagy háromszor egy ismeretlen csillag tűnt föl benne, melyet az (*Fk*) jegyben biztató sugárul köszöntött minden magyar lélek. Jaj, de csak szépen, de boldogítón is ragyogott az akkor a haza sötét egén! Dal zengett felénk minden-egy szavából és vigasztaló zsolozsma:

Majd hoz Kossuth tisztát,
Türr Pista meg puskát,
Éljen Garabangyi!

Amikor végre az én kezembe került a lap, csöndesebb zúgot kerestem az elimádkozására, mert ott tündöklött ám az (*Fk*). Schleswig-Holsteinről beszélt ugyan, de mi jól tudtuk, miképpen kell azt olvasni. Ugy, hogy Magyarország. III. Napoléont magasztalta benne, de mi jól tudtuk, hogy ez azt jelenti: lódulj Bach!

Nekem magamnak külön elégtételemmre szolgált, hogy én annak a két bötünek a gazdáját jól ismerem; büszkeségemre, hogy meg-megfordulhattam házában, ahol színről-szinre láttam azt a fekete kis embert, akinek rút arcát megszépítette az ő elbájoló kedvessége, mint ahogy az a két bötü hintett el derűt az akkori *Pesti Naplónak* nehéz borújába s a csüggedő magyarnak sötét éjjelébe.

Akkoriban kukkantottam el én is magamat először - akkor közölte a *Hölgyfutár* valami bécsi levelkémet, első szemérmes nyilatkozatát az én később, mint ahogy a minap olvasám, »gyalázatos, honárulássá« hizott működésemmel a hazai litteraturában. És Falk - a rövidség okáért hadd írjam ki egész nevét - észrevette azt az én dadogásomat és megdicsérte. Soha rendjelt nem viseltek büszkébben a sziv fölött, mint ahogy én azt a néhány szót a szivemben.

Félénk tisztelettel néztem föl azokra a magyar urakra is, akik ott összejöttek, csöndesen káromkodtak s hangosan kacagtak. Hangosan kacagtak különösen akkor, midőn Pompéry lépett a körbe, s hozta hazulról az öreg úrnak legujabb adomáit s aztán megeresztette a maga tüskés beszédét s megszurkált vele - sokkal elméesebb volt, semmint kegyeletes lehetett volna - eleveneket és holtakat.

- Te János, mondá egy izben neki Falk, vigyázz, nehogy valamiképp a nyelvedbe találj harapni... mert Isten engem, vérmérgezésben halsz meg!

Kardkötővel, övvel járt aranygombos atillája fölött.

- Minek hordol te kötőt, övet, ha kardot nem viselhetsz? kérdé Falk.

- Ha nevetséges vagyok így, piruljon érette a német, aki a kardot megtiltotta nekünk. Az ő szégyene! felelé nemes pózzal.

Néha ott láttam Kecskeméthy Aurélt is, cenzorát a nemsokára ezután keletkezett *Magyar Sajtónak*, a belügyministerium revizorát a főpostán, ahová garmadában vitték eléje tilalmas-nál-tilalmasabb, veszedelmesnél-veszedelmesebb termékeit a külföldi könyvpiacnak. Nem árulok el már vele titkot, midőn elmondom, hogy ez a kör élvezte primeurjeit mindannak, ami okosat és felforgatót a politikának padalatti irodalma az-idétt dugaszban létrehozott.

Sajátságos volt nézni azt az eszes Aurélt, amikor egyszer-egyszer, Bémer püspök, vagy a döblingi remete küldeményének szeszitől kigombolkozott a beamterből és szidta a németet. Ilyenkor volt, hogy vacsora fölött így szólt oda neki Székely Józsi:

- Mégis csak magyar ember ez az Aurél, ha van rá neki alkalmatossága.

Vagy úgy! Hiszen én egy csöndes zugolyt keresek, hogy elolvassam a *Pesti Naplót*.

Épp hogy körülgöngyölítem a tartóján - a Café Françaisban ez is à l'instar de Paris volt - árnyék esik a lapomra.

Kellemesen csengő hang magyarul szólít meg kissé parádésan így:

- Kérem, ha majd el »méltóztatott« olvasni.

Karcsu ifju állt meg előttem, tövig magyarban. Mert ilyen ruhába szorultunk volt akkor mindannyian honi gyerekek, és a még tegnap angol Havelock zsinórral, sujtással kiteremtettéze lebegett rajtunk, ami az örökösen szeles István-téren folytonos viaskodásokra szolgáltatott okot. De a honért szívesen küzdöttünk, a feszülő nadrágban örömet feszengtünk, a szűk csizmában boldogan sántítottunk, mert a lábunk sarkán rikoltozó sarkantyú azt rikoltozá, hogy: szép szenvedni a hazáért!

Az ifju, aki megszólított, nekem nagyon tetszett. Olajszin arczán még csak ütögetett a bajusz, de állát selymes pihe-szakáll árnyékolta már. Szeme áthatóan kék s parádés megszólítása ellenére is közeledése megnyerő. Magyar fiúk, főképen akkor és idegenben, atyafiságosan vonzódtak egymáshoz. Azon vettük észre magunkat, hogy ugyancsak nagy beszélgetésbe borultunk. Azaz, hogy voltaképen ő beszélt. Öröm is volt hallgatni. Csak úgy omlott ajkáról a szó s még sem úgy, mintha olvasná. Ezzel szeretik tudniillik megdicsérni azt, aki megakadás nélkül, folyékonyan beszél. S milyen kedves okosságokat tudott mondni! És megvolt neki az a nagy, szinte megdöbbenő bátorsága, hogy erősen megbíráta - nem is a bécsi ministereket, hanem a magyar politikusokat. Akkor!

- Az a Falk, az nagyon veszedelmes ember. És nem is a németnek, hanem a magyarnak. A németet megpukkasztja, de a magyart megrontja.

Felháborodással, szinte rémülve rugtam el magam alól a széket.

- Az Istenért! Falk, aki reményeinknek már-már serczenő mécsesét oly bőven megtöltötte olajjal!... kiáltám szintén parádés nyelven. A magyarnak vigasztalóját, biztatóját!

- Mig vigasztalja, vele megyek. De biztatása veszedelmes, és itt eléje szegülök. Félek, hogy valami bolondságra találja ragadtatni magát vele a nemzet. A francia feni a fogát, az olasz a vasát. A burkus lesben áll. Olyan könnyen befonhatják a magyart! Kérem, ez veszedelmes játék. Annál veszedelmesebb, mert hogy a játéka elbűvölő.

Csak néztem. Fiatal ember, aki ilyen kegyetlenül ítél; aki hibáztatja azt, kit egy ország bálványoz. Aki nincs elragadtatva, hanem vádol. Vonzódtam hozzá s félttem tőle. Aztán bemutatkozott.

- Nevem Szilágyi Dezső. Itt jogászodom Bécsben. Ön, úgy látszik, nem csak szereti, de ösmeri is Falkot.

- Hogyne ösmerném? szóltam örvendve. A házához is járatos vagyok. S beszéltem róla sokat. Mosolygott a lelkesedésemen. Aztán elgondolkozott.

- Ugyan kérem, mondá hosszú szünet után, hogyan juthatnék a közelébe? És csak úgy koczkáztatva kérdezé: bemutatnám-e őt Falk Miksának?

- Majd előbb tán szólnék neki, felelém.

Szóltam. De hűségesen elmondtam Falknak, mi véleményben van felőle az a magyar ifjú.

- Csak annál inkább hozza el!

Vittem-é, maga ment-é el hozzá: arra már nem tudnék határozott választ adni. Hiszen innen-onnan ötven éve. Egy emberöltőnél is több. Érzem, hogy itt volna a legérdekesebb, ahol összegabalyodnak emlékezetem szálai. De egyszer - ez bizonyos - együtt vacsoráztunk Falknál. »Ott voltak«: Hopp, később váradi kanonok; Frankenburg Adolf; báró Ringelsheim tábornok s még néhányan, akiknek képe teljesen elmosódott előttem. Egyszerre berobogott Pompéry, aki otthon lapot alapított éppen, amelynek *Ország* nevet adott. S oda lépve Falk elé (még mindig kardövvel és kard nélkül) így szólt:

- Az *Ország* foglya vagy!

Egyéb országos dolog akkor, tekintettel a császári királyi tábornokra, abroszra nem került; de igenis egy fölséges vacsora, melynek egyik ropogós száma volt egy nagy tál barnapirosra sült fogoly és díszje a kitűnően megszerkesztett saláta, amely gazdánknak sajátkezű remeklése, mely végett, fejébe nyomva a bojtos házi sipkát, külön kiment a konyhába. (Röstellem, hogy a gyomromnak jobb a memoriája, mint a fejemnek.)

Egyes nyilatkozatokból azonban megértettem, hogy Falk megtérítette a fiatal Szilágyit. Az akkor volt! A megöregedett Szilágyival azonban ez neki nem sikerült. Jól tudják ezt Aradon, Nagy-Váradon, meg Budapesten.

A »Kávéforrás« korában több izben járt el közibénk. Deák Ferencz uralkodása és Andrássy Gyula kormányzása alatt volt. Politikai vitáink tartalma épp csak a Tisza Kálmán szidásából tellett. Ezt elvégezvén, sorát ejtettük szépirodalomnak s az anekdotának. Dezsőnél szívesebben senkit sem hallgattunk. Épp akkor került vissza Angliából. Azt a humort, színességet, mellyel ottani élményeit s megfigyeléseit adta elő, soha el nem felejttem. És ez a roppant ember úgy tudott kacagni hóbertjainkon, mint a gyermek. Még a könnye is csordult.

Ez is akkor volt.

Azóta, hogy első izben találkoztunk, értéke mekkora arányokat váltott! Hiszen tudói vagyunk valamennyien, akiket szónoklatával rabul ejtett. A koalíció aggasztó napjaiban irom e sorokat. A rengeteg cséplőgép talán bizony szétzúzta volna - vagy, ki tudja? - a nagy kételkedő meglehet hogy a segítségére siet.

Idők jártával rengeteg mellkasában elkezdett zakatolni a sziv. Nem is tudott felőle, hogy megromlott ez az izma és tetejébe hágott vele a Tátra magasainak. Melyet róla neveztek el, a »Szilágyi Dezső útja«, neki a halál útja volt. Azt folytatta csüggedetlen energiával, amit mellőznie kell vala. Midőn magam is róttam ezt az utat, derült ég alatt pacsirta zengett fölöttem s túl a gömörödő messze ormokon elnéztem arrafelé, ahol a róna kezdődik, és a hajdani való karcsu, szelid, eszes ifjúra gondoltam.

»A Palatinus Jóska.«

Van ember, aki híres; van, aki dicsőséget szerzett hazájának; van, aki jó szívével, bő kezével, fényes elméjével, a jellem nagy tulajdonságaival járt népe előtt, hogy tanítsa és megváltsa. S királyok és próféták, hősök, államférfiak, milliomosok, költők és tudósok lelkének e magasztos nyilatkozatai még mind nem elégségesek arra, hogy megszerezzék számukra a legdrágább kitüntetést: a népszerűséget. Ennek az elnyerése egész másmivel jár, amit meg nem ad sem erő, sem ész, sem tudomány, sem pénz: csak a szeretetreméltóság, a modornak jóízűsége. Még nagylelkűséget is lehet gyakorolni - okosságból; szivjóságot - sportból; még tán szép idomokat is csalóka eszközökkel (gummi), elbájoló színeket, szemfényvesztő szerekkel (eau de lys) és szemfénynövelő csöppekkel (belladonna). Lyrái költeményt ésszel is róttak már egybe híres dalnokok. De a kedvességet se megtanulni, se megszerezni nem lehet; az úgy fakad a lélekből, mint virágból az illat. Szándékosság nélkül, mert ez a természete.

Népszerű ember volt Magyarországon József királyi herceg. Nem kereste, azért is találta meg.

Persze, hogy az apja fia volt, s ez nagyon megsegítette. Meg az, hogy alcsuthi gyerekek született s így többül metszett magyarság forrott benne. Meg itthon is nevedett s csak sátoros napokon ha vitte az édes apja Bécsbe, ahol a családnak többi sima tagja kedvét lelte a tüzes fiuban, hogy később megütközéssel tapasztalják benne egy császári fönségnek vadócz magyar voltát.

Leg is jobban szeretett ő itthon, a budai várkertben, de még inkább a fehérvári birtok messze tündöklő tanyái között, kiváltképen pedig a szülőfaluja utcáin, ahol versenyt futhatott a métában Kósa Lacziékkal, meg a Csutak Pistáékkal, akikkel bizony néha össze is kapott, nem egyszer térve meg a dulakodásból tépett hajjal, kék homlokkal (lapdától, ököltől, mitől-e?) s lehasított zekével. A hopmester rémült, a fönséges apa mosolygott.

Fiúcska koromban, midőn a rombach-utcái kisdadó padjai között ugrálva, tettem meg az első lépést majdan fényessé válandó tudományos pályámon - iskolából jövet sokszor láttam a Király-utca ragyás kövezetén egy öblös batárt végig hintálózni a városerdő felé. A háromszögletes kalapú, simára beretvált képű kocsis mellett, ki óvatosan hajtotta a lombos farku, lobogó sörényű nehézkes spanyol szürkéket, ott ült délczegen a nyalka huszár, benn a hintóban egy fehér bajszú öreg úr két virágzó csemetével: a Palatinus Mariskával, meg a Palatinus Jóskaival.

Nádorék voltak, ismertük mindnyájan. Gyorsan kaptuk le fejünkről a rojtos tányérsipkát (ez volt akkor a divat a hátulgombolós nemzedékben) s nagy meglepedésünkre szolgált a királyi herceg és gyermekeinek nyájas viszonzása. Sőt, ha jól tudom, egyőnk-másőnk még hátul is fölkapott volna, ha a hintó állókáján ott nem meredez egy szálas udvari inas.

A Palatinus Mariska a belgák királyasszonya lett - Stefániának édes anyja. A fiu pedig Magyarország első honvéd katonája.

Egy bús nap meghúzták a harangokat, gyásza volt a nemzetnek, temették az öreg palatinust. Erre meg egy vidám nap derült volna fel; de épp, hogy delelőjének magasára hágott, borult rá hirtelen sötét éjszaka. Szomorú idők, melyeknek homályából egy fényugárka lövelt ki csak... egy szépséges karcsu hajadont vittek messze Belgiumba királynénak. De nem a vőlegénye karján vonult be oda, hanem egyedül. Már mint felséget üdvözölték az ország határán, szerzés útján történvén a házasság. Ausztria széleig testvéröcsse kísérte: József. Azon tul idegenben folytatta útját az alcsuthi leányzó, fején a koronával, szorongó szívében egy tövissel, melyet

első szerelmének korán hervadt rózsájáról választott le a végzet, hogy megvérezze. (Hát csak úgy beszéltek.) Annyi bizonyos, hogy az első hónapok fagyát, a szerető testvérnek hazulról küldött sűrű levelei olvasztották édes-bánatos meleggé, míg az önként fakadt meleg az anyai boldogsággal vonult be kebelébe: a fiucska után megszületett a hitvesi szerelem, s aztán minden jó volt - mindaddig, amíg meg nem romlott.

* * *

Nagy ünnepség esett ekkoriban - 1847-ben - a Duna és Tisza között. Megnyílt a »Magyar középponti vasút«. A nagy-abonyi állomás is kivirult a sok lobogótul s az akáczalombtul. Még akkor kevesünk látott gőzkocsit; csak mi néhányan gyerekek, akik a világosi csárdáig szaladtunk elejébe, álltunk oda a töltés aljára megbámulni azt a tüzkölkő, nagyfejű sárkányt, amint vont maga után, vagy tolt maga előtt hosszú sorban az apró kocsikat, melyek a Pest alatti kavicsbányában rakodtak meg s így gurultak Czegléd alá.

Valóságos álomlátás volt, midőn a zászlóval tele tüzdelt »Villám«, hasán egy nagy kétfejű sassal, szárnyas hirnök gyanánt egymaga vágatott el mellettünk rettentő dübörgéssel, süvítéssel, végig a középső csapáson, ki a messze rónába, hogy Szolnok alatt megpihenjen. S még látszott fehér füstje, amint apró báránnyelűk szakadozva kóválygott Paládics körül: már száguldott nyomába az első vonat, arannyal szegett sárga díszkocsijában hozva a vasuti főurakat, köztük egy hosszú, száraz olaszt. Ez volt Tallachini, a főmérnök, a vasut építő mester, akinek szemmértékéről csodákat tudtak mesélni. Csak ránézett egy kőhalomra, farakásra s mind egyszálig megmondta, mennyi van benne, vagy a bánya hány kocsiderékkel foglal magában kavicsot. Aztán volt ott abban a kereken járó aranyos házban egy angol szabású, bajusztalan, őszhajú gentleman is: a Rothschild báró, akitől, mint a lánczhidra is, azonképen erre a vasutra is, az ő pénzéből telt. Szemben vele egy villogó tekintetű magyar mágnás ült: ez volt Széchenyi István gróf. Köztük, az ablakon kihajolva, egy fiatal, nagyon fiatal sugár katonatiszt.

Ráismertem: ez volt a Palatinus Jóska.

Ő szállt ki egyetlen, s míg Fejes Gábor uram a tanácsbeliek elejére állva, ékes fonású beszédben köszöntötte a nagytehető méltóságokat, az ifju királyi herceg a cigánybandához közeledett, sőt szóba is elegyedett vele. Péter kétrét hajladozott az igyekezettől és boldogságtól, amint húzta, kiváltképen pedig mikor megértette, hogy az ifiúr a palatinusnak a kisebbik fia. Különösen azzal volt nagyra a mi primásunk, hogy beszélgetvén vele, még cigány szót is ejtett »á nácságos herceg«.

* * *

Nagy-kőrösi nagy diák voltam. Arany János, Szász Károly és Mentovich Ferencz elejébe jártunk mi akkor, hogy sűrűbben emlegették előttünk a József királyi herceg nevét, ki amoda át Kecskeméten dragonyos óbester. (Nem hogy Kőrösre tették volna, ahol diszes uj lovas-kaszárnya van, meg különb a rektor is! - dohogták a presbiterek.) A nádor fia: az az ezredes. Nemcsak hogy nagy böcsületben tartják a kecskemétiak, de még szeretik is. Hogy is ne szeretnék, mikor a javából való magyar fi, és ha lobbót vet benne a jó vér, nem is holmi német szarkamentét vagy mi a ménküt emleget, hanem olyan magyarán sujtásozza ki a mondókáját, hogy öröm és rőtögés esik, hallván. Meg hogy milyen gyöngyen tud mulatni! Ha igazán kihögyösödik a kedve, nem a regemencz-bandájával fúvatja, de a cigánnyal húzatja. Tyűh!... ha mink most kecskeméti diákok lehetnénk! (Ki mer olyat kívánni!? förmedt ránk Pintér Gyurka.)

Nagy sor előzte meg azt, hogy a cigány-muzsikusokat ez a szerencse érte. A királyi herceget Coudenhove gróf előzte meg, aki sehogysem férközhetett a kecskemétiak szívéhez. Merev, német főtiszt volt, meg nem értője a tréfának. Hát nem is keresték a kedvét, sőt még

meg is apasztották. Azt cselekedték meg a fiatalok, hogy mikor a katonai zenészkar a »széles árok« mellett bumberdózta el az akkoriban legkapósabb olasz operákat, Zsigát a maga legényeivel szembe állították, s már most Isten keserves igazában megeredt a truczczos koncert: jobbról Norma a fiait öldöste, balról bogár csipte meg a Zsuzsát. S mikor hangverseny végén fölzendült a Gotterhalte, Zsigáék azt huzatták, hogy: »Ebadta németje, országunk szemeteje«. Amiből bizony olyan pogány hang-egyveleg támadt, hogy még az ott lebzselő piaczi kutyák is elcizihelődtek onnan a városnak békésebb tájaira.

A gróf már most azzal büntette meg a kecskemétiakat, hogy eltiltotta a placzmuzikot. Bánták is ők! A cigányok pedig meg is örültek neki: már most egész hosszában, szélteben övéké volt a »széles árok«.

Hogy József foglalta el aztán a gróf helyét: fönséges színe elé járult Zsiga és a bandája, »hara-gudna kegyelmesen ő is a kecskemétiakra« - mármint: tiltaná meg ő is a katona-muzsikát, ami nekik csak haszon volna. A királyi herczeg nevetve állott rá, s a Savoyen-dragonosok bandájának csigatrombitáiba és hosszú pazánjaiba még nyár derekán is bele fagyott a szusz. Nehány évvel rá, takarékosági okokból, végkép megszüntették a lovas ezredek zenéjét; de a kecskeméti cigány leteszi rá a hitet, hogy azt is az ő jóvoltáért adta ki parancsolatba a Palatinus Jóska.

Csodálatos az a vonzódás, mellyel ez a magas rangú férfiú a hindu páriából lett s magyar páriának állott cigány iránt viseltetett. Hegedűje volt az a zengő varázs, mely magához csábítá, hogy megfigyelje életét, szokásait s megismerje nyelvét is, a románo-csibakérót, azt a magyar-tót-oláh keveréktől megzavarodott szólamot, melyet két honi tudósunk: Hermann Antal és Vlidkovszky rostálgatnak tisztára nagy szorgalommal és kevés szerencsével. Az utját azonban megmutatta az a derék királyi herczeg, aki, szeretvén a magyart, megszerette az ő cigányát is.

A saját ezredében (állítási kerülete Nagy-Várad) mindig is több volt a cigány mint egyéb ezredekben, s a banda csaknem teljesen a Fáraó nemzetségéből tellett. Solferino alatt később erősen hetykélkedett a legénység: majd így-amúgy ők azt a macskanyúzó olaszt, fészkelődő francziát! Ha kottából muzsikál, kottából is verekszik az - ők pedig majd csak amúgy könyv nélkül. Hát meg is keserültük ezt a könyv nélkül valóságot, mint néhány évvel rá Königrätz alatt is, hol a hősokeket leterítette az iskolamester.

A hadjárat befejeztével Kölnben láttam egy műkereskedő boltjának ablakában egymás mellé akasztva két képet. Az elsőn, kengyelvasában felállva, kihívólag tekint szét a magyar huszár, kiáltván: »Wo ist Preuss?« A másikon egy istenverte német huszár - még kimondani is nevetség - levágja a magyart: »Da ist Preuss!«

Dehogy álmodták volna meg Zsigáék, hogy következik idő, amikor több lesz a cigány a katonabandában, mint amennyiből állott a maguké!

Abban a 37. számú Józsefvezredben nevedett nagygyá halhatatlan Rácz Pál is; itt ártotta őt bele a kóta titkaiba pane Drahanek (vagy Krsivinka), hogy évek múltán Taliánországból hazatérve: ő, Pali, foglalja el a Patikárus Ferkó halálával megüresedett országos primásságot.

Igaz, hogy nagy urnak, mint a szép asszonynak, könnyebben esik szeretetreméltónak lenni, mint a más ember fiának. De a királyi herczeg annyi jelét adta a kedvességnek, úgy tudott a népe nyelvén, s olyan igazáncdi magyarság ragyogott ki belőle, hogy csekélyebb léte is meghódította volna vele a bizony rátartós, kényes alföldi embert.

Egyszer, hogy a különösen törleszkedő kontrás azt kérdi a fönségtől, mire való a debreczeni pipa faragású szipkáján a kupak? - mert hiszen, míg a szivarban tart, hasznát nem veszi, vágottat meg nem szí belőle -: a királyi herczeg rámutat a füstös művész birómándlijára s így

válaszol: »Gomb csak gombolkozásra való, igaz-e? (Igázs!) No ha igaz, mire való a mándlidon ez a ménkű sok pityke?«

A szép cigány Treszka, ki a Scharfné asszony divatboltjában tanulta a masamódságot, szolgáltatva az ezredes úr szipkáihoz a kerek tüll rongyocskákat, melyeket piros és zöld pamutszálakkal varrt ki nemzeti színűre, amin az akkori cs. megyefőnök (magyarul: bezirkshauptmann) ugyancsak elszörnyűködött. Vitéz Perczel Móricznak volt az öcsse, aki letévén e híres névről, csak a »Bonyhádi« predikátumával élt. Ennek az urnak nagy keserűségére szolgált az, hogy egy császári főherceg annyira el tudott magyarosodni, s egy-egy bécsi dorgatóriumnak aligha nem a megyefőnök ur volt a megindítója. Mikor még ismeretes rebellisek fiaival is barátkozik!

* * *

Valamely szerdának a délutánján, szép juniusi napon, egy magosan megrakodott szénás szekér dülöngött be Kecskemét felől, a Gubodyék portája előtt, a kőrösi nagypiaczra, ahol szemben a Leszik korcsmájával megállott. A szerte illatozó széna tetejében hasmánt feküdt egy fiatal parasztleány. Ugy látszik aludt, mert a béres csördítésére hirtelen fölérzett, félrekapta a fejét s aztán hamarosan lecsúszott a szekér oldalán, úgy hogy a lobogós gyolcs gatyaszára a csipőig türemlett föl. Mi diákság ügyet sem vetettünk rá - mit nekünk pullusoknak a paraszt! - ha egyszerre suttogás nem keletkezik, hogy hiszen ez a Palatinus Jóska! Jóformán még el sem tűnődhattunk ezen az eseményen, midőn a kövér Leszikné, kiállva a kávéháza ajtajába: vastag, rövid mutató ujjával böködi a hórihorgas Biczó Rudit, a város műveltes főborbélyának keskeny mellkasát, s mutat felénk. Amire a vékony Rudi elibénk áll s ékes beszéddel hí meg minket, hogy lévén az ebédlőben egy parasztszerű úrfi, aki kedvellén az diákságot, véle egyetemlegessen mulatozni óhajtván, mely végre bé is rendeltetvén már a Fényes Károly bandája, a czéczóra szivessen láttatván. Részünkről tehát azon melegében elhatározottván, participiumos szónoklat nélkül is particzipiálni a potyának ígérkező muriban.

A dohos, alacsony, tágas ebédlőben ott muzsikáltatta magát az a szálmagas szép legény. Az volt-e, akinek mondták: mit tudtuk, mit bántuk mi! A gatyás Maecenás elejibe olvasatlan hordták fel az italt, a konyhán sercegett a bőrös, Károly elragadóan hegedült s hullott a bőgőbe a bankó. Árvalányhajbokrétás kis kalapját félre billentvén, biztatta a cigányt (főlöleges volt), biztatott minket (még főlölesebb volt) - hanem azért mégis némi gyanakvó tartózkodással néztük. Még kisül, hogy ez a hirhedt Fazekas Dávid, aki a multkor még nagytiszteletű Báthory Gábor és Szász Károly uraiméket sem átallotta kifosztogatni a czöglédi csárda mellett, midőn a pesti vásárra igyekezének.

Éppen ezt a kerek erdőt járatta velünk Károly, midőn lódobogás hallatszott kívülről. Négy sáros, poros katonatiszt úr, lecsörrenve a nyeregből, gyorsan nyitott be a szálába, ahonnan minket rövid perrel kifelé nyomintottak. Mi történt oda benn, mi nem: sohasem tudódott ki. Csak azt láttuk, hogy néhány percz multán négy dragonyos tiszt helyett öt kapott lóra, s szapora ügetésben siettek a temető felé, ki a dülő utakra, ahonnan félórával közelebb érni el Kecskemétet.

Nem sokára el is származott onnan a főherceg. De előbb öt hagyta el a regimentje, nem ő azt. Aki olasz fiu volt benne, az mind haza optált. József pedig elkerült valahová az Operenciás tenger mellé - márhogy Linczbe, ahol kedvére unatkozhatott a csöndes németek között; s hogy nem győzi már ásítással, kapja magát, nekidől a munkának, komoly tanulást folytat, szívós szorgalommal s lelkesedéssel dolgozik önművelésén, komollyá érlelődik s nagyra hivatott állásának megveti szilárd alapját. Hogy vissza-vissza rítt a lelke magyar hazája felé, nem tagadta. Beszéli, hogy mikor a Linczet a szemközti Urfahrral összekapcsoló hídon állva, nézte maga alatt a töredező táblából kiváló, roppant tavi rózsák gyanánt a zajló Dunán leuszó jégdarabokat, így sohajtott fel: »Ha veletek mehetnék!«

* * *

Azóta mindhalálíg a mienk volt és persze, hogy közben meg is feleségesedett. A francia lilimos családnak egy lilionszálát tüzte gyöngéd, vitézi kebelére: a Lajos Filep francia király unokáját. Az a lilium mély gyökérszálakat eresztett az ő szívében, s boldogan rengette hat biztató bimbaját. Ketteje korán hervadt: a szép és kedves Laczi, aki végzetes vadászaton veszett oda. Testvérhugát meg, a jóságos, ábrándos lelkű Margitot - a »szegények betegsége« ölte meg.

Midőn Józsefekre földerült az ő boldog szövetségök huszonötödik évfordulója, valóban együtt ünnepeltük meg az ezüstitakodalmassal. Nem a lelkesedésem múlt, hogy dicsőkre nem zengtem menyegzői éneket; de nem volt meg a hozzá való tudományom. Hát csak emlékeztem apró mezei virágaiból kötött bokrétával kedveskedtem nekik. Most akár már a koporsójára tehetem le, mert hogy felséges és fenséges urak és asszonyságok csupán koporsóba kerülnek. Sirt nem ásnak nekik. De hát valamikor csak el fognak vegyülni ők is a föld porával.

A piramisok alatt nyugvó fáraók, pedig már évezredek óta pihennek a rengeteg gúlák fenekén, már kezdenek szertehullani.

Az anyagváltás örök törvénye megdönthetetlen.

És elporlad az érc is, csak a szívben emelt emlék örök.

»A Palatinus Pista«.

Mert hogy tudnék én dalt a Palatinus Pistáról is, ő fensége István királyi hercegről. Nem is mostanában halt meg, s ő sem hantok alatt nyugszik, hanem a királyi palota rideg kriptájában. De mert ismertem őt boldog ifjunak is, megrogyott aggnak is: hadd foglalom az ő nevét is gyászkoszorú levelei közé.

Sűrűn fordult ő meg a mi városunkban; de nem, hogy ott megszálljon. Még a vasut előtti korban hozta őt oda a könnyű cséza, melybe négy vidám pej volt befogva. Reggel indultak Budáról, estenden már oda értek Abonyba, még pedig egy hajtásra. Egy hajtásra azon az istenverte, gyalázatos országuton, mely csak hetek után volt megint valamelyest járható, midőn t. i. a vármegyei inzsellér urak kiigazító munkáját kiheverte. Ilyenkor a szíjas csapáson vigan szaladt a jármű, repült különösen a cséza, mert sokszor már a délutáni órákon is ott ficzánkoltak azok a gyönyörű lovak a Kautz uram vasas boltja előtt. Csülökig - annál is följebb: hasig ért az a rettentő keverék, melyet mintha kőmivesnek vakoló keze suhintotta volna oda. A négy pejkó fakóra vált a rá tapadt mocsártól. Mekkora sarakban is dagaszthattak, mikor bizony már inkább uszvást huzták a kátyukon át azt a kocsit, amelyben ült egy fiatal, deli huszártiszt bő fehér köpönyegben. A tarsolyos hajdu egy percze ha leszökkent, lefaragni a kerekek agyáról, küllői közül a nyúlós, fekete sarat, melyet ott a czeplédi csárda táján szedtek föl. S aztán: tovább!

Mert se maradás, se tartomány - szapora ügetésben folytatta utját a fogat, Ujszászig meg sem állt.

Hát hogy ott lakott egy nagy kastélyban egy édes, szőke leányzó, az Orczy bárókisasszony, a Teréz. Azt szerette meg a fenséges fiatal ur, és hajh! - a szép hajdon is de nagyon szerette. S hogy mégse lehetett a hitvese - oh jaj, azok az udvari regulák! - utána halt a szerelmének. Ott porlad az ujszászi templomka kriptájában, ott él egész drága valója az oltár felett azon a képen, mely szent Teréziát ábrázolja.

Mindnyájan a vidékbeliek ismertük ezt a bánatosan szép románczot, és lestük-vártuk, hogy e fiatal lelkek boldog szövetségét megáldja a pap. Az országban nem is igen tudtak felőle, nem lévén akkor még annyi pletyka ujságlap, hogy dobra verje; meg aki volt, dehogy merte volna kiírni két fiatal teremtésnek ezt a legsajátabb szívbéli ügyét.

* * *

Röviddel ezután az a deli huszártiszt ott állott a Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegyék székházának elnöki emelvényén, hogy nádor-ispáni esküjét tegye le. Aki pedig őt beigtatá, az egy karcsu, szőke ifju vala: ez idő szerint Magyarországnak apostoli királya, I. Ferencz József. Hallottam is felavató magyar beszédjét. Szerzte csengett az a zsufolt teremben, mint egy biztató szózat. S hogy elcsendült a fejek és szívek fölött: az ország s a vármegye nagy urai, vegyest összeértetve tar koponyáikat és ősz üstökeiket, sugárzó szemmel s a fojtott öröm hangján morogták: »Ebből a legényből lesz még csak igazi magyar király!«

Mivel hogy akkoriban másképen installálták még a főispánt, mint ebben a végzetes pillanatban, hogy e sorokat rovogatom. És elgondolni, hogy épp azokon a főispánokon esett meg annyi csufság, akiket ugyanaz nevezett ki, aki elé a nemzet olyan forró lelkesedéssel tekintett - akkora.

Tán nem is igen való, hogy ebben a könyvben, melyet hosszabb életre szántam, mint amekkora jut a napi lapnak: szóvá tegyem azt a határos időbe szorult vizsgálódást, mely a nemzet és fölkezt királya között annyi veszteségnek az okozója. De ki nem akartam térni előle, mert úgy érzem, hogy mire ezek a soraim napvilágra kerülnek, király és nemzetgyűlés ismét boldog egyetértésben munkál - hogy is szokták mondani? - a haza fölvirágzásán.

* * *

Sok, sok idő telt le azóta.

A pesti orvosi egyetem erősen bach-huszáros dékánja elől csapatosan menekültünk föl Bécsbe, ahol jóval szabadabb levegő lengedezett. Érezte ezt Török János is, aki lapja, a »Magyar Sajtó« számára, a politikailag enyhébb osztrák ég alatt lelt oltalmat; sőt, Kecskeméthy Aurélban, védelmet is.¹

Hát ott, abban az akkoron elbájoló rezidencz-városban verődtünk össze mi magyar ifjuság: orvos, jogász, technikus, theologus, művész s újságíró, boldog tarkaságban. Az idegenben még csak annál erősebben éreztük magyar voltunkat, járattván hazai lapokat s a bezáratásig pártolván Bécsbe vetődött magyar színészt és cigányt. Az Akadémia palotájára s Vörösmarty árváinak adakoztunk és gyűjtöttünk s loppal el-eljáromagattunk Döblingbe, ha megláthatnánk azt a nagy magyart, aki bévül orvosok, kívül szemes rendőrök megfigyelése alatt állt - Széchenyi Istvánt. El-elnéztünk a währingi temetőbe is, hol a Klauzál Imre sirjára tettünk néhány szál virágot. Koszorúra bizony nem tellett.

Egyikünk valamiképp megütötte a brünni lutriban a ternót. Volt vagy 500 forint. Hová legyünk mi annyi pénzzel? (Mert közös volt közöttünk úgy az adósság, mint a »jövedelem«.) Figuránál figurább hóbortok jutottak eszünkbe. Zajzoni-Rab Pista azt ajánlotta: menjünk el Cserkeszországba, ősöket keresni négyen (300 forinttal). Még a Körösi-Csoma Sándor sirjához is elzarándokolhatnánk Áfrikába! Végre Vidovszky Jancsinak jutott eszébe valami megállható terv: menjünk el négyen Schaumburgba. Ott szomorkodik számkivetésben a Palatinus Pista, aki hejh!... ha erősebben fogja meg a dolog végét, magyar király lehetne ma. Addig számítottunk, míg Maróthy megtagadásával valahogy meglettük a 4-et a 2-ben. Már mint négyen indultunk volna neki kétszáz forinttal. (A 3-ik száz az Akadémia palotájának jutott.) A négy közé beválasztottak engem is, mint aki burkusul tudok. Németh Károly volt a bandának legrészesebb spórmajstere: ő lesz az uti-marsál.

Pünkösöd felé járt az idő, virágban állott még a rideg szikla is. Az egész világot egy nagy rózsás kertnek néztük. Meg is esnék, ha husz évvel nem annak néznők még ködös hidegben is.

Hogyan mentünk neki bolond fejjel Giessen egyetemi városnak (ahol pénzért mérik, vagy tán csak mérték a doctori oklevelet) - hogyan értünk a Lahn völgyében a hegyre épített, rovátkos tornyokkal ékesített, lejtős kerttel övezett kastély alá: azt hallgatással mellőzöm, mert ez magában egy epepeia, amelyet külön akarok még elénekelni - ha közben a halál belém nem fojtja a hangot.

Hát ott ültünk négyen a vitorlás csolnakban, melynek kormányosa egy tagos, csinos szőke asszony volt. Legyeskedtünk vele, ő is elértette a tréfaszót s vidáman vissza-vissza vágott. Hogy ott úsztunk már a lovagvárnak esti árnyában - a nap épp a hegyek mögé akart szállni - ekkor jutott csak eszünkbe a legnagyobb nehézség: hogyan, miképen s kinek a segédelmével jussunk el mi a Palatinus Pista színe elé? A kormányosnénk a kerek vállait vonogatta. Mit ő tudja? De a városban majd csak kerül, aki utba igazít.

- No fiúk, mondá Jancsi, ekkora utat tenni csakis czéllal, de irány nélkül: ez nagy számárság.

Egymásra vetettünk, mért hogy ebben a fontos kérdésben nem határoztunk előbb.

- Oda se neki! harsogá Dani, aki mindig a legvadabb indítványokkal hozakodott elő. Rágyujtunk egy nótára, vagy kettőre. Ezt meghallják odafent, osztán legyün a lakáj és felinvítál bennünköt a főnség elibe, osztán beszélget velünk, osztán meg is traktál, osztán elköszönünk. Úgy lösz!

¹ V. ö. »Por és Hamu« a 27. és 147. lapon. (Athenaeum, 1892.)

Nem volt különben. Ez a kalandoros indítvány, sose mertük volna reményelni, szó szerint bevált.

Dani csakugyan rágyujtott, hogy aszondja:

Esteledik, hajnalodik,
Gulya ménes takarodik...

Jól összetanult kántusban fújtuk vele. Olyan csodaszépen hangzott az alkonyi csöndben, hogy a mi vidám kormányosnénk mosolygós szemei telegyültek könnyüvel.

- Jaj, de szépen is tudják a fiatal urak! Látszik, hogy diákok.

- No meg! hevült neki a nagyobb siker reményében Dani. Hát ezt?

Hogy köll néköm Lembergben elmennyi,
Hogy köll néköm lengyel lyányt szeretnyi!
Ha jölelem, lejesnek karjaim,
Ha csolkolom, folnak az könnyveim.

Gyöngyen ment ez is. A csinos német menyecske egyre törülgette a barna szemeit. Dani pedig mind a partra nézett, »gyün-e mán az a lokáj?«

- Hát ezt, gyerekek, hogy:

Mi van innen távol? A Tisza...

Nagy meggyőződéssel, boldog-bánatos érzéssel fújtuk ezt is. Tán soha szebben nem hangzott bele szivünkbe ez az édes nóta, midőn egyszerre, félbe szakítva a dalt, nagyot kiált Dani:

- Ahun a! Gyün a lokáj!

És csakugyan gyüött. Igazán a fenséges úr küldöttje volt.

Egy vasrácsos ajtón léptünk a kertbe, innen fel a lépcsőkön a terrászra.

Ott, a szolga intésére, megállottunk. Soha ilyet! Mese. Hát csakugyan valóra válik ennek a bolondos gyerekek a gondolatja? Úgy, ahogy az időbül futotta, egymást hamarost leporoltuk, a hajunkat félresimítottuk, aztán pedig katonásan kihúztuk magunkat.

A széles lépcsőrül lefelé haladva, maga mellett foltos dán doggal, lassan közeledett egy agg férfi, szürke kabátban, a fejében széles peremű szalmakalap. Hosszú fehér szakál, bajusz omlott a mellére.

István királyi herceg volt.

Mert hogy nem lehetett más. Sehol egyebütt rá nem ismertem volna. Az öregség meg a bánat ugyancsak felszántotta keskeny arcját.

Danihoz fordulva így szólt tiszta magyarsággal:

- Önök magyarok.

- Igenis azok, fenségednek szolgálatjára, felelé Dani tartozó szerénységgel, de minden elfogódás nélkül.

Aztán rendre kérdezé, ki hová való. Mindegyik válaszra nyájasan biccentett. Midőn rám, a sorban harmadikra, került a sor, egész közélről láttam a nagy urat, s ekkor derengett föl csak emlékezetemben a rég látott vonásokkal való hasonlatosság. Hát csakugyan a Palatinus Pista volt. De már nagyon neki istvánodott.

- És ön?

Nevem után elmondtam a hazámat.

- Abonyi vagyok.

- Melyik Abonyba való?

Azt akartam felelni, hogy abba az Abonyba, amely *Ujszászhoz* van közel. De visszatartott a kimélő tartózkodásnak hirtelen feltörekedett érzete s így szóltam:

- Úgy is nevezik, hogy Szolnok-Abony.

Hosszan nézett rám. Jól tudhattam én, mi nyilalt át e pillanatban az ő lelkén.

Aztán a kastély néhány szobáján vezetett keresztül. Kissé zavaros hangulatban voltam s biz' én nem igen tudnék számot adni róla, mit láttam. Családi arc képek, Valero pusztája s egyebek váltakoztak tétova tekintetem előtt. Csak egy festményen akadt meg a szemem.

- Az öreg Klette műve, aki »házunknál« rajztanító volt. (Ismertem a fiait: Keleti Károlyt és Gusztávot. Ez az utóbbi, aki bátyját a sírba követé, nekem kedves gyerekkori pajtásom volt.) Ezt meg, folytatá, egy másik festményre híván fel figyelmünket, bizonyára ismerik mindnyájan.

Ha ismertük-e? Hogy is ne ismertük volna! Hiszen az a József nádor margitszigeti nyaralója. A boldog szülék előtt a futkosó gyermekek: egy fehér ruhás, hózedlis szőke leányka: az ifjan elhalt Hermina. Az a nagyobbik gyerek a Pista, innen rajta a Palatinus Mariska (mint a belgák királynéja halt el nem rég), meg az a tömzsi fiúcska amodább, az a Palatinus Jóska. Sokat láttam mindhármójukat.

- Tán még egy dalt, ha szabad kérnem, fordult az ősz várur Dani felé.

És felhangzott a búcsudal:

A baraczkfa pirosan virágzik...

A három Jankó.

I.

- Id. Jankó János. -

Két izben intette meg a halál. A harmadikban magával vitte ezt a csöppentett magyar lelket abba a nemzetközi túlvilágba, ahol minden idvezült egyazon nyelven dicséri az Urat.

Midőn - vagy tiz éve most - az enyészet először legyintette meg őt holló-szárnyaival, messze voltam Budapesttől. Forró nyári idő járt akkor s ő, erős bizakodással atleta erejében, a budai hegyek közül gyalog járt le az izzó városba, hogy a heti témákat magával vigye s a kész rajzokat ismét elhozza. Ekkor érezte agyában az első ütést, melyet azonban csakhamar kihévert. Állandó pihenésre lett volna szüksége, de az ilyesmiről hallani sem akart. Ősz kezdetén ismétlődött az »intés«. Hirére kisiitem nyaralójába. Az asszony könnyezve fogadott. Maga János kemény léptekkel közeledett felém. Mindig mosolygós arcán meg nem rándult egy izom. Némán, szinte ünnepiesen fogadott. Régi szokás szerint eldévajkodtam vele s betuszkoltam a dolgozó-szobába, melynek ablakából elragadó kilátás nyilott a nagy város északnyugati részére. Mereven s még mindig szótlan állt meg előttem. Asztalán a rajzok befejezve. Első pillanatra azt hittem, idegen kéz művei. Gyakorlatlan, szinte kezdetleges vonások, a képtárgyak teljes félreismerésével.

Megdöbbsentem. Jankó Jánosnak vége van.

Ennek tudata kérlelhetetlen ridegségében, egész súlyával nehezedett rá elszorult szivemre. Amiből természetesen az következik, hogy annál vigabban tréfálóztam vele, mert az ember nagy komédiás, ha gyűlöl, s még nagyobb, amidőn szeret.

Hármas veszteségnek az árnyéka merült fel előttem: a drága baráté, a ritka művészé, a magyar humoristáé. Én már abban a pillanatban sirattam el magamban mind a hármat. Mégis, e becses élet föntartása végett a nehéz áldozattól sem volt szabad visszariadnunk. Szomorú elgondolni, hogy egy kis fürdőzés, nyugalom költsége, amelyet nem von meg magától a legszélsőbb külváros kicsi fotografusa, áldozat-számba ment Jankóéknál. Mert ki kell mondanom azt is, hogy ez az alkotó erő, ez a szivós szorgalom gyér anyagi gyümölcsöt termett. Úgy dolgozott, mintha versenyre köllött volna kelnie nálánál sokkalta különb legényekkel, pedig első volt és egyetlen. Ha külföldön veti meg a lábát, világra szólana az ő hire is.

Eddig azt hittem, hogy csak a költőt s a színészt fogja itthon a szülőföld. De már a magyar színész is messze országokban keresi a dicsőséget s a pénzt - s meg is találja.

Marad a költő.

Ha elkalandoz is túl a határokon, csak visszasiet megint a honba, hogy népe szaván-énekén újra lelkesüljön, hogy igyék üdülést az édes anya-forrásból. Mert a nagyvilágban összeszorul a sziv, de a kicsi hazában kitágul. Az elme jócskán megrakodik amott, de az érzelmet föl-szizza az idegenség sivó homokja.

A művészet egyéb fajairól azt mondják, hogy csak a hazán kívül hajtják virágaikat. (Meggnyugtatóul hozzáteszik, hogy a »gyümölcsöket« majd a hazának juttatják.) Sok magyar művész az ecsetje hegyén kiviszi a magyar flóra himporát s ott kívül vegyíti busásan fizetett mézzé. (A mézes festékek ilyen értelemben tán magyar művész is a feltalálója.) Az idegenben élő magyar festő felerészt a hazai motívumok ismeretlen voltának köszöni sikereit. Időnkint visszarepül hát a Tisza partjára s a Balaton mellékére, elmosódott emlékeit fölfrissíti s aztán megrakodva megint kiszáll a piktori főpiaczra, ahol gazdag műkedvelők jelennek meg s

nagy bankókat adnak a kicsi vászonért. Dicsőségük napjából egy kevéske hideg fény ha miránk is derül; de melege más országnak jut. Persze, hogy amidőn hirhedett zenésze a világnak kimuzsikálta - s hirhedett piktora a világnak kipingálta magát: hazatérül az imádott hon kebelére. Mater semper certa est.

Bizony, Jankó János is helyet foglalhatna a legnagyobbak sorában, ha vásott vándor-csizmáival itt nem ragad meg, hanem megy tovább, oda, hol a kézzelfogható dicsőségnek beváltható arany almái érlelődnek. De mivelhogy itt rekedt, ebből sok gyönyörűséget merített az ő nemzete. Negyven éven át derítette őt kedvre Jankó az ő izes magyarosságu alkotásaival.

Nem hiszem, hogy 1833 óta (ez a Jankó János születési éve) tetszett-é föl izmosabb festő-tehetség az országban, mint ő.

Egy öreg szűrszabó-mesternek tarka selyemszálakból himzett »pávaszemei« és tulipántjai ébresztették a gyermek lelkében a vonal és szín harmóniáját. Az öreg majszter csak öltögette a fonalakat a szűr fehér daróczába, ködmönnek a sárga, bundának a fakó bőrébe, ott az Alföldön, Tót-Komlóson. S amint görbe túje alól kihajtott a zöld levél, sárga szírom, piros kehely, fekete kunkor - a fiu szívében is utána kelt levél, ág és szírom és fogta a krétát és asztalra, ajtóra, meg ahová ért, ő is vetett csipkés szekfű-szirmot, kerek levelű rózsát, csíkos tulipánt, úgy hogy munkaközben akárhányszor állt meg az öreg Jankó - mert ő volt akkor a nagy Alföldön a leghíresebb szűrszabó - és apai kedvteléssel nézte az ő kicsi Jankóját, mintha mondani akarta volna: »Ebből lesz még csak a helyes szűrszabó!«

Még futkosó gyermek volt, midőn az otthoni székállónak pompás czimert festett fölengesztelt vörös agyaggal, hogy megnézhesse a tisztartó úr is, aki legnagyobb tekintély volt a helységben. A keresztbe rakott hosszú nyelvű vörös taglók fölött olyan ökörfej nézett le a piacra, amelyet még pingálva ott nem láttak. A vásáros nép nem győzte bámulni s csak azt leste, hogy elbődüljön. Hát még, mikor a fiúcska maga is látott egyszer fösteni! Egy német köszörűs vetődött oda, aki egyúttal művész is volt. Mint Vernet s Bataille, ez is csak hadfiakat festett. A komlósi helyőrség minden vitézét, föl a káplárig, ragyogóra pingálta ki. Az arcz nem volt valami hasonló, de már a sisak, a vért, (vasas németek »feküdtek« ott) a kard és bőrös nadrág (magyarul: rajthuzli) az mind csudálatosan vallotta eredetijét. Jani megilletődve nézte a köszörűs Van Dyckot és »tanult« tőle.

Uj világ tárult eléje azonban, midőn valamely maecenástól egy kötet »Fillértárt« kapott ajándékba, melynek híres férfiai, hindu templomait, hajóit és oroszlánait a metszetnek minden vonásával szinte fotogrammatikus hűséggel másolta le.

Nyolcz éves korában diák szóra küldik a szarvasi gimnáziumba. Szüleitől elszakadva, kik szegény létükre vajmi kevéssel gyámolíthaták: a kis fiu már korán ismerkedik meg az önfentartás sanyaruságaival. Szerencsére jószívú emberhez került: Ballagi Móriczhoz, a gimnázium egyik tanárához. Ebben a házban, ecset helyett, a sors keféét nyomott a Jani kezébe, mellyel a tekintetes professzor urnak csizmáit fényesítette; a támasztó pálcza helyett meg porzó-pálczát, mellyel ugyanannak a tudós férfiunak szürke kabátját regulázta meg.

Szabad perczeiben a cseperedő piktora lerajzol mindent, ami keze ügyébe akad. Ekkor készít, a vidéki izlésnek adózva, amolyan »kvodlibetet« varju-tollal, melyet még ma is mutogatnak az ottani gimnázium gyűjteményében. A koczkák egyikében még bankó is van, amely műfaj iránt a magyar Alföldön minden időben számos tálentom mutatott kiváló hajlandóságot. Hanem bizony Jani a babás bankónak csak a negyedrészt rajzolta belé. Nehányan élhetetlenek is csufolták, amiért ennek a szép tudományának nem veszi különb hasznát.

Szarvasról Eperjesre kerül, s csak itt részesedik első ízben rendszeres oktatásban. Tanítója Kollár, aki büszke volt rá, hogy a növendék rövid időn fölibe emelkedett a mesternek.

Amit azonban eladdig rajzol és fest, az csak rajzolgatás és festegetés, jóllehet első nagyobb kísérlete, a »Világosi fegyver-letétel«, feltűnést okozott az egész vidéken.

* * *

Nemsokára ezután a fővárosba kerül. Itt nyílt meg előtte egy új és nagyobb világ. Akkor már huszonkét éves ifjává serdült volt. Lelke csordultig tele magasbra vívó szenvedelemmel, szíve bátorsággal, feje képeszmével, keze erővel, jegyzőkönyve a magyar életből ellesett alakok és jelenetek vázlataival, melyek alig várták, hogy színre derüljenek.

A vázlatok sorában van egy, amely Munkácsynak lépcsőfokul szolgált ad Parnassum: ez a »Siralomház«. Nem véték ezzel a fölfedezéssel Munkácsy ellen, meg sem fosztom babérját, mely olyan sűrűn hajtott ki azóta ecsetjének száraz nyeléből. De a gondolatot, az impulzust s vele a tárgyon való fölmelegedést Jankó barátjának a könyvéből merítette, s magyarosabb képet azóta sem festett a nagy Miska.

A hiány és koplalás korszaka köszöntött be Jánosunknál. De boldog szükség, vidám koplalás volt az. A vérmes reménykedés, a csüggedést nem ismerő rugalmasság, a megváltó jövőben rajongva hívó ifjuság mindig a magasban csapong és fürdik a megsejtett dicsőség hajnalában. A fekete kenyér s a kemény ágy, a rút gond s a vergődés csak pillanatokra húzta le a rögs földre. Ábrándjain ki nem fogott a szegénység s nem tépegette rongyokra arany álmait az a bizonyos rideg való. János a lelke mélyéből, festékeinek duzzadó hüvelyéből, ecsetjének minden energiájával festett - festett - festett - a falnak, a szobácskája kopasz falának. Vevő nem akadt s még akkor sokkal szemérmesebb volt a kezdő, semhogy művét valamely üvegesnek a boltjába tétesse ki szemlére; műcsarnok pedig még csak fogalom volt, szavat rá még nem is csináltak.

Ilyen szorult helyzetében andalgott egy meleg nyári délután az Alsó-Dunaparton, már-már hanyatló bizakodását roppant kovászos uborkával élesztve, melyet öblös hordóbul vesztegetnek ott még ma is jóra való izsáki és áporikai asszonyok, egy pohárral uborka-levet ingyen adva a vásár hegyébe. A szellős vándorsátor árnyékában a gyolcsos tót huszával szalajtotta le a rófról a kék- s piros-babos kartonyt, s ő egy darabka vásznán sem adhatott túl, pedig, tán olcsóbban is mérte volna, mint az atyafi. Ekkor vetődik melléje egy megtermett, fura alak: félig baka, félig naplopó. Amolyan lődörgő exisztencia, amilyen akad még most is a Dunaparton s a Múzeum kertjében.

- Meleg van, ifiuram, adja föl a szót a katonaviselt.

- De meleg ám! hagyja helybe János.

- A mennybéliek bőven ontják, folytatja a jólelkű csavargó.

- De csak nyáron, nevet vissza az ifju.

- Eztet is hála köszönetvel köll fogadnunk, mondja kegyesen az ismeretlen jóakaró; mert ha nyáron is fagyot eresztenének ránk, az bizony nem volna jó a szegény embernek.

Megvolt az ismeretség. János végignézett az izmos alakon és úgy találta, hogy modelnek jó lesz. Egy duhaj legényen füstögetett éppen, aki magasra nyújtott kezében csárdabeli palaczkot szorít, amelynek nagyon bő a szája és nagyon szűk a »belső világossága«. József - ez volt az ember neve - fogadkozott, hogy akár fél napig is föltartja a karját, csak a szájaize szerint tesszen fösteni a tekintetes úrnak. De már az első öt percz alatt keservesnek találta József a nyújtogatást, veszteg ülést. »Sose hittem volna, hogy olyan hamar kifárisza az embert a fizetett heverés!« Nagyot bámult, midőn mestere és innen túl gazdája azt mesélte neki, hogy Taliánországban a nagyobb városok lakosainak a fele mind ilyen model-mesterséget folytat, a másik fele meg csak pingálja.

Józsefet szóval kellett tartani, különben állítóhelyében is elnyomta a buzgóság. Hogy ébren tartsa, őt magát beszélgette. És ezekből a beszédekből tellett akkor Jánosnak legkedvesebb mulatsága, amint hogy teljes mértékben figyelemre méltóak is voltak azok, mert bennök József magyar köntösben mutatta be a szentírás. Az ő bibliájában a Jézuska sarkantyús csizmácskát hordott, az angyalok czimbalmoztak, a szentek dolmányban röpködtek egyik fölhörül a másikra, s a zsoltáros király a frigszekrény előtt úgy rakta a csárdást, hogy no! Mindezeket őszintén mondogatta, teljes meggyőződésében annak, hogy valót beszél. Különösen a druszája, egyiptombéli József palatinusnak a történetét adta elő dús képzelemmel. Hogy nekimelegedett: már csak Jóskának, druszájának emlegette, »akit irigykedő testvérgyei, leszedvén róla az drága inneplő gunyát, mő kútba lüktek«.

- Meztelen maradt? kérdi Jankó részvevőn.

- Hát csak úgy ingbe-gatyába, feleli József. Arra jött azután a Karakán (karaván), ez kifogta a gödörbül s húsz ezüst húszason eladta Fóti Pálnak (Potifárnak), akinek a felesége amolyan kikapós mönyecske volt. Rá is vetötte a szömit a szép zsidó legényre. Már ekkor gyönyörű új mente volt rajta; persze hogy csak antul jobban köllött a Fóti Pálnénak; de Józsefnek nem volt kívánsága a bűnös életre. Mert, hogy éccző megest magáhon csábígatta ütet a gonosz asszony: ikább ott hatta kezibe a mente-ujját, oszt eszaladt. Nagy böcsületben is állt József a Faragó (Faraó) király ü fölsége előtt, aki a jelös »álm-férfiut« álmfejtéseinek jutalmául megtette Égyiptus egész földjén palatinusnak. Stb.«

Mikor a kép elkészült, Jani mondja Józsefnek: igyekezzen túladni rajta. Az ára 25 forint. Nagy pénz volt ez akkor. A hű szolgálja és jeles bibliafejtető a szürke köpönyeg alá kanyarította a pikurát. Elment vele a Váczi-utczába, ahol a legtöbb uri nép szokott volt sétálni. Jankó kevés távolságban utána. Valahányszor József megszólított egy urat, mindannyiszor nagyot dobbant a fiatal művész keble. Hárman úgy haladtak el József mellett, hogy a kinálására rá sem figyeltek. A negyedik megállt, meg is nézte, de drágállotta. Végre a Privorszky kávéházából csinos gavallér lejtett elő, akinek valami nagy meglepedéstől ragyogott az arcza. Tán hogy abban a hátulso kicsi szobában kedvezett neki a szerencse. »Ez az én emberem!« mondja magában József s kölletti a festményt.

A fiatal ur, aki maga is jó kedvében volt, kedvet kapott rá.

- Mi az ára? kérdé.

József nekifohászkozott, jókorát nyelt és kinyögte, hogy - 40 forint. A fiatal ember csakugyan gavallér volt: szó nélkül kifizette s vitette a képet maga után a lakására. Jankó csak annyit látott, hogy meglett az alku. Ami azt jelenti, hogy van 25 forintja. Huszonöt forint! Körültekintett, melyik háromemeletes házat vegye meg. Hát még mikor megtudta, hogy negyven az a huszonöt.

József szomoruan adta át neki a pénzt.

- Hát kend olyankor búsul, amikor nincs rá oka? förmed rá jókedvűen Jani.

- Attul félek, tekintetes uram, hogy ezzel a 40 forinttal kitelik most az én hivatalom, pedig készörömest viselem.

- Erre magának ne legyen gondja, mondja a fiatal művész. Együtt maradunk.

* * *

Hárman laktak együtt barátok: Jankó Jani, Győry Vilmos és Péter Dénes (Kiséri), akkor még fiók írók. Egy dunaparti szobácska ablakából nézett az ő szemük a rózsaszín jövőbe. Jani főstött, Vilmos dalolt, Dini aludt, álmában is olyan hóbortokat beszélve, hogy nevében a

piktor elejtette palettáját s a költő a furuglyát. Boldog fiatalság volt az nagyon, amelynek tüze még sistergőbb kékben csapott fel, midőn Jakobey és Lotz nyitottak be a víg tanyára.

S egy bús napon csak azzal áll elő Jankó, hogy neki válnia kell. Megy Bécsbe, Rahl mesterhez. A váratlan negyven forint mellé ugyanis még nagyobbacska összeg járult: ára annak a művének (»Alföldi juhászok«), melyet a győri műpártoló egyesület váltott magához. József sírva köszönt el az ő jó gazdájától, aki a Lotz kegyeibe ajánlotta.

Rahl csakhamar fölismerte az ifjú erős tehetségét. El sem is akarta bocsátani magától, midőn a bécsi iskolának ez a remeklő vezére rövid betegség után meghalt.

Jankó Bécsből illusztrálta a Pesten 1860-ban megindult *Bolond Miskát* s a régibb keletű *Üstököst*. Közben az ennek a nyomán támadt s czimrajzában is Kakas Mártont másoló bécsi *Kikerikibe* dolgozott. Ettől fogva az ifjú művész sorsa kedvezőre fordult. De, bár mestere elhalt, mégsem birt megválni Bécstől. Azt mondhatnám, hogy a Belvedere, az Esterházy-képtár, a Liechtenstein- s Harrach-gyűjtemény s egyéb múkincsek fogták ott. De nem valójában szolgálnám a valót, ha ez ottragadás főokával be nem számolnék. Más kincs tartóztatta őt, amazoknál sokkalta drágább és tökéletesebb: egy bécsi magyar kis lány. Csak amidőn édes feleségül megszerezte s egész életére magához fűzte, tért vissza Pestre.

A családi gondok csakhamar kicsavarták kezéből az ecsetet s ujjai közé a napszámban dolgozó czeruzát nyomták.

A gyors kereset nem az első festő-talentumot fojtotta el ő benne, mint ahogy az ujságírás jármába is hajtott már nem egy többre hivatott írói tehetséget. Jankó tehát a sajtó szolgálatába szegődött. Rajzoló zszurnaliszta lett belőle. De nem ám komoly, merev jelenetekben tüntette föl a hét eseményeit, hanem vidám arabeszkát font köréjük. Szatirikus volt néha, humorista mindig. Hiszen a gunyolódás olyan messzi esett az ő békés, szerető szívéből. Ereiben a jókedv, a humor piros, meleg vére pezsgett. Ez okból a torzítás kevésbé sikerült neki. Igazi birodalma a magyar élet: a puszta, a falu az ő többül metszett alakjaival. Az ő lelkét is a déli-báb rengette, az ő szeme is a végtelen róna fölött csapongott, mint a Petőfi Sándoré. És ő is jól ismerte Orbán és Pató Pál uraimékat, ábrándjaiban ő is meglátta Csokonai Vitéz Mihályt, s első művei között leg is különb a »Csokonai felköszöntője«, amely a »Hölgyfutár« jutalomképe gyanánt jelent meg 1859-ben. Amint hogy ő rá is nézett a Petőfi munkáinak festési öröksége. Hogy méltó jussa volt hozzá, bizonyítják azok a darabok, melyekkel a nagy lírikus »Tündér Ilonáját« s egyéb költeményeit ékesítette.

Ami politikai, írói, tudományos, művészi s társadalmi kitűnősége volt Magyarországnak 1860-tól 1895-ig, az mind megpördült a Jankó czeruzája - s később, hogy a czinkográfiát is föltaálták, az ő tolla hegyén. Vagy 70,000-re tehető a képek száma, melyeket 35 év alatt szolgáltatott könyvekbe és lapokba. Egymaga uralkodott a humoros rajz országában. Mert míg a müncheni, berlini, bécsi, párisi s londoni élczlapot többen rajzolják: Jankó egymaga látott el négyet. Gyorsan dolgozott, mint ez ekkora föladatnál magától értetődik, s mégis minden-egy műve, hogy kiválóságainak csak a legkisebbjét említsem: a legcsekélyebb részletig volt kimunkálva. Elkeseredésünk s panaszunk állandó tárgya volt: hogy úgy a gyarló metszés, (maratás), mint a gondatlan nyomás a felére csökkentette rajzainak hatását. A szakértő szemét azonban meg nem zavarták. A technikai fogyatkozásokon át is ráismert a »hatalmas legényre«. Az egyik párisi világtárlaton, hogy Stop a »pavillon de la presse« nagy olvasó-termében meglátta a *Borsszem Jankó* egyik számának képeit, nagyot ütött a tenyerével a czimlapra s barátaihoz fordulva így kiáltott: »Voilà un gaillard, qui est fort!« (Ez aztán az erős legény!)

A szerkesztő urak a hét elején vitték el hozzá a különféle témákat. A szorgalmasabbja már vasárnap járt a nyakára. Akinek sikerült a maga tárgyát szemléltetn s jóízűn előadni, az jobb

rajzokat is kapott. S amilyen kifejezést meg akart rögzíteni, olyan arcot vágott maga. (A vonásoknak ez az ösztönös játéka egyébként közös a legtöbb rajzolóval.) Haragosat, ha valami bús szittyá-magyart rajzolt - pedig a legjobb kedvében volt; nyájasat, midőn vidám öreg úrral foglalkozott - pedig fojtogatta torkát a megdagadt nyeldekklő, mint akkor is, midőn épp önmagát örökítette meg a *Borsszem Jankó* számára.

Szóbeli előadásunk után néhány pillanattal a vázlat, úgy szólván dictando, már oda is volt suhintva. Az egyikén Tisza Kálmán letépette az ellenzéket (*Üstökös*), a másikon az ellenzék Tiszát (*Bolond Istók*), a harmadikon letépeték egymást (*Borsszem Jankó*).

Míg rajzolt, nem vallott politikai nézetet vagy pártot. Szenvedélytelen tárgyiassággal kanyarította le egymásután az áldozatokat. Csak amidőn tollából kieresztette az utolsó tintacsöppet is, nyilvánított véleményt. Csöndes ellenzéki volt.

Ám azért, bár sokszinű politikus fujta tele dolgozó-termét a legkülönbféle füstökkel - ki cigarettát szítt, ki havannát, ki meg mérges szűzkapadohányt - a közös vidámságra nem borult árnyék. Csakhamar, elejtve azt a csúnya politikát, irodalmi s művészi dolgokról folyt a sűrű pipaszó; régi emlékek éledeztek s új remények derengtek a ködös padmaly festett csillaga körül. Zajos tanya volt ez, kivált akkor, ha sörényes Herman Ottó ugrott be a szobába s a még akkor gyermek Elemérral kelt birokra. Nagy volt az öröme a kis vasgyurónak, midőn a legyürt bácsi az asztal alá hemperedett. Idillre vált a háboru s kisült, hogy az a véres szájú, faldöngető forradalmár voltaképen galamb-szivű bácsi, aki tüzet ordít s a szivarját gyújtja meg rajta, otthon meg tejet forral mellette.

Írók, festők, színészek tarkasága verődött ott össze a Klauzál-utczai nagy műhelyben, ahol nagyon kedves délutánjaink estek. János boldogan hallgatta a többbit, széles, jószívű mosolyával nyugtázva egy-egy elröppintett elmésséget. És minden művész volta mellett sem tudott amolyan bohémien lenni. Koránkelő, koránfekvő, munkás, zajkerülő, családias férfiú volt.

Mikor aztán a nehéz napszámot lerázta s másik felére fordult a hét: János gyertyát gyújtott az ő kedves istenasszonyának - a takarót lefejtette az állványról, a nagy ablak elé tolta és szeretett vásznát megnépesítette borozó parasztokkal, vagy a malom alá gyűjtötte őket szomszédos beszélgetésre. Az egyiket elküldte fuvarozni; a másikat a kovácsműhely elejébe, patkoltatná meg majsztrammal a keselyt; vagy oda terelte őket a pásztortüz köré. Megállunk vele a csárda előtt, melynek ingerkedő csaplárosnéja a szerelmes juhász ölelésétől védekezik. Az ember szinte hallotta, amint rászól a legyeskedő legényre: »Maradhasson már no!« És elvezet a füzes-érhez: partján egy szép legény furulyáz a lányságnak. Követjük a várnak szürke romjai közé, ahol elomlott kapujának íve alatt mond mesét a vén pásztor a figyelő ifjuságnak: »Volt, hol nem volt...« Majd ott állunk a falu kellős közepén, a piacon, és találgatjuk: hol is láttuk már egyszer azt a pompás öreg hajdút, aki a pulykatolvajt, egy megátalkodott cigányt, kíséri a faluházára. Meg amott a hazatérő vásárosok... Minden porczikájában magyar nép ez, amint sír, nevet, mesél, mulat, dolgozik és hever.

* * *

Vezércikkben, tudósításban, apró hirekben rójja le napszámját az ujságíró és fáradtan tér haza. Szobájának csöndjében megpihen. Nem is agyát nyugasztja, csak zaklatott idegeit. Jól-eső zsibbadás bizserég át rajta, s szemét félig lehunyva, el-elhessegeti az utolsó távirat zsongó legyét is, mely a füle czimpájára szállott, hogy eldönögje neki valamely diplomata utjának legujabb állomását. Végre elröppen ez a távirói hirtogár is, keble kitágul, s nem is álom környékezi, hanem édes ébredés. Egy finom hang pendül meg a csitító félhomályban, puha és csábító. S eléje lebeg egy nyájas női alak: fején rózsa, ajkán biztató mosoly, fél kezében sima, fehér papiros-lap; a másikon karcsu tollszár, amelynek végében egy avatatlan aczélpenna

ragyog, mint a szürke gyöngy. Övében egy kalamáris kölöncztelen, hig tentával. Nyújtja a csüggedt férfiú felé. A hívó istenasszony ez - Musa invitans, ki az ő ifját (lehet őszbe csavarodott legény is) szeme égi sugarával a »ténykedés« után *tette* hevíti. A sajtó munkása boldogan kap utána, lelkének legfenekére csapódik le a napi történet salakja, a meggémberedett szellem kifejti szárnyait, a nyilvánosság napszámosa ünnepli égi vendégét, a muzsának hódolattal megcsókolja kezét, s költővé tisztul. Aki eddig a muló időt szolgálta, emelte a közvélemény hurczát, vagy söprögette előtte az utat: most ő előtte egyengeti az Olympósz boldog asszonya s nyújt neki töményt s önt neki illatos nektárt. Ami hétköznapi nyelven azt jelenti, hogy az ujságíró leül dolgozó asztalához, rágyújt egy jó szivarra, szürcsöli a teát, és felborzolva a haját s szétverve a hálóköntöse széleit, szabad ömlést enged gondolatainak, érzeteinek - azaz ír verset, drámát, regényt. A verse lehet rossz, a drámája nyerhet jutalmat s regénye szintén elbukhatik: de himbálózni a jambus hullámain, gyönyörködni a rimek pöngésében, szenvedni hősével, győzni s halni vele - oh, ez az ő lelkének nagyon jól esik.

Ilyenek vagyunk többen, akiket az ujságírás szekere elé ragasztott a szeretetlen végzet. Ám a sors tud még kegyetlenebb is lenni. Pegazus a járomban, az még semmi - de a szent művészetet látni hamupepejkének, amint fehér szárnya hegyét bekeveri a nyomdai festék: ez még sokkal fájdalmasabb látvány. Aki éveken át érlelé sovár lelkében az istenanya mennybeszálltát, azt megfogja a »Budapesti Képes Hirhordó« szerkesztője, hogy az ő számára fesse le Kapitány Jóskát, amint a péterváradai tömlöczbül megszökik. A festész agyában a szalamiszi csatának hatalmas vonalai rajzanak, s a szerkesztő a »Három baltáról« nevezett korcsmában esett s két emberhalállal végződött véres verekedést rendeli meg nála. Kedvezőbb esetben valamely »pótkáv«-gyáros, vagy keserűvizes nagyiparos ajánló czimrajz végett fordul hozzá, amely tüntessen föl apát, anyát s három gyermeket, akik boldogan szürcsölik a pörkölt sárgarépából darált »Zrinyi Ilona Önédesítő Kávét«, amelybe cukor se kell.

Igy hullatja el apránként lelke virágait a művész.


Évek s évek óta, hétről hétre ilyen herczehurczában élt az én Jánosom. S még hozzá a könnyörtelen sürgetés is tépte idegeit. Mert mindennek gyorsan kellett menni. A hét elején még nem, a hét végén már nem rajzolhatott. Két napba szorult bele ez a hajszólo rabmunka; két napra s két éjszakára. Aztán szabad volt. Nagy teher oldódott le az ő szivéről ilyenkor. Fáradtan dőlt el az öblös, piros bársonyos zsölyébe, s ime: kedves képek, gyermeki emlékek virágosje hullott alá, s az édes illattól megittasult a lelke. A csúnya szerkesztők után elröpült minden undok torzkép is. Ez a lelki állapot az, midőn megszomjazva a szint, Jankó így sohajtott fel: »Fösthethnékem van!«

Mikor egy emberséges német kiadó néhány képet rendelt meg nála, kedve teljesen kiderült. Megzsugorodott szárnyait kezdte emelgetni, telnék-e még erejükből egy kis röpülés? Megföstötötte a »Népdalt« s a »Mesét«. »No János«, biztattuk, »már ez valami! Meg ne állj!« - »Hagyjátok el. Nem az igazi még. Művészi fürdőt kell vennem, Veronese-kurát fogok tartani.« S elment a Muzeumba s lemásolta a nagy Paolo »Menyegzőjét«. Egészen fölfrissült bele. Egy régóta ringatott kedves gondolatát szólaltatta meg magában. Szabad óráiban neki ült s vázolatott. »Mi lesz ebből a sok ágaskodó csikóbul, meg abból a sor fűzfából, te János?« kérdeztük. »Nem mondom meg. Ha kitisztul a vázlat, beszéljen magától magáért.«

És beszélt. Eleinte dadogva; majd folyékonyan, világosan; végül diadalmas ékesszólással. Ez volt a »*Lakodalmi dráma*« első színvázlata.

Műhelyének kétes világa épp abban ámitgatta, amiben nem érezte magát erősnek: a színben. Gyönyörrel kereste elő festéklapjáról a legélénkebbeket. Palettájáról egész sugárkévéket vett szürke alakjaira s szinte nyáriassá melegítette a megható jelenet fölé boruló őszi eget. Az accentusok tulerősek a szinezésben, mint voltak már a mozdulatokban. Amazt a homályból kiszabadult szem telhetetlen kéjelgése magyarázza, emezt a hosszú éveken át folytatott

torzkép-rajzolás. Az ijedő ló nagyon is ijed, a megdöbbenő legény nagyon is megdöbben, az új asszony kétségbeesése nagyon is szinpadias. De ilyen szabatos *rajznak* is rég örvendett magyar genre. Semmi elmosódott körvonal, melyet egy-egy fiatalabb óriásunk geniáliskodó festék-poczákkal szeret pótolni. Minden ráncz-töremlés való, minden taghajlás igazolt, minden árnyék meg van okolva, a scurzo természetes, a távlat arányos, felhők omlása s őszi volta hű.

De ezek csak amolyan külső virtusok. Ami e festménynek belső értéket ad, az a poézis, az ellentétek összeütközése. Hátul hegyen-völgyön lakodalom. A hosszú kocsi-sorban pattog a jókedv, a lovak vigan ügetnek. Harsány kurjogatása a fiatalságnak, buzgósága a cigánybandának, a csöndesen pipázgató öregek jókedve, a saraglyából fel-felbukkanó kulacs, tisztességes asszonynénik okos beszédje, szemérmes leányzók boldog vihogása, maradhatatlan fiúk pajkos fészkelődése - én mind hallom, látom ezen a vásznon. A vonat élén rangos vőfélyek toporzékoló, kendős paripákon s mögöttük a nászkocsi, melyből szivhasgató sikoltás hallatszik. A szépséges menyasszony jajdulása ez. A patak partján halva fekszik egy szép legény. Elhanyagolt kezében a pisztoly, szive táján egy piros folt mindent megmagyaráz. Még hátul vigalom, már elől siralom. A vergődő menyasszony széttépi szüzi fátyolát s öregek ura az ő kitért karjaiba siet fölfogni a szegény Timár Borist. A legénynek semmi vagyona, annál több annak a parasztgazdának. Az apa kemény akaratja, az édes anya szerelmes biztatása a módos ember házába kergette a vivódó lányt. Népies ballada a javából. A drámai jelenet grafikus alapvonala egy puha  vonal. Eleje, vége lovas fiúk csoportjaiból fejlődik. Középső hajlásában áll a kocsi, éppen a patak hídja fölött. A kerek árnyékát, az ötös fogat s a vőfélyes lovak sok lábát, melyeknek egymást szegő vonalaiban eltéved a szem, a művész lebegő pornak vékony, enyhítő ködébe vonta. A lovak s a sallangos szerszám, az öreg kocsis, aki barna, izmos kezének egy rándításával állította meg tüzes táltosait, melyeknek gondosan kefélt szőrén csillámlik az őszi napsugár - mindez való, mindez a mienk.

A magyar nép-élet legmelegéből van merítve ez a kép. Se mulató betyár, se pandur-verekeedés, se bilincsre fűzött vármegyei rab. Mert van bizony ezeknél kedvesebb sok minden a magyar népeletben. Ott a régi udvarház is, melynek elpusztuló költészetét átmenteni a vászonra oly méltó hivatása volna a honi művészeknek.

* * *

Volt - nincs. Vége, vége. Jankó János meghalt.

Azt hiszem: Elemér fiának, e nagyon hivatott ifjú művészek gyors elpusztulása adta meg elhanyagolásához az első lökést. A második roham után, mely érte, meg köllött szorítania munkásságát. Mégis, hogy hosszabb szünet multán ismét jelent meg rajza a »*Borsszem Jankó*«-ban, verssel köszöntöttünk rá: »Megint pingál Jankó János!« Azért tettük, hogy ő higgyen az ő megtért erejében, mert *mi* már nem hittünk benne.

Az utóbbi időkben, halála előtt egy évvel, sűrűn járt el hozzám. Láttam, hogy szenved. Lelke elborult, hatalmas szervezete megörlődött. Az orvosi tudomány letett róla. A hitvesi hűség csodatevései fogamat nélkül maradtak. Egy-egy világos percében a gond és bánat nehéz felhője is ülte homlokát: mi lesz az ő családjával, melyet szűkös állapotban hagy el?

Feleljen rá a magyar nemzet.

II. - Jankó Elemér. -

Épp, hogy művészi lelkéből az első kévék csaptak ég felé, perzselődött el az ő fiatal élete. Bár korán lépett nagynevű apja, id. *Jankó János*nak, a magyar humoros tollrajz utól nem ért mesterének nyomdokaiba; bár kicsi gyermekkorában nyilatkozott már meg az Elemér tehetsége: mégis rohamosnak nevezhető az a haladás, melyet alig három év alatt tanusított. Alantjáró példával élve: az üzleti tőkét, melyet a bankár a fia kezére adott, ez oly sikerrel forgatta, hogy rövid időn vetélkedhetett a dúsgazdag apával. Ama szerencsések közé tartozott, akikre nem nehezedik rá az örökölt név súlya, sőt a dicsősége osztályosaivá nevelődnek, hogy idővel jelentőségre jussanak és hatásra fölibe kerekedjenek. A sas szárnya alól kiröppenő ökörszem - igazában sasfiók volt Elemér, hogy merészebb szárnyalással apjánál is magasbra vívjon.

Tizenhét évvel megy a müncheni akadémiára s már az első pályázaton nyertese a nagy díjnak, humoros zsöngéit pedig a »Fliegende Blätter« közli, mely válogatós lap tudvalevőképpen porondja a legkitünőbb rajz-humoristáknak. Itt is, néhány kísérlet után, az elsők közé emelkedik: Oberländer, Harburger, Reinicke, Hengeler, Flashaar, Graetz s megannyi mellett egyazon sort foglalva el. »Herr Elemir« kedveltje volt a szerkesztőségnek s öregebb művész-társainak. Hogy ebben a környezetben rövid időn mivé fejlődik, nem nehéz elképzelni.

S e helyütt kitérni szeretnék, hogy panaszt tegyek a végzet, a kor, az emberek ellen; ama megörlő nagy fogyasztás ellen, mely az ő telhetetlen napi szükségleteinek részére mohón falja fel a többre hivatott tehetségeket. Sokan vagyunk a megmondhatóinak, mennyi írói erő veszett s vész oda a sajtó szolgálatában, ebben az éjjeli napszámban, mely - parasztos hasonlattal szólva - csikót fog a hámba. Milyen derby-nyertes válhatott volna nem egy ifjúból, kit mostoha sorsa idejekorán görbitett igába. Aprópénzben elszóródott »Kincsem«-erők.

A rajzoló zszurnalizmus sincsen kedvezőbb helyzetben. Kitzött céljától mind távolabb tereli a talentomot a mindennapi kenyérnek szorító szüksége. S ha egyszer megizlelé ezt az ezer csákkal vonzó cigányéletet, ha otthonát lelé a szerkesztőségi műhely villamos légkörében s a vidám hajnali tanyákon, s megszerette a könnyü keresettel s apró sikerekkel kedveskedő mesterséget: kő-alapra vetett erő legyen, a magasztosra irányított küzdelemnek eszményi szerelme, s a hivatásáról való mély, szinte vallásos meggyőződés, hogy a művésznek ünnepekre szánt életét meg ne törje a hétköznapiok járma.

Hajdan olcsó volt az élet s még olcsóbb az idő, a mesterművek, az ujjászületés remekléseinek korában. Aki rátermett legény volt: az énekelt, faragott vagy festett, s biztatói valának a pápa s a királyok. Úgy látszik, hogy a görög reszpublika óta a szabadság nem kedvez már a múzsafinak. Az ösztöndíjakat s jutalomérmeket osztogató rideg állam, meg a »tanfolyam«, nem bírja meghévíteni a művész lelkét, sem úgy megtisztelni, mint az a minden díjknál, minden jutalom-érmeknél s minden rendjeleknél dicsőbb kitüntetés: midőn a fejedelem hajol le, hogy fölemelje az ecsetet, melyet a mester elejtett. Innen van, hogy a legtöbb művész aulikus hajlandósága.

De hát persze: ujságíró is kell, illusztrátor is kell, s az orkesztrum sem állhat merő Wieniawszkyból, Laub Ferdinandból s Popperből. Ennek a rideg osztályozónak a lelkén szárad (ha van neki lelke) maga öreg Jankó János is, kit az idegenből egyrészt a muszájnak csontos ujjai rántottak vissza - másrészt egy boldog szerelemnek rózsás ujjai marasztaltak itthon. Pedig oh, annak a megtermékenyítő szerelemnek is ezer a bűne! »A házasság béklyó a művész lelkén«, mondja az a czudar Schopenhauer. Mert nekem erős meggyőződésem, hogy, ha annak idején Münchenbe, Düsseldorfba, Párisba, Rómába szabadul ki Jankó János: együtt

emlegetnék Lotzcal, Munkácsyval, Benczúrral - ne vétsek ezzel a leggyöngédebb hitves ellen, aki szívének gazdag tartalmával boldogítá megöszült barátomat.

János tehát beállott rajzoló humoristának és mint ilyen - Magyarországon legalább - önmagának az őse. Fölül nem mult magyaros stíljével iskolát alapított. (Csak most ujabbán akadt, aki magyar lelkének örökébe lépett: Garay Ákos, annyi vérszerint való magyar rajzremeknek szerzője.) Jankó az ő merészebb torzalakjaiban is megmarad, hogy úgy mondjam, jószívűnek, kedvesen kaczagó humoristának, poetának. Az ő magyar alakjai: a bölcselkedő és hetyke csizmadia, a tünődő juhász, a szózatos kántor, a duhaj csikós, a furfangos cigány, az elmés falusi zsidó, a kedves uram-bátyám s az áldott asszonynéni - mind és ennél még több, vele szálltak sirba, akiknek jóízű sorozatát ugyanis ritkítja már a modernség métélye. Legmagyarabb költőinkkel vetélkedik ő a való magyar élet feltüntetésében, a magyar szivdobbanás megrögzítésében. Magyar vér lüktet az ő mindenegy tollvonásában.

Nem szólhattam a fiuról, hogy az apával is ne foglalkozzam. A kritikusabb és egyuttal idegesebb Elemér egy szökkenéssel benn terem a »századvégi« mozgalom forgatagában. Megizleli a gazdagabb szépet, meglegyinti őt is a nagy világ lehe, központba jut. De ugyanakkor az ő éles megfigyelése seregével szolgáltatja czeruzája hegyére a társadalmi élet fonákosságait és gyarlóságait is. A festő-akadémián áldozott, pap volt; az utcán s az életben birónak állt. Hogarthilag kiélezett czeruzáján, melynek szárából még rózsaszál hajt ki az iskola termében - ennek falain kívül már bőven terem a tövis. Gúnyja vérig sebez, és ha idővel neki jut illusztrálni a »*Borsszem Jankót*«: ennek egy száma sem járt volna nagyobb izgalom nélkül. De vannak enyhe pillanatai is, midőn csak a furát látja meg: azt, ami az Izár két partján »höherer Blödsinn« s »plunzendumm« elnevezések alatt ismeretes, amelynek vidám mivelői Busch után Hengeler s az egyik Reinicke. Jankó Elemér egész az angol burleszkig fokozza amazoknak pufók kómikumát s a hóbortosnak már a negyedik dimenziójában csapong.

Mivé, hová fejlődik már ezután? A nagy öregek vonják-e inkább az ideálnak magasai felé, vagy a jelennek mozgalmi sodorják-e magukkal? Fönséges folyammmá válik-e, vagy megmarad vigan lejtő pataknak? - nem birnám határozottan megmondani. Kis fiu korában száz alakú kompozíciónál olcsóbban nem adja. Népek csatája, Pokol és mennyország, Az utolsó ítélet - ezek az ő michel-angelói témái, melyekkel minden üres papirost telehint. Ami humorisztikumot rajzol közben, az csak amolyan visszaverődése a mellette folyó apai munkának. A fiut folytonos lángolás emészti s már csak vonalakban gondolkodik. Merő lelkesedés, csupa szenvedély. A szülei intés nyüg neki. Sólyom a kalitkában. S egy napon felpattan ennek az ajtaja és igazán mint a kiszabadult rabmadár, Elemér boldog vijjogással nyilal világgá s Münchenig meg sem áll.

A kunsági nádasokból, melyekben hűvös tavaszi napokon kötésig állott hogy vázoljon, magával vitte a halál csiráját. A házi ápolásban, az édes anya s lánytestvérei gyöngéd keze alatt még fölépül, ha daczos feje, zendülő természete elviseli a fegyelmet. Az alig tizenhét éves fiut megrészegíti a szabadság s erősen is belekóstol az Éva tilalmas almájába. Lelke hevében csodálatos bőséggel alkot s annál jobban győzi, mentül inkább morzsolódik el testi ereje. Nem maga mögé tekint, hogy rövid év alatt mennyire vitte - de maga elé, hogy mennyien jutottak már önálánál tovább - s ez égeti szívét. A vívódásnak ilyen pillanatában emelhetett maga ellen gyilkoló fegyvert. Ölni rosszul ölte meg magát; csak éppen a fél szemét lőtte ki. Felét annak a kék tűzben ragyogó szempárnak, melyből mindig csak a bizakodás, a genius lángja sugárzott. Fél szemmel s fél tüdővel, mélyen lesujtva tér a szülei földél alá. A szeretet csodatévő, a lánykezü remény gyógyít. Épp akkor járta be a Koch bűvös szürésének, a »kochin« hire az egész világot. Ebbe bizakodva siet Elemér Berlinbe s onnan, némiképen megerősödvé, vissza Münchenbe. Csalóka remény! Munkára serkentő hévvel a lelkében, de fogyasztó lázzal a testében, lát ismét munkához, mert már alig győzi a sokfelől érkező

megrendelést. Mikor már nem bírja lába az állást s melle az ülést: hanyatt fekvé rajzol. Mint a vitéz katona fegyverrel a kezében: merevedő ujjai között szoritva a tollat, halt meg 1892 február 27-én Jankó Elemér, innen az ő huszadik évén, mert 1872-nek csak márcziusában, ennek is az elején született. Ott a »südliche Friedhofban« hamvad a nagyra hivatott magyar ifju művésznak teste, mely ritka tehetségnek volt porlandó hüvelyé.

III. - Ifj. Jankó János. -

A harmadik.

Ha enged a festő-tehetségének, mely neki szintén örökölt jutott, a művészetnek volna halottja ő is. De fölibe kerekedett a tudás vágya, melynek rajzbéli ügyességével szolgálatába szegődött. Abban a korban, midőn a vele egyívású fiúk az ifjuságnak fenéig édes poharából mohón isszák az élet örömeit: Jani nem kevesebb mohósággal a könyvnek esett neki. Annak dús tartalmából oltogatta lelke szomját.

Elsőben is a maga népét akarta megismerni szokásaiban, hagyományjaiban, művészi hajlandóságában, s fel is járta a haza minden vidékét, jegyezve, megfigyelve, rajzolva s egybe-hasonlítgatva, hogy aztán idegen nemzetek és fajok szokásaival, művelődési fejlődésével - néha bizony hanyatlásával - vesse össze hangyaszorgalommal szerzett s ítéllettel megválogatott adatait. Egy szóval: az ifjuból komoly tudós lett s népismeri gyűjtései a Nemzeti Muzeum kincsei, monografiái a magyar tudományos irodalom értékes munkái közé tartoznak.

Gyorsan, életkorát megelőző gyorsasággal higgadt is meg: élt családjának, melyet korán alapított meg, és szenvedéllyel az ő hivatásának. De azért ne higgye senki, hogy a forró művészi temperamentum nem ütközött ki rajta. Volt neki is regényes multja. Egy kis perpatvar után hirtelen otthagyta a szülei házat. Nem tudták hová lett, midőn egyszerre csak messze Genuából jön egy töredelmes, kérlelő panaszlevele. Kevésbe mult, hogy a francia *chasseurs d'Afrique* hirhedt ezredébe nem csábitották be a világon szerte portyázó, pénzzel bélelt verbunkosok. Feleséget sem sima uton szerzett. A régi lovagokkal ellentétben: nem előbb rabolta el a leánykát, hogy aztán hűségével meghódítsa - hanem előbb hódította meg s csak azután rabolta el a bájos hajadont, sorsának ezentúl hű felesét, akivel eszményi házasságban édes-boldogan, de sajna, csak rövid néhány évig élt, amely rövides időbe azonban a boldogságnak ezer esztendeje szorult belé. Néhány év multán hirtelen, de nem váratlan halál bontotta meg ezt a szép szövetséget: Janinak szeretettel színültig tölt szive szakadt meg. Az a szív, melynek gyöngédsége a gyöngeséget is jelenté. Ott szerezte a távol Kaukázusban, a Bajkál-tó vidékein, honnan gazdagon megrakodva, de betegen tért meg. Most aranyos két kis fiával siron túl is szerelmes özvegye zokog hamvai fölött. És zokog sirján a sujtott édesanya, és zokognak testvérei.

Mikor láttam én először Jókait?

Hát az akkor volt.

Csúzos vállam nem tudom mit szólna most hozzá, ha ma is annyi könyv és irás feszitné hónom alját, mint feszítette akkor, hogy a főtisztelendő piarista atyák házába jártunk 1848-ban a Városház-téren lévő gimnáziumba, mely térnek akkoron Szabadság-tér volt az ő neve, hogy utóbb, a gyászos emlékezetű Bach-korszakban »Stadthausplatz« nevet váltson, s hogy végtére teljesen eltűnjön. Még csak a piaristák épülete hirdeti a rég elhaladt időt s ennek is meg vannak számlálva napjai.

Nagyon sok tudomány fért el a mi hónunk alatt, de tán még több fért volna el a mi koponyánkban, mert hogy üresség bőven volt benne. Egymás fejéhez is vagdaltuk mi fiuk, de a fejünk csak külsőképen gyarapodott meg bele, mert gömbjének egy-egy simább helyén az ütés után akkora púp támadt, mint egy fia szoboszlai cipó. Főkép a keménykötésű Hanák K. Jánossal, már mint az ő természettanával, műveltünk mi valóságos csodákat, mintegy példázva a benne foglalt geológiai fejezetet, mely a földgömb felületének elváltozásairól értekezik.

Szorosra szíjjasztuk össze a tudományunkat, de annál inkább lazult a régi iskolai fegyelem. Mert, hogy kiütött a nagy szabadság, mi kicsit akartunk belőle szabni magunknak és az utcasarkokon kiragasztott »12 pont« nyomán mi is szerkesztettünk a magunk használatára 12 pontocskát. Ezek mindegyikében több szabadságot, márhogy ferális napokat követeltünk, rövidebb leczkét, a tantárgyak számának csökkentését, ezeken fölül a megalázó sedátori (sedátor = kihallgató) intézmény lerombolását, a kötelező reggeli templomjárás eltörlését stb., úgy hogy éppen kitellett a mi 12 pontunk is.

Mert itt volt az idő, most vagy soha! Petőfi a Belváros terein és utcáin szavalta a »Talpra magyar«-t. Minket is hívott a haza a Museum udvarára, ahol állottak a »népgyűlések«, melyeken Vasváry Pál ragyogott, mint legkedveltebb szónok. Baretjtéről a kék strucztoll hosszan omlott alá, zeke-ujjának rövidebb szára - melynek öbléből a keskenyebb és hosszabb úgy szolgált ki, mint kocsányából a babhüvely - meglebegett a finom taglejtésben; és szük nadrágjának alsó végében a topán vastag sodrásu rojtja (akkor még nem csizmaszárba feszült a hazafiság) úgy rezgett, mint a fűzfa virágja. Hát még, mikor görbe kardját derékon kapva, meglóbázta a feje fölött és zengett hozzá olyan szép beszédek, hogy emlékére még ma is beledobog a szívem.

Mit gimnázium!... mikor az áskálódó kamarilla ellen köllött fegyverkeznie minden igaz hazafinak és nekünk visító honfiucskáknak. Volt-e olyan magas az a polcz, melyről a királynő parancsára beszélte el a haza veszedelmét Aeneas, mint az a párkány ott, a széles szabad lépcső északi oldalán, melyről Vasváry Pál hirdette a nemzet sérelmeit és jogait? Dehogy volt olyan magas, dehogy volt olyan dicső!

Pál apostol után egy sovány fekete ember állott ki a párkány elejére. Köszöntötte a lengyel küldöttséget, mely átkelve a Kárpátokon, a mögöttük lakó testvérek rokonérzetét, biztató szerelmét hozta el s mutatta be nekünk, a »népnek«, akik a festői viseletben pompázó délczeg férfiakat mámoros rajongással éltették. A szónok aztán német beszédben - mert a testvérmézetek csak úgy értik meg egymást, ha németül beszélnek - aposztrofálta a jelenvolt édesanyákat: hogy szörnyű lesz, ha jön az ádáz, boszuálló ellenség, aki majd az ő rózsás arczu, kékszemü, aranyfürtös csecsemők között bethlehem gyilkolást fog végezni. (*Zokogás.*) Eljövend a vérengző szoldateszka! (*Vad sikoltozások.*) Már hallani is vasléptei dobogását. De mi, szövetkezve lengyel testvéreinkkel: a két nemzet kettős vitézségével, melyet a lelkes

szabadságszeretetet százszorosra fokoz, leteperjük, letiporjuk, letapossuk, szétmorzsoljuk, szétgázoljuk az osztrákot, de meg vele a szövetséges muszkát is (*Dühös szidalmak.*) és megfakasztván gyűlöletének sárga epehólyagját, bele fogjuk fojtani a fekete halálba, hogy válják be rajta zászlajának két színe: a fekete-sárga! (*Földindító, égszakajtó éljen-rivalgás.*) Ez a szónok Rottenbiller, akkoron Pest polgármestere.

Körhajás, szőke fejével helybenhagyón bólogatva s kellemesen csengő szavával úgyvanozva: egy szép ifju tüzelte a már ugyis tomboló sokaságot. Mélytekintetű, ábrándos kék szemében azonban nyoma sem tükröződött annak a rengeteg dühnek, melyre hangja s megcsóvált tollas kalapja buzditott minket, a népet. Amire a királyutczai Schuberth köszörüsnek öreglegénye, a Matthes, oroszánhangon azt ordítá, hogy »Wahr is'!« Egyazon házban laktunk, mert hogy ő volt a Léni szakácsnének vőlegénye. Ismertem tehát az óriás bajor Hieslt, - csak így nevezték - aki erősen fogadkozott, hogy annak a »verdächtig« Windischgrätznek ő fogja kidönteni a »beischli«-ját. (Hozzávaló szerszám bőven akadt a keze-ügyében.)

A Hiesl meglátott s fölismert. Széles tenyerét a fejemre nyomva, azt kérdezte tőlem, föl akarok-e kapaszkodni a párkányra?

Aki váratlanul, mintegy álmában kerül valami magas polczra, nem lehetett boldogabb, mint én, midőn az atléta Matthes a nyakam csigolyáját s a derekam tövét megfogva, egy pördítéssel röptített fel az Olympusra. Ott aztán annak a szelid, szőke fiatal úrnak a lábához kuperodtam s boldogan és büszkén nevettem le az én pajtásaimra.

- Tudod-e, ki az, akinek a sarkán ülsz? kiáltott föl hozzám Jagodics Péro, az én sédátorom, akinél kedvesebb rácz gyerek nem született még. - Hát az a Jókai Móricz! (Még akkor nem volt *icztelen.*)

- Jókai? kérdezém.

- Nincs különben.

- Aki irta a *Láthatatlan csillag*-ot? Aki azokkal a színes, képzelmes leírásokkal bájolta el a mi gyermeki lelkünket? Meg aki *Az én Sonkolyi Gergely urambátyám* viselt dolgaival rázta meg a mi amugy is könnyen vidámodó bendönket és a *Rozgonyi Cziczellével* a mi vérző sziveinket?

- Az, az, te boglyas! (Háborgó dús hajammal szolgáltam rá tudniillik erre az epitheton ornansra.)

Jókai! Ha attól nem tartok, hogy rálép az orromra, megcsókolom a lábát.

A szónokok fölváltva szónokoltak, a nép fölváltás nélkül ordított, s én ott guggoltam s néztem föl elfogódva arra az ifjura, akinek elméjéből hajtottak ki a romantikának kék virágai, a gyujtó csatafestések tűz-liliomjai s a humornak piros rózsái, melyek - jókaisan: amik - végett nekem olyan nehéz küzdelmeket köllött vívnom spectabilis Révay úrral, az Egyetemi Könyvtár őrével, azzal a fanyar, dörmögős bácsival, aki, ha valami szépirodalmi könyvet kértünk: vagy a Vállas Antal atlászát a hozzá tartozó geográfiával, vagy Barra Gábor *Honi fűvészetét* nyomta elibénk, hogy ezt olvassuk, ebből okulunk, ne pedig azokat a léhaságokat, haszontalanságokat, hitványságokat - canis mater, ebanyád!

Jókai!

Bántam is én már akkor az ádázul vérengző szoldateszkát, a bethlehemi gyermekgyilkolást, a sárga epét meg a fekete halált, mikor derengő lelkembe ez a sugár esett bele.

Nagyon a sarkán ülhettem, mert egyszer csak megfordult, fejét felém hajtá s ezeket a csak előttem emlékezetes szókat mondotta:

- *Hallod öcsém, ha innen lebukol, az nem lesz valami szép halál a hazáért!*

Mert akkor a hazáért meghalni volt a parola. Ma az, hogy a hazáért élni kell. Más idők, más jelszavak.

Nem valami »tartalmas« mondás volt az, sem nem afféle »szellemes«. De ha lehet drága ereklye egy ólompityke, lehet drága emlék az ilyen egyszerű mondás is. Azóta is hűségesen hordozom a szivemben.

Hát így láttam meg én először Jókait. El is mondtam később neki magának: mikép, hogyan, mikor, miért, hol s kinek a segítségével.

Isten szerezze, hogy sokára lássam őt utoljára!

Ami nekem is jó lesz.

* * *

Ilyenformán irtam róla, hogy az ő 70-ik születésnapját ültük meg mindnyájan nagy ünnepséggel a fővárosi Vigadó termeiben.

Még az este szerencsét kívánhattam neki, mert biztatták az orvosok őt is, minket is.

És mire leszakadt az éj, egy nagy tündökléssel lett szegényebb ez a nemzet.

Hogy fölrajzanak emlékezetemben a Jókai ezer és egy meséinek alakjai: a pompás basák, Muszli a víg csizmazia, a lelkesen koplaló magyar színészek, a piros szájú, bogárszemű magyar asszonyok, a Petki Farkas uram virágzó lányai, a vadászó Zrinyi Miklós, Sajónak véres mezőn, puskaporos levegőben fakadt rózsái - ha mindez s még ennél több zendül és szinesedik meg a mi lelkünkben: be kell vallanom, s vallhatjuk mindannyian, hogy a mai nemzedék az ő ifjúkori boldogságának egy részét a Jókai mesemondó édes szájának köszöni.

És ugyanoda, ahol ezelőtt 60 évvel kigyult az ő csillaga: a Nemzeti Múzeum elől a Nemzeti Múzeumba - a szózatos párkányról a néma csarnokba került ő bele s ott ejté könnyeit az ő ravatalára a gyászoló nemzet, s drága porait onnan vittük ki a temetőbe.

A mi öreg urunk.

- KOZMA SÁNDOR. -

Marienbad, 1897 augusztus 6-án.

Rásüt a nap a vén fenyvesre s míg sugárkévei apró karikákban játszanak a mohás köveken, bűvös érintésére illatja kél a mézganak, a mókus alászáll a fa sudaráról, hogy az éretten alákoppant fenyű-dobozból kihüvelyezze a fanyar magot; pintyöke fütttyentve nyilamlik át a sűrűn, s az ember, szájában czingulusos vastag szivarral, szívja ennek is, a fekete kávénak is fűszeres jó szagát s boldog emésztés-közben fejt ki az ujságot, míg vidám kaczagás csattan fel körülte. S hogy először is a lap utolsó hireire fordít rá: azt olvassa, hogy meghalt Kozma Sándor.

Féltem ettől a hirtől, aggódva is lestem napról-napra. De, mondok, kemény legény az öreg ur. Nem engedi, hogy »hegyibéje« kerüljön a halál. Még ő gyüri le a csontkezü vitézt.

Hát nem így esett.

S hogy elém feketéllett lapidáris rövidségében az a telegramm: kihullott kezemből a papiros, majd homályosodó szemmel néztem a fák csúcsát, hosszan, hosszan, míg nem láttam semmit s pikkolómat meghigította könnyeim hullása. S mivel az ilyen magaviselet fölötte kurvidrig: fogtam az én bánatomat (az igazi fájdalom szemérmes) és vittem oda, ahol legsötétebb az erdő s legkevesebb az ember, s ott becsületesen kisírtam magamat.

Hogy megszidott volna érette Kozma Sándor, ha rajta ér ezen az »érzelmességen«! Mert mindig keménykedett, »puerilisnek«, vagy asszonyiasnak tartotta az ellágyulást; pedig bévül merő gyöngédség volt. Érzelmességemért meg is szidott mindannyiszor, ami nekem büszkeségemre szolgált; hiszen csak azt szidta, akihez vonzódott.

Igenis, fáj nekem az ő halála. Az ő szemefényének, Bandi fiának, sem jobban. S nem hagyom a gyászolására való jussomat. Rá is olvashatnám sokad magammal az ő kedves autorával: »multis ille flebilis obiit.«

Mert mind igazán el fogja siratni, aki ösmerte s akit barátságára méltatott. Egy immáron kihálóban levő típus képviselője volt ő: azé a kedves magyar öreg uré, akit az ember oly szívesen fogadna édesapjának. A forrongó, zajos ifjúból enyhére higgadt, jóizű urambátyámat, a bölcs és vidám férfiut szerettük benne, aki azonban mindig föntartotta a méltóságot, egészen közel magához nem eresztett senkit.

S ez az ősmagyar ember, a minden demokrata volta mellett is rátartó hajdani táblabíró: nemes lelkébe befogadta az újabb kort az ő szabad áramlataival. Amint megértette, már meg is érezte; de átszűrte magyar temperamentumán s csak így váltotta magába teljesen. Ez a szempont lesz irányadó arra a kritikai életrajzra nézve is, melyet valamelyik hivatott jogásztárs fog róla följegyezni. A nagy Beccaria szelleme s az újabb olasz és német jogtudomány tanításai termékenyítették meg az ő elméjét s terelték figyelmét eladdig csak sejtett, most azonban már világos alakba szökkenő célok felé. »Voltaképen nincsenek is még igazságügyiministerek«, mondá egyszer; »csak jogügyiministerek vannak.« S a kormányára bizott hajót a jogok sziklái s a kiváltságok örvényei között igyekezett az egy és oszthatatlan igazság révébe juttatni, nehéz küzdelmek s keserű tanulságok árán persze. Nem maradt el a gyanúsítás, rágalom sem, amely rápökölte mérgét. Később aztán, hogy bűnbánattal lenyalták róla, sajnálkozó lenézéssel tűrte a támadásnál is undokabb kérlelést.

Régi, bár titkolt szerelme (mint minden öregebb magyarnak) a vármegye volt. De már nem igen lehetett vele megjelenni európai társaságban. Az új viselet sehogysem illett rája, a régi meg lefoszlott róla, annyira vásott volt. S megromlott hajdani épsége, országföntartó ereje is. Hát hiszen, ha valami csodás folyadékkal sorvadó tagjaiba ezt a mai életet lehetne beléoltani: ki volt volna boldogabb, mint ő? Hanem biz' annak beföllegzett. Borúba hanyatlott a hajdan dicső vármegye, s a most kelő nap, egy új rendszernek világitó, melegítő csillagzata, el nem oszlatja. »Eltemetjük, de nagyon megsiratjuk.«

Ilyen értelemben volt Kozma Sándor »új«, amely hajlandósága más irányban is megnyilatkozott. Egyik zsebében Horáciussal, a másikkban Heinével: így kelt útra. A derült, előkelő klasszikus és ravasz, hajlékony udvari ember; a legmodernebb ókori poeta - s a fájdalmas, gunyos, őszinte, bálványdöntő, marakodó, tépelődő legmodernebb újkori költő: egyazon kézben, egyazon lélekben. Csaknem betéve tudta amannak ódáit, emennek Romanzeróját s édes kedvteléssel idézgette is. Kétségtelen, hogy Petőfivel való barátsága - Pápán együtt diákoskodtak - meglendítette az ő szellemét is. Tán egymaga volt akkori tanulótársai között, aki megtanult francziául, s aztán Petőfivel együtt bújta Béranger chansonjait s Mussetnek finom faragású verseit.

* * *

Mint jogtudót, igazságkereső bírót s reformert magasztalni bírom, de méltatni nem. Csak a nobilis, szeretetreméltó ember, s a mi erős ítéletű olvasónk és biztatónk merül föl előttem e bús pillanatban, hogy róla megemlékezem. Még mielőtt huszárfia (Ferencz = Bárd) szépen ömlő szerelmes dalokat s kisebbik fia, »a Bandi gyerek«, simán gördülő horáciusi fordításokat küldözött a »Magyarország s a Nagyvilág«-ba: már elébe vitt a kedvező véletlen. A »Borsszem Jankó« akkortájt kapott föl. Hogy is ne? - mikor Dóczi Lajos, Rákosi Jenő, Berczik Árpád, Hevesi Lajos irtak bele s Jankó és Klics rajzolták. Elmés bátorságával s európai csi-szoltságával gyorsan hódított. Legkivált pedig azért, mert ezeket az »idegen« tulajdonságokat jól össze tudta egyeztetni a magyarossággal. Nem én mondom, de Kozma Sándor mondta ott a lánchid előtt, ahol Horváth Boldizsár s Pompéry János mutattak be neki. És folytatva a beszélgetést, egyszer csak kiszalajtotta, hogy annak a szenzációs képnek, melyen Nyáry Pál a kerítésen szól át Zsedényinek, az akkori politikai helyzetet éles szatirával megvilágosító beszéddel - ő, Kozma Sándor volt a szerzője és beküldője.

A sors azután szertevitte a »B. J.« első gárdáját. Csak a harmadik sorozáskor került a laphoz Kozma Andor, hogy azóta - immár harmincz éve - fokozódó hatással közölje benne szózatot »cicero«-verseit s apróbb-nagyobb szatirikus költeményeit, meg-megteremtve egy alakot, megszólaltatva többeket erős politikai érzékkel, vagy, alkalma kerülvén, fenkölt poézissel; itt humoros játszisággal, amott intő bölcseséggel, vérengző gúnynyal s mindig tökéletes formában.

- Veszettadta kölyke! Csak azt tudnám, hogyan származott bele? Ilyen tejfelszájú korában! Hiszen még a bajsza sem ütöget! Kár volna pedig érette, ha irka-firka ember válna belőle. Egyébrek szántam.

Igy zsörtölődött az apa, hogy boldog öröme rá ne valljon, melyet az ő veszettadta kölyke szerzett neki hétről-hétre. Mikor szeretett dunántúli dialektusában így szólt, hogy: »sase hittem volna!« - nem komolyan mondta. Mert dehogy nem tudta, mivé fejlődik ez a fia.

S innen kezdve vig, de vigságában is tartalmas órákat juttatott a mi öreg urunk a »Borsszem Jankó« legénységének a »kagál« csütörtöki vacsoráin s évenként egyszer a dísz-kagálon, midőn lapom írástudói és piktoraik szereztek bolond-estét a »B. J.« hölgyeinek.

A java adomákat, melyek e mi multságainkhoz hozzáfűződnek s amelyeket oly szívesen beszéltem volna el magam, persze elkapdosták előlem a napilapok, egyes részeikben hamisan

vagy hiányosan adván elő azokat. De hiszen a magjok: az, amely Sándor bácsit magát tünteti föl az ő kedves valójában, meg volt hagyva mindenikben. Kár is volna helyreigazítani, hogy p. o. az az alakoskodó »röndér« nem is Gozdsu Elek, hanem K. L. polgártársunk volt, akinek minden irodalmársága abból áll, hogy Kenedi Géza barátomnak a lelkes hive. Egy erős megjegyzését Kozma Sándornak azonban, melyet ez alkalommal tett, elfelejtették fölemlíteni. Midőn t. i. az ál-Mihaszna András becsörtet a keringőző párok sorába, mondván: »Vége szakadgyon az tánczi vígodalomnak!« - aki legmérgeesebb kifakadásaival rontott rá s meg akarta verni - két honatya s egy magasabb ministeri hivatalnok volt. »Ime, mosolygá a kir. főügyész, mire nézi nálunk a törvényt az, aki megalkotja s az, aki végrehajtja.«

Egy adomáját, s nyilván a legjobbak egyikét, melynek nyomát sehol sem láttam az idejárom magyar lapokban, elmondok mégis.

A rút emlékezetű eszlári napokban volt. Ártatlan emberek csomóba verődve, álmatlan éjszakákon s kinos napokon - meg annyi könnyhullásos *hosszú-napokon* át - rettegve lesték a bíró ajkán a szót: élet lesz-é, vagy halál? Akkor volt az, midőn a közvádó is a védők sorába lépett. A kir. főügyész, hogy a maga szemével is lásson, a maga fülével is halljon, szintén megjelent a tárgyaláson. Természetes, hogy a magas állami hivatalnokot, de még inkább a kedvelt barátot, szanaszét hívogatták vendégségbe.

Első nap a vármegye leghatalmasabb - maradjunk meg a járatos szónál - dzsenti uránál jelent meg villás-reggeli. Az előkelőségek sorában a kir. főügyésznek szemébe ötlük egy erősebb hajlású, amolyan kos-orr. Bemutattatja magának. Csakugyan hamisíttatlan, eredeti Kohn Mór.

- Hogyan? - kérdi úri gazdáját Kozma. Zsidó? És a *te* vendéged? Ilyenkor, midőn a levegő is forró itt az antiszemitaságtól?

- Hagyd el, Sándorkám! Valamennyi égetni való, csak ez az egy becsületes van köztük. Házamnak régi, hű embere.

A főügyész belenyugodott s maga is meggyőződött felőle, hogy Kohn Mór ur csakugyan jóra való, művelt férfiú.

Nagy ebéd a főügyész tiszteletére magánál a törvénytörvény elnökénél. Ott Kozmának egy pár gyanus x-láb ötlük a szemébe.

- Zsidó? - kérdi suttogvást a házigazdát.

- Az a! - feleli az elnök. - Spitzer Dávid. Mind a többit kipörkölném, de már ezért az egyért tűzbe teszem a kezem. Emberséges ember.

A főügyész nyájasan elbeszélget Spitzer Dávid úrral s szívesen elismerte, hogy igazat szolt a gazdája.

Este fényes vacsora egy harmadik uri háznál. Ott meg a Grünstein Jakab löcslábán akad meg a Kozma szeme. És ez is az a bizonyos egyetlen zsidó, aki - akasztanák fel őket! - mind a többenél különb.

- És így - fejezé be Kozma az ő kis történetét - minden magyar háznak más-más volt a kivételes, böcsületes zsidaja. Tán ha minden szíves meghívásnak megfelelően s végig reggelizem, ebédelem, uzsonnálom és vacsorázom a vármegyét, kisült volna, hogy nincsen ott egy szál kivetni való zsidó se. Hát lássa kérem: ilyen a magyar antiszemitizmus!

Gazdag multjába ha vissza-visszanyúlt, a szabadságharcz korából szedegetve elő emlékezeit, vagy szólva Széchenyiről, Deákról, Kossuthról: találó, rövid kritikával fűszerezte előadását. Egy izben, midőn a magyar jogászok bécsi utját érinté, melyre a »testvéri szövetség« megkötése végett indultak a császári városba, hirtelen föl kacagott. Valami multságos részlet juthatott az eszébe.

- Ne magadnak neved, bátyám! - inti őt az asztalfőnél Eötvös Károly. - Legyen benne részünk nekünk is.

- Hiszen nem is titkolni való dolog. Hát mikor a burgnak abba a kisebbik udvarába fordulunk, melynek »Schweizerhof« a neve, megszólamlík egy huszárgyerek, aki többemagával állt ott egy glédában, nyilván a mi tiszteletünkre. »Nini!« kiáltja örvendező arccal, hogy meghallotta beszédünket. »Hát magyarok az urak?« - »Azok mink, földi!« felelém neki. - »Mi hír van hazuról?« kérdi. - »Az, hogy otthon kiütött a szabadság!« - »Ejnye«, mondja, »de jól esne nekem is vagy két heti szabadság! Mert hogy egy kis móringshoz jutottam, oszt' jó volna meglépní!« - Az a huszárgyerek persze csak a maga katonai szabadságát, az urlóbot értette azon a nagy mozgalmon, mely akkor mindannyiunk szívét dobantotta meg s forralta a vérünket. De már a gácsországi huszárokat jobban világosították föl a »magyar szabadság«-ról.

* * *

Aprózva lépéseit sétált végig az Andrássy-uton, hátratett kezében rövid ívekben csóváltatva botját, melyről nem igen sejtették, hogy vas-bot. Részben edzésül, részben fegyverül szolgált az neki. Meg-megállott s összerántva sűrű szemöldökeit, nézett. Mivelhogy ő mindig látott. Erős megfigyelését alig kerülte ki valami. Szeme a bölcselő volt s a művészé. Ő, akinek nagy hatalmi-kört juttatott előkelő állása, panaszkodva emlegette, hogy tehetetlen köll néznie az állatnyuzást, mezitláb futkosó apró fiúcskák s halovány apró leánykák muszáj-koldulását még szakadó éjszaka is, midőn a korukbeli többi gyermek pirosra gyúlt kerek arcocskával boldogan álmodik a tiszta fehér párnán. Az egyiktől magához váltott egy-egy katulyával gyujtót, apró bokrétát, s a másíknak ajándékozta oda, ami persze nagy forgalmat okozott a kölyök-börzén. Egy kicsi sport is játszott bele ilyetén szórakozásaiba, de amelynek forrása az ő kegyes szíve volt. »Hiszen mi közönség neveljük nagyra a koldulást. Ha mind elkergetnénk ezeket a vásott porontyokat, becses szüleik nem uszítanák a nyakunkra. Nem is jóságból, csak gyöngeségből adakozunk,« mondá s mindegyíknél külön egy piczulát nyomott a piszkos kis tenyerébe.

A széles utcaszernék nyáron is a napos oldalát kereste. Nagyon szerette a sugaras meleget, igazi nap-imádó volt. Legboldogabb órái közé számította, midőn egyik vejének falusi birto-kán, Iváncsán, elnyulhatott annak dunaparti részén, ahol kétfelől érte a nap: az égből is, meg a vízből is. Tán hogy ebből az örök forrásból szedte magába keble melegét, elméje világossá-gát. A köszén hevítő s világító ereje is csak a naptól származik, melyet valamikor virágzó fa-korában gyujtott sejtjeibe.

Sokat kerülgette a kísértés az ő legveszedelmesebb két alakjában: pénzben és asszonyban; mert sok nálunk a palástolni való bűn s nagy a kapzsiság. Tudták szerény körülményeit s ismerték az aranynak varázsát. Bizonyára a másutt szerzett bő tapasztalás vagy a kétségbe-esett vergődés közeledett feléje a pénznek mindent megváltó eszközével. S ilyenkor nem is a föllázadt önértet színpadias mozdulatával hajlitotta el magától a vesztegető kezét, hanem a föltétlen becsületességnek szánó mosolyával veregette meg a boldogtalannak vállát: »Ne rontsa el a dolgát, atyámfia. De nyugodjon meg. Olybá veszem, mintha semmísem történt volna. S most mondja el: miben segíthetem?«

S tiszta vértjéről visszapattant nem csupán a csillámló ércz, de a szép szemnek ígézó sugara is. Nem fogott rajta az arany pengése, nem szédítette meg az esdeklő asszonyi szónak édes zöngése. Amazt visszautasítani, büszke férfiúnak nem nagy virtus. De mikor lábunkhoz omlik bűnbánó Magdolna, vagy az apját féltő szép hajadon s forró könnyeivel öntözi s izzó piros ajkaival csókolja kezünket: legény legyen a talpán, aki állja. S Kozma Sándor állta. Meg nem rendült. Hej pedig szerette az asszonyt! Szerette a költőnek csapongó idealizmusával, a művészi hajlandóságu férfiúnak nemes érzékiségével, aki gyönyörködik a színek bájában s a

vonalak zenéjében. Hanem azért szüzi leány nem félti jobban a becsületét, mint ahogy féltette Kozma Sándor tisztjének tisztaságát.

Aki asszony ismerőse volt, mind kényeztette a melegvérű, még aggságában is fiatal embert. De akárhányszor tapasztalták, hogy veszedelmes vállalkozás czirógatni a vén oroszánt.

Családjának imádott központja volt. Nem is képzelek nálánál boldogabb apát. Pedig nem igen mondhatták gyermekei lágy apának. Bizonyos rideg fönségben tartotta fönn a magyar családfőnek hagyományos tekintélyét. Zordonkodásain azonban át-áttörekedett az ő szívének gazdag tartalma. Jól érezték gyermekei, mekkora szeretet van ott fölhalmozva az ő számukra. Nem is igen hagyott rájuk egyebet, de ők a kincsek kincséért oda nem adnák. Főképen az ő legkisebbik lánya csüggött rajta rajongással. Még látom a jelenetet. Arra a végzetes párizsi útjára készült éppen, melyről megtörve került haza. Egyenkint elköszöntek tőle azzal a tartozó tisztességtudással, melynek merevségét egyedül a búcsu-ölelés enyhítette. Csak a legkisebbik, a Bözsike: az repült vissza vagy háromszor is az ajtóbul, hogy apjának ősz fejét kezei közé fogva, könnyeivel, csókjaival elborítsa. Mintha valami aggódó sejtés borzongatta volna a fiatal asszonyt. A kemény öreg úr szeméből egy csöpp szivárgott ki, mely azonban hamarosan elbújt a bajuszába.

Mert csakugyan kemény ember volt. Gyűlölte a sekély áradozást, nem szenvedhette a finnyáskodó idegességet s könnyen fölajduló »fájékonyságot«.

Midőn vagy hat évvel ezelőtt egy boltajtó fokáról nagyot lépett: hallotta a lába-szárának rökcsenését. Összecsikorítva a fogát, egy kissé cifrán is emlegette az ő »hitvány vén csontjait«. Mert biz' az a láb tőben törött el. És ilyen állapotban vagy kétszáz lépésnyire vánszorogott el maga, míg a Deák Ferencz-utca sarkán kocsiba ülhetett.

* * *

Még egy család siratja: az ő ügyészei. Atyamesterök, atyjok és mesterök volt. A hivatalbeli érintkezés abban a jóleső, patriarkális, bősabású módban folyt ugyan - de az akták leveleit friss, új szellő lengeté. »Tout comprendre, c'est tout pardonner« emlegette sokszor. Az e mondasban letett bölcsesség s felebaráti szeretet igazgatta vizsgálódásait. Hát persze: megbocsátani szeretett volna legjobban. De túlfelől védelmeznie is kellett a többséget. Elemeire bontogatta, ahol a kétségbeesés, a rossz nevelés, a veleszületett gonosz hajlandóság űzte az ő boldogtalan klienteláját a bűntevésre. Ez az a szellem, amely nemes lelkéből növendékeinek lelkébe sugárzott bele.

Mennyi fényes qualitás abban a szerény hüvelyben! Régi zamatú, de modern röptű ékes-szólása megmozgatta a szivet s gerinczet adott a gyöngye ítélőképességnek. Midőn odadörgi a vádlottnak, hogy: »ön saját magát védi, de én a sajtószabadságot védelmezem!« - egy rántással a maga fölfogásának tiszta magasába ragadja a tétovázó esküdteket.

Keveset irt. Magyar uri kényelmében jobban esett neki az olvasás. Pedig kár mindazért a szép dologért, amely tollában rekedt. Íróművészetének végső fénye abban a búcsulevélben ragyog föl, amelyben híveitől, az ügyészeketől köszön el. Akik olvasták, nem tehették mély megindulás és őszinte csodálat nélkül. A magyar prózának egyik remeke az.

* * *

S persze: volt neki még egy családja. A rabok. Többször kísértem el a főügyészt, midőn a börtönököt látogatta. Ünnepek volt, amidőn megjelent köztük a méltóságos úr. Egy-egy duhaj legénynek, főképen ha somogyi volt, még meg is huzigálta az üstökét. Csak nem tagadhatta el vonzódását attól a daliás termetű, szép szál betyárlegénytől. S hogy eldévajkodott az ott szorult cigány lóköttőkkel vagy a sunyi, megátalkodott fővárosi tolvajjal! Katonás szigorral ejtett szavaiból azonban az ő rabjai kiéreztek a jóakaratot. Sok vén gazember júhozott meg az

ő megigéző pillantása s beszédje alatt. Atyáskodó hangon tegezte őket s tudakolta: van-e s mi a panasz? Nem is volt egyéb, mint az, hogy szabadulni szerettek volna. »Hja, barátom, a magad hibájából vagy itt. De csak jól viseld magad. Nem lesz károdra!« Amibe egy kissé megvigasztalódtak, mint nehéz beteg a szeretett orvos biztatására.

Amennyit szomorú helyzetök enyhítésére tehetett, meg is tette. Láttam a szegedi »Csillagbörtönt«, amelyet úgy is nevezhettek volna, hogy »Fogadó az arany Kozmához«. Emberséges módon bánnak ott velők. Börtön az, de nem tömlöcz: nyirkos, homályos, dohos. Belesüt abba a nap: az istené, meg a nemes léleké.

* * *

És még egy kis családja volt: mi, a »*Borsszem Jankó*« gárdája. Hiszen nem is olyan messze esünk mi a cigánytól, ha lovat nem kötöttünk is. A nappali raboskodás után nekünk meg este derült, amidőn asztalunkhoz ereszkedett. Vidám szümpózionok voltak azok, legnagyobb fűszerök az ő könnyed, mégis magvas beszéde.

A szokásos koszorút mi is letettük egyszerű koporsójára. Ennek virágai gyorsan elhervadnak, de nem azok, melyeket a mi szerető szívünkbe ültetett.

Kossuth Lajosnál.

Nem volnék igaz magyar ember, ha nagyot nem dobbanna bennem a szív, s mint Heinén a német wamms, én rajtam is nem válna szűkebbre a nemzetközi kabát e névnek hallatára: Kossuth!

Mennyi emlékem száll föl, midőn hirdeti az irás, a szónoklat, a dal most is! Gyermekkorom minden imádata, ifjuságom nagy lelkesedése éled föl és ragad vissza a multba ilyenkor. Hányszor hányféle képét árulták: rajzolva, festve, pénzek domborművén, gyalázatos gipszben, szivartokon és zászlón, mig hozzá jutottam, hogy színről-szinre lássam.

A Pest-Pilis- és Solt háromegy vármegyének valamelyik gyűlésén állt szemben egymással két férfi: finom arcú az egyik, nyurga és hajlós termetű; kevély, barna a másik, erős nyakú és vállas. Amaz mosolygós, fenyegető emez. Tömött, bajusznyi szemöldökei alól mély tűzű, setét pillantásokat lövelt szerte, hogy rövid csapongás után tekintetét mint valami dárdát verje bele az ellenfelébe.

A kékszeműnek szavától, mint a bűvös énekszótól, még sokáig zengett a terem. Ama büszkének utolsó szavától meg, mint az elvonuló vihar haragjától, még sokáig morajlott.

Kossuth és Széchenyi.

Kis tacsó létemre mit tudtam én akkor, mért villog annak a barna bácsinak a szeme, s mi okból tündöklök olyan diadalmasan a szőke bácsié? De valahányan ott szorongtunk a karzaton, gyermekek és asszonyok, mindnyájan ennek a kedvesnek hittünk, őt kurjongattuk, pedig nem csupán a muliernek, hanem a gyermeknek sincsen szava az ekklézsiában.

Hogy felállott a szőke, suhogás kélt a teremben. Összenéztek a fők s aztán mind egy pont felé igazodtak. Kossuth egy kis fésűt vont ki a bársony mellénye zsebéből, rendbe hozta vele amúgy is selymes gesztenyeszin haját, egyet köhintett (a köhintése is csengett, mint a Jókaié) s száján megeredt a beszéd. Hol édes hizelgőn ömlött az, hol harsogott, mint a kürt; hüvelykén hol tétlen lógott a keze a zekéje két gombja között, hol meg úgy suhintott a karjával, mintha karddal viaskodott volna.

Az előttem való padban egy idegen ült. Fehér sörényű, termetes alak; előmlő, tokás arcza letarolva. Midőn, hiveinek riadó tetszése közt, Kossuth ismét helyet foglalt, szomszédjához fordulva, a jövevény ezt mondá németül: »Egy hangot sem értettem a beszédjéből, de én hiszek neki; így csak az igazság beszél!« Körülöttem az idegennek nevét suttogták: Ritter volt, a híres földrajzi tudós.

Ekkor láttam Kossuthot először.

* * *

A véletlen szerzése, hogy épp azon a két helyen töltsék gyermek-éveimet, melyekhez Kossuth szívének is köze volt: Dabason, ahol édes atyja van eltemetve, és Nagy-Abonyban, ahol édesanyja élt az ő lánya házában, Zsulavszkynénál, akinek férje a vasas-németeknél szolgált mint kapitány, de otthagya a katonai pályát, nálunk gazdálkodott. Emilia, Kossuth testvérhuga, szép asszony volt és eszes (megéreztem s megértettem én ezt már akkor is), bátyjához feltűnően hasonló. Szerette is, ha ezt észrevették. Emlékezem egy kis levelére, melyet egy ottani német masamódhoz irt németül: »Machen Sie den Hut nur recht weit, denn ich habe einen Kossuth'schen Kopf.« Szép asszony volt és szellemes, de jó is. Megengedte, hogy a három fia: Emil, Laczi és Kázmér mellé fogadott nevelő, Bloksay István tanításában részt vehessek én is. Ez a csinos, tartalmas ifjú (nehány éve halt meg Beregszászon mint köz-

jegyző) igazi eszménye volt a nevelőnek: az órákon szigorú tanító, lecke után jó pajtás, aki első ébresztette bennem az írói kedvet, mert alaktalan ömlengéseimben meglátta a termő magocskát és bátorított. Gitáros, dalos, kellemes verselő és - »r. l.« volt, azaz *rendes levelezője* a Frankenburg »Életképeinek«, ami akkoriban nagyot jelentett a vidéken.

Egy reggelen örvendő riadalom kelt a háznál. A fiuk lélekszakadva futottak a lugasba, ahol Bloksay úr olvasott. »Jön Lajos bácsi! Nagymama születése napján itt lesz Lajos bácsi! Jaj, ha verset mondhatnánk neki!« Többet ennél: tanítónk alkalmi szindarabkát irt a számunkra, s mig betanultuk, addig hevert Horatius, jó Rajcsányi János magyar történelme, Csaplovics magyar földrajza (azaz: magyarra az én atyám fordította le a mi számunkra), a Vállas Antal Átlásza, a Quaemaribus és mind a többi.

Ránk virradt az ünnepes nap. Este felé befordult az ekhós kocsi a kerek udvarra s abból másodmagával - egy athleta ragyás fekete emberrel, Nyáry Pállal - kiszállott »Lajos bácsi«: a ragyogó, a fiatal, a hírneves Kossuth. Ekkor láttam őt másodszor.

Szinjátásunk után, mely természetesen fényesen sikerült - kivéve, hogy a hódolati transparenst Kázmérka fordítva állította fel, úgy hogy az oltár talpköve fölültre került s áldozati lángja meg lefelé lobogott, amin Nyáry Pál akkorát kaczagott, hogy könyje csordult. De csordult a kis Kázméré is, csakhogy keservében. Ám ha vége jó, minden jó. Előadás után valamennyien elejébe járultunk az ünnepeltnek, aki megsimogatta az én fürtös fejemet is. Megérintett a keze melege, s e pillanatban olyat éreztem, mint amilyet csak a pásztorfiú érezhet, mikor megkoronázzák, vagy a kis noviczius, kit a pápa avat pappá.

Harmadizben hogy láttam: Abonyban, a városházán mint kormányzó beszélt a lakosság kaputos részéhez. A nagy kályhának padkájára kapaszkodtam, onnan néztem, hallgattam. A Ferdinánd király arcsképe alatt állt, melyet az akkori nagy izga-mozgalomban ott felejtettek a falon. Szavai megrikatták s feltüzelték a jelen voltakat. Az öregje zokogott, a fiatalabbjának már mehetnékje volt a »nómet« ellen. Csak az ősz Wratislaw gróf, hajdan Ferencz császár apródja, ült sötéten s meg-megrázogatta fehér üstökét. Nem köllött neki a dolog sehogysem.

A zöld posztóval leterített asztalfőn állott Kossuth, hirdelve az egy és oszthatatlan szabadságot s jelentvén az »ádáz osztrák porkoláb«, Windischgraetz herczegnek közeledtét. »Éges-sétek föl előtte házaitokat, pusztítsatok el minden magatokkal vihetetlen eleséget és takarmányt, hogy ide érve, hadaival egyetemben vesszen el éhen!« Amire Kása Mózsés uram, a tehetős kovácsmester, hosszan dohogott magában s aztán oda dörmögte Andrássy apát-plébánosnak, hogy: »De mán ezt bajjossan!« - mig magam már szöktem volna kifelé, égő honszerelmemben fölgyújtani a városban minden csürt, asztagot, kazlat és boglyát. »Majd visszafordulunk erre diadalmasan nemsokára - folytatá Kossuth - és győzedelmes fegyvereinkkel visszaszerezük, amitek fölperzselődött, és megboszulunk titeket! Amit eddig hallottak önök, az csak tanács volt. De most - és fönséges attitűddel fejébe nyomta a csúcsos puha kalapot, melyről hosszú fekete strucztoll omlott alá - most mint az ország kormányzója parancsolom, hogy...« S itt következtek rendelkezései, melyek a honvédelem gyors szervezésére vonatkoztak. Egy órán túl tartott ez a beszédje, amelynek érzelmes és szenvedélyes részei alatt maga elé tette kalapját, hogy amidőn kormányzói voltát nyomta meg, erélyesen ismét föltegye. Csodával határos, ilyenkor hangjával hogy megnőtt alakja is.

Közben Egressy Gábor buzditotta a városház udvarán összesereglett népet. Hol Grittiként emelte ökleit, hol Petur bánként csapkodta kezét hű vasa markolatjára. De fogyatékos hangja nem bírta el a nagy szavak súlyát, melyet olykor bizony messze vetett el. A parasztság idegenül is hallgatta. A művész nem tudott úgy a szája ize szerint, mint Kossuth, aki most lépett ki a tornác alól s néhány szavával lobogóra gyújtotta a kialvó tüzet.

Aztán hosszú sorban ki a vasúthoz. Az apát öccsének, Andrassy Ignác gazdag földesúrnak hintáján hajtatott el a kormányzó. Öregek imádkoztak, asszonyok sírtak, a gyerekség újjongott s utána vetette magát Kossuthnak, hogy a »kolesz« állókájára kapaszkodják. De már azon én vettem meg a lábamat s elrugtam onnan mindenkit.

Az állomáson az urak csoportosan álltak a kormányzó körül. »Nem köll félteni a hazát, nem lesz a magyarnak semmi baja!« nyugtatá meg a városnak egyik aggódó vénjét.

Majd a Szolnok felé induló vonatra szállott, s még soká integetett felénk lombos kalapjával.

Pedig hajh!... nem váltak be a Kossuth jósigéi, mert nagy baja lett a magyarnak s mérhetetlen szomorúság fogta el az egész országot. A vér után már csak a könnyű hullott. Oh gyászos napok! Igaz, hogy jöttek a honvédek mindenfelől: de csak szállingózva. Nem is boszuló fegyverrel és nappal, hanem bujdosva éjek évadján. A dicső, a csodatevő hadsereg szét volt verve, tisztjei szerte bolyongtak álruhában, számkivetve a hazában, s akit közülök felismert a hitvány bemandó, azt hurczolták tömlöczbe s verték vasra; a nagyjait hóhér fojtotta meg, a legnagyobbja messze idegenben, a Pontus partján hullatá könyjeit a tengerbe - Kossuth Lajos.

* * *

Még nem is oly rég mult el annak ideje, hogy az »Igaz Honfi« vagy a »Kebelhű Magyar« messze pirosló plakátokon hirdette, hogy a lap szerkesztője, Buzogány Árpád (vagy Párducz Töhötöm) úr elment »Kossuth apánkhöz arany szavakért«. S midőn nem sokára Turinból megkerült, egy még messzebb ragyogó, trombitás falragasz kürtölte - nem is a t. cz. hazafi olvasónak, hanem mindjárt az egész országnak, hogy: »Oh magyar! Szerkesztőnk, Párducz Töhötöm (vagy Buzogány Árpád) úr hazatért Turinból s hozott Kossuth apántól arany szavakat!« Csak hogy ezzel nem toldotta meg: »és ajálja ezeknek a legujabb minta szerint mondott arany szavak dús választékát a t. cz. nemzet becses figyelmébe.«

A hívó zarándokok soraiba így furakodott be a szemérmetlen üzérség.

Nagyot fordultak azóta az események. Az elmék meghiggadtak, amit egyes irástudók úgy magyaráznak, hogy »megalkudtak a sátánnal«. Annyi bizonyos, hogy az a borjú, aki akkoron oly erősen böggött a magyar kormány ellen, később mint megbízható jármos ökör állott az eke elé; s mert jóllakik mindennap, tele gyomra kiszorította szívéből a Kossuth képét. S közben nem egy párducz juhozott meg s lett kezes birkává.

Kihalhatott ezek szívéből a Kossuth Lajos képe, de nem az enyémből; pedig Deák Ferencz óta mindig húzom a szabadelvű párt szekerét. Ingyen.

Midőn husz évvel ezelőtt ejtettem utba Turint, hosszas küzködés után megállottam mégis, hogy nála nézzek Kossuthnak; pedig, mint olvasóm e soraim elejéből megérthette, a kandi hódoláson kívül gyermekemlékim aranyfonala is vont feléje, vont oly büvös hatalommal, hogy már ott állottam Collegnónak leveles kis kapujában. A fonalat el nem téptem, de rövides vivódás után szépen összegöngyölgettem megint s visszacsusztattam hüvelyébe: az én vágyó szívembe.

Sokan fordultak meg nála azóta régi barátai s új ellenfelei: Somssich Pál, Vay Miklós, Ürményi, Majláth. Sőt még Toldy Ferencz is.

- És hogyan szólítottad, minek czimezted? évelődik vele Gyulay Pál egy akadémiai gyűlés után. Kormányzó úrnak?

- Nem énn! felelé a tudós az ő erős pengésű *n*-jeivel. Istenn ments! Hogy szólítottam volna kormányzónak énn? Megexcellenciáztam, kegyelmes uramnak czímeztem. Már hogyne? Hiszen őt Ferdinánd királyunk ő felsége nevezte ki miniszterének, tehát jogosan illeti meg őt az excellenciás megkülönböztetés.

* * *

Hogy tíz évvel ezután ismét ott jártam Turinban, nem haboztam többé. Láttam azt a csodás férfiút, aki beszédjeivel felzaklatott egy már-már elálmosodó nemzetet, akit az ügy bukásával meg nem tört a bánat, s aki ellenálló erőt tán abból a titokzatos nedvből szí magába, melyet a szeretet gyógyfűvéből s a meg nem alkuvó gyűlölség piros méregvirágából szűrt össze lelkében a sors.

Harmad magammal voltam. Kérdésekre, fogadna-e magánál, hamarosan megjött a kedvező válasz.

Esti kilencz óra volt a kitűzött idő. Modern estélyi ruhát öltöttünk - de én úgy éreztem, hogy ünneplőt váltok. El sem birtam hitetni magammal, hogy néhány percczel később igaz valójában szemközt fogok állani ezzel a történelmi alakkal. Lassan, szinte habozva mentünk fel a lépcsőn.

Az ajtó alsó felén ez az egy név: »Kossuth«.

A legény, aki jöttünket már tudta, a téres benyilóban lefejtve rólunk a felsőt, ajtót tárt előttünk.

A téres szobát az íróasztalon álló ernyős lámpás vonta lágy derengésbe. Itt nem várt bennünket senki. Egyébkor vizsga szemem, amely gyorsan és híven szokott följegyezni lelkembe embert és tárgyat, most elfogódott. Csak néztem, de nem láttam. Könyves polcz, kiterített mappa, herbarium, szőnyeg, függöny, butor, kép, irás, lap - mind aranyos köd gyanánt folyt össze előttem, amelyet, mint valami fénylő kelmét, lehanyatlott évtizedekbe visszaszálló emlékezetem apró virággal, tűzjelekkel s alakokkal himzett teli. Észre sem vettük, midőn megnyilt mögöttünk az ajtó, s csak egy szó halk neszére fordultunk hátra.

Fejét előre hajtva, két kezét felénk nyujtva, közelit óvatos, apró lépésekkel egy ősz férfiú. Hófehér szakál foglalja be élénken színezett arczát. Megsüppedt kék szemében barátságos üdvözlés. »Isten hozta az urakat!« Kossuth Lajos volt.

Engedelmet kért, hogy fekete ernyős sipkáját a szemére huzhassa, mert bántja a lámpás. Tagolva mutattam be két barátomat: Karsai Albert földbirtokost s dr. Bácskay Albert ügyvédet.

Folyton fürkészttem a Kossuth arczát: ez-é az, amely akkor sugárzott nagy Magyarország fölött? S mentől hosszabban néztem, annál inkább tértem rá: ez az! Ez! Fölismerem, bár az öregség felhői borongnak rajta. Fölismerem, bár hajdan rugalmas testét meggörnyesztette az esztendőök járása, s megszédte szép feje lombját az idő, s ami belőle maradt, azt megeste az idő hava. De amivel nem birt sem idő, sem szenvedés: szavainak fokozódó hevéből felém csapott a minden teremtett lelket magával sodró tűz. Mert szellemének ebből a zamatos óborából adott ám innunk!

Amidőn a mult csendült föl kérdéseiben vagy válaszaiban, szónoki volt. Tehet is ő róla, hogy saját nagy művészetének nem tud parancsolni. De azért semmi szózatosság, semmi színészies nem volt előadásában. Csak temperamentum. Valója méltóságát nem csupán kora s multjának erős tudata magyarázta.

Ha társait emlegettük, lecsüggeszté fejét. »Elhaltak, mind elhaltak a velem egyvívásuak!« Ha meg apróbb dolgoknak ejtettük sorát, vidámság ült ki arczára, melynek borozdái közt régi bájban nyilt még a mosoly. Sőt egy kicsit pajkos is volt. Ilyenkor a hajdani táblabirói humor buggyant ki belőle, az előkelő aggastyánból. Mert előkelő volt, mint egy visszavonult fejedelem. Roi en exil. Hangjához, modorához misem vág hozzá kevesebbé, mint az a komázó »Kossuth apánk«, mellyel itthon oly bőven meg szerették traktálni. Kossuth nem öreg úr volt, hanem öreg úr.

Volt, aki róla, mint politikusról, így vélekedék. »Ha arra az álláspontra gondolok, melyet a kormányzó foglal el: kérdezem magamtól, vajon a leghívebb előadás, a feléje omló vélemé-

nyek legszabatosabb összevetése, megszerezheti-e számára a teljes valóságot? A messze távolokba igazított csillagfejtő tubus közben-eső lencsési nem-e vonnak irizáló, idegen szint a tárgyakra? - még ha ezeket a lencsüket abból a mesés új anyagból sajtolnák is, melynek vegyi formulája az $n \times \text{CS}_2$. S mennyi cautela, mekkora apparatus kell hozzá; mily bámulatosan összevágó pontossággal s könnyű kezelhetéssel működő gépezet képes csupán a gyorsan tűnő képletek fölfogására! Ne vétsek hazám ez egyik dicsősége ellen: de erős hitem, hogy bármilyen jelesül szerkesztett achromatikus messzelátót adnak is a kezére (astronomus volt az ipse), itthon a maga szemével tisztábban látna. Turin és Budapest között makacs ködfoltok hajlitják el a sugarakat.« S így tovább. Mesebeszéd! Kossuth a *maga* szemével néz és lát. Olympusi magasban a honi mozgalmak felett, olympusi nyugalommal ítél. Persze, hogy a főséges ormokon lakik az olympusi harag is, mely néha csak úgy szórta a mennykövet. Látogatóival azonban, bár ha azok - mint mi - incarnatus pecsovicso: inkább enyhe, mint gunyos. Az a nagy szemkör, mely negyven évi gondolkozás és tanulás alatt nyílt meg előtte, türelmessé tette - legalább vendégei iránt.

- Most nagy dologra mennek haza az urak, neveté. Megvan az »és«!

Közbeveté egyikünk, hogy mi ezt az »és« szócskát is jelentékeny elvi vívmánynak tekintjük.

- Kérem alásan, - mondá vidáman a kormányzó, selyem sipkájával kétszer sikálva meg a koponyáját - az urak neszét vették talán, hogy én, sokszor hangoztatott álláspontomból kifolyólag, sem a Habsburg-dinasztiának, sem a politikájának nem vagyok valami nagy barátja. De ha a mai konstellációt elfogadom is a diskurzus alapjául: akkor is ki kell mondanom, hogy szemben az osztrák örökös tartományokban mutatkozó »grossdeutsch«, de különösen a szláv velleitásokkal - amelyek bizonyítják a Bismarck szavát is, hogy a monarchia sulypontja mindinkább Magyarország felé gravitál - mondom: nem helyes dolog az, még a dinasztiának saját jól felfogott érdekéből sem, hogy az udvar és a felsőbb osztrák körök olyan szükmarkuan mérik a magyar államiságot és állami öntudatot szilárdító, tömörítő olyan apró kedvezményeket, mint a milyen p. o. az a csepp »és« szócska.

A párisi köztárlatra fordulván a beszéd, főlemlítém előtte a francia hadügyi ministerium szak-kiállításában látható vár- és partvédő ágyukat, melyeknek messzehordásáról és lövő képességéről csodákat beszéltek.

- Annyi kétségtelen, mondá Kossuth, öblös karos székét közelebb guritva hozzánk s szeméből feljebb legyintve az ernyőt - annyi bizonyos, hogy a fegyverek technikai tökélyesbítésétől sok függ és meglehet, idővel annyira haladnak bennök, hogy elvégre képtelenséggé válik maga a háború. De, uraim, a fegyverek jeles volta nem elég a háború sikeréhez. Emelni kell a hadsereg erkölcsi erejét. A mai háború a seregek fáradhatatlanságára és szívósságára van bazirozva, és ehhez *minden* katonának öntudatos lelkesedése szükséges. Mert épp az a baj, hogy otthon minálunk oly keveset tesznek ez öntudat fölélesztésére, vagy ébrentartására. Pedig a nagy nemzetközi háború csak idő kérdése. Ausztriának az oroszszal okvetetlen meg kell verekednie. Az óriási áldozatokkal járó mostani hadi készületet nem tartom Magyarország szempontjából fölöslegesnek. Csak attól félek, hogy a mostani jó konjunkturákat szépen elszalasztják s majd csak akkor ereszkedik háborúba Ausztria, ha a szövetségeseivel való kedvezőnek mondható viszonya meglazul. Addig pedig szépen eldiplommatizálják a jó időt és a jó alkalmat.

- De hátha nem jól ütne ki a háború?

- Olyan életszükség ez a háború, - mondá Kossuth élesedő hangon, - hogy annak csakis a sikerét szabad kombinációba vonni. De különben is, ha őszinte ez a szövetség, akkor Ausztriának nincs mit tartania a konzekvenziáktól.

(Azóta persze megesett a japán-orosz háború.)

Eddig értünk, midőn »Kossuth apánk arany szavait« félbeszakította a legény, ki a teát hozta. Mögötte nyulánk éltes hölgy lépett a szobába - Ruttkayné. Miután testvérhugának bemutatott minket Kossuth, asztalhoz ültünk.

- Hagyjuk azt a csunya politikát! - mondá. Most beszéljessünk egyet.

* * *

El sem birtam hitetni magammal, hogy az a gyengéd-piros arcú öreg ur - öreg és nem is agg - nyolczvannyolcz évnek magasáról pillant végig oly tartalmas életen, milyen kevésnek jutott. A hazai napi politikáról, mely az »és«-en kívül alig nyujtott számba vehető tárgyat, legalább olyat nem, melyet előttünk akart volna szóvá tenni, áttértünk a multra.

Mig Ruttkayné az asztal körül rendezkedett, eszembe jutott, mert hiszen füstölni nem lehetett, a hajdani »Kossuth-szivar«. Legalább erre gyűjtsunk rá. Akkor a szivar még »szivola« volt. Emlékezzünk hát régiekről. »Beszéljessünk!«

- Hát, adja föl gazdánk a szót - Pompéryvel találkozik egyszer Vas Gereben a Rózsa-téren. Kérdezi Vas Gereben, melyik hát a jobb elnevezés: a »szivola«-e, vagy a »szivar«?

- Mindegy az, felelé Pompéry.

- Már hogy volna az mindegy? pattogott Vas Gereben. Akkor mindegy a *fuvar* meg a *fuvola* is.

- Megsínlem a füstöt, folytatá Kossuth. Cserben hagy a szemem, gyötrelmes már nekem az olvasás. A minap Lujza (Ruttkayné) biztatására, keressek másforma szórakozást is, rávetemedtem a színházra. Valami opera járt. De alig ülök ott néhány pillanatig, úgy megrázkódtam a dobtól, trombitától, hogy fogtam a kalapomat, botomat és »jártam«.

Ruttkayné bólogatott a fejével és nevetett. Aztán öntött a cognacból s bujdosott a kis pohár.

- Kezemben a bornak legfinomabb szeszi, mondám fölkelve. Ráemelem a kormányzó úr egészségére. Éljen Kossuth Lajos!

- Az én egészségem?... Az én életem?... mosolygá szeliden. Itt felejtett az én nyolczvannyolcz esztendőmmel a halál. Mint a kasza alatt meglapuló szál a vágás után ismét visszahajlik: így maradtam meg én is, egyedül. Nem tudok már társamat *abból* az időből. Nem mondom, hogy kiméletből hagyott meg az a kasza, mert az aggsággal annyi szenvedés jár, hogy az ilyen, kelletinél hosszabb életben, mint az enyém, kevés a köszönet. Meg aztán: a normális határon túl nincs is czélja az emberi életnek. Tudja a jó Isten... Én tán most háromszázezer szunyog elől szívom el az oxygént; halálommal pedig hasznukra lehetnék.

Ruttkayné lopva törült ki szeméből egy könnyút és második csészével töltött. Csak annyit mondott, hogy: »Ugyan már!«

Előhozakodtam az én hajdani való pajtásaimmal, a Zsulavszky-fiúkkal. Hol van Emil, Laczi? S a kis Kázmér? Meg az ő édesanyjok Emilia, a kormányzó testvérhuga?

Azok is mind elpusztultak Amerikában - ki Visconsinban, ki Arkansasban. Pedig olyan lelkes, iparkodó gyerekek voltak! Emiliának meg, Kossuth Lajos hasonmásának, megszakadt a szive a nagy bánatban.

Fojtogatott engem is a nagy szomorúság, melyet kérdéseimmel a kormányzóban ébresztettem. Vigabbra akartam terelni a csökkenő hangulatot.

- Azt sem tudja kormányzó úr, kezdém, hogy a midőn 1848-ban, országjáró útjában Abonyban is megfordult, *én* voltam a huszárja.

Kérdő nyájassággal nézett rám, s erre elmondottam azt az én első és egyetlen stréberségemet, midőn a hintájára hátul felkapaszkodtam, el nem hallgatván azt a részletet sem, hogy ennek az

én nagyravágyásomnak ujdonatuj nadrágom adta meg az árát, mert éppen a térdem fölött repedt ki. Hogy előzőleg a városháza tanácstermében szólott az urakhoz, majd kívül az udvaron a néphez, lelkesítve azt a fegyveres védekezésre.

Kossuth elmerengett néhány pillanatig. Egyszerre kividámult az arcza.

- Jut eszembe, mondá mosolyogva. Különösen a kecskeméti utam! - s már itt vállait rázogatta a nevetés.

Nagyon derüs lehetett a kormányzónak ez az emléke, mely mint sugár sütött ki a borongásból, s érthető kíváncsisággal lestük is, hogy elbeszélje.

- Igen, igen! Az alföld hirös városában voltunk, folytatá a kormányzó, s a nagy piacon intéztem szavaimat a sokasághoz. »Olyan időt értünk - mondtam nekik - midőn minden erejére van szüksége a hazának. Olyan kort, melyben a honszerelem még az utonállórul is lemossa a bűnt! Ezért kegyelmeztem én meg még Rózsa Sándornak is, ha ezentul a maga s a legényei erejét, ügyességét és vakmerőségét arra a célra használja, hogy ártson vele az ellenségnek!« - Amely a város határától bekisért: annak a bandériumnak lovasai kerítették be a nagy közönséget, gyönyörű rámába foglalva a festői képet. Alig hogy befejeztem mondásomat: az egyik lovas, délczeg, fiatal gyerek, megfordította a fakóját, sarkantyúba kapta s elvágatott rajta, mint a fürgeteg. Feltűnő volt előttem ez a hirtelen való távozás. Kivánságomra utána rugtatott két másik legény, hoznák vissza, hadd érteném meg eltűnése okát. Egy kis vártatva megtért a nyalka fiu, kit pajtásai közre fogtak, s így is vezettek elibém. Kérdésemre: miért hagyta el társait, azt felelte, hogy hiszen ő ugyis a Rózsa Sándor bandájához tartozik, hát az ő kapitányához igyekezett vissza csak.

* * *

Beszélt az olasz, a szárd-olasz népről. Nem képzelmes, mint a délvidéki, nincsen temperamentuma, de komoly, önérzetes, megbízható és munkás. Nem is latin vér kereng a longobardok ivadékában. A szavójai ház, különösen Carlo Albertónak, e szerencsétlen s hős királynak a nevelése ez a nép. Hogy Turin megszűnt fejedelmi székvárosnak lenni, sok helyi aspiráció fult el, melynek csak az udvari levegő az éltetője, és mind az e fényes központ felé irányzott igyekezet hirtelen meglohadt. Nem soká tartott a szünet, s keményen bele kapaszkodtak a munkába. Szemlátomást emelkedett az ipar, épültek s még egyre épülnek a gyárak, mindenütt boldogulással találkozik, a gyarapodás nőttön nő. Dolgoznak s nem zajongnak, mint a nápolybeliek.

Az egyik uti társam (jeles gazda), élve a kapóra jött fordulattal, fölemlítette a kormányzónak, hogy otthon is neki lendült a gyárépítés, megjavultak a gazdasági viszonyok; s példákkal erősíté előadását.

- Oh tudom, felelé Kossuth, tudom mindezeket. De csak folytassa, jól esik hallanom.

Főleg a magyar főváros gyors fejlődésén, szépülésén csügghetett vágyó szívének minden rostjával. Ismerte Pestet, ismerte Budát, de nem ismerte Budapestet. Oh Budapest! Az íróasztalán volt széltiben-hosszában kiterítve annak legujabb látóképe, a környező uj telepekkel. Meg itt az a csöpp Kossuth-falva is, mely az ő nevét hordozza. Emberséges szatócsok, szerény iparosok, ez apró gyarmatnak alapvetői, adóztak vele a nagy magyarnak. Maga e büszke országnak ragyogó közepe, amelyben lüktet a nemzet szíve s gondolkozik agyveleje, még egy kis közzel sem emlékezik meg róla.² Csak én - hadd szerezzem meg magamnak ezt az elégtételt - csak én említek egy Kossuth Lajos-terét valamely fővárosi novellámban pedig valójában egy Kossuth-utcácska sincs följegyezve azon a fakó, zöld és rózsaszín sávokkal megpingált abroszon, melynek virágfüzérés, címéres szögletében ott áll e név: *Budapest*.

² Ezek a sorok még a Kossuth Lajos-utca elnevezése előtt keltek. P.

Holott, ha a Tóth Pál-terét emlitem: nem tudom, nem-é egy létezett vagy még létező város-
atyai nagyságunk nevére találok ráhibázni?

- A kocsis, kezdé egyikünk, legott intett a fejével, mihelyt kormányzó urnak a nevét emli-
tettük. »Oh, il generale! Vabbene!« Ezek a taliánok annyit hallottak a magyar vitézségről,
hogy jeleseit csakis katonáknak képzele.

- Pedig valóban nem tudom hogyan, honnan ismernek. Hiszen már ki sem járok, nem
látogatok meg senkit, folytatá szünet után a kormányzó. Csak - s itt fölemelé fejét - csak egy
embert látogattam meg: Turin város polgármesterét, Voli urat, aki a minap, hogy annyian,
nyolcszáznál többen jöttek hozzám magyarok, tisztelte meg agg fejemet azzal, hogy e város
nevében üdvözölt. Nem tudom, veté utána mosolyogva, nem-e sínli meg a jövő heti municzi-
pális választásokon. Mert a hármass szövetség egyikének - az olaszoknak természetesen - keze
szintén benne lesz.

- Akár mint otthon, mondám.

- Akár mint otthon, felelé.

Majd rátért az én északi utazásaimra, s csak mert hű képét akarom adni e látogatásomnak s
bizony nem léháskodó hiúságból, jegyzem föl itt, hogy »érdeklődéssel, gyönyörködéssel
olvasta cikkelyeimet kontinensünk e végpontjáról«. Amint hogy más irányban folytatott
irodalmi működésemet is figyelemmel kíséri - de azért a »Borsszem Jankót« egy szóval sem
érintette, amit szintén csak a történelmi hűség kedvéért említek meg. Pedig, ha jól tudom, haza
irt leveleiben és »Irateiban« többször történik is hivatkozás lapom egy-egy alakjára.

Mig társaimhoz fordult, lelkemmel ismét bele szállottam e férfiu lelkébe, melynek nagy
temetőjében ott láttam a feszületet ezzel a sugárzó felirással: »Feltámadunk!« A zsolttár után
fözendült bennem a Kossuth-induló - az a régi, melynek harsogása-közben annyi magyar szív
hullajtotta el vérét. Meg az a másik, amely őt magát indítsa el honja felé. Ne nézze, hogy
mindjárt az első napokon nagy hazafiak fognak színe elé járulni megmaradt régi Kossuth-
bankóikkal, váltaná be utálatos osztrák-magyar bankjegyekre; s ne nézze, hogy már az első
órában száznegyvenöt vértanu kéri majd protekcióját valamely hivatalka elnyerése végett.
Ezeket ki nem kerüli, mert hiszen csöndes magányát is hányszor zavarták föl az ilyen
messziről jött jó magyarok vagy az ő leveleik. De jöjjön haza a többiért, jöjjön haza magáért!
Ne is várja be azt a honossági törvényt! Minek az neki? Ez a törvény ember alkotása, tökéle-
tességében is gyarlandó. Jöjjön haza azon az ezredéves jusson, mely hazát adott a magyarnak.
Jöjjön el azon a negyvenkétéves jogon, melyet ő adott az ő magyar népének. A sok közül,
amitől lelke a hosszú távollét alatt megkeseredett, ott van tán az a híres nóta is, hogy:

Kossuth Lajos azt üzente
Elfogyott a regementje,
Ha még egyszer azt üzeni,
Mindnyájunknak el kell menni!

Hogy eltörpül az »és« mellett ez a »ha«! Olyan óvatossá teszi ezt a nótát! Pákh Albert
lutheránus népdalnak is nevezte. Közvetlenebb, igazabb, forróbb a másik: »Gyere haza
Kossuth Lajos!«

* * *

Az óra már későre járt. Barátimmal összenéztem. Menjünk.

Mikor Kossuth a gyöngéd, keskeny kezét nyújtotta nekem, én azt erősen megfogva, így
szóltam:

- Kormányzó úr! Még egy küldetésben is járok itt. Van nekem otthon egy kedves hugocskám: Ilka. Ez a kislány a lelkemre kötötte, hogy ha Turinban csakugyan szemtől-szembe fogok állani Kossuth Lajossal, ezzel az ő imádott emberével, az ő nevében csókoljam meg a kezét. Engedje ezt olyképp teljesítenem, hogy az ő nevében is. Évekkel ezelőtt Rómában IX. Pius fogadott néhányunkat magyarokat, s ekkor részemül jutott a szerencse, hogy pogány létemre megcsókolhattam a szent atya kezét. Amit a pogánytól meg nem tagadott a kereszténység feje: az incarnatus pecsovicstól ne tagadja meg a magyar ellenzék pápája.

S ráhajoltam a fönséges aggnak reszkető ujjaira s megcsókoltam azokat. És ő engemet megölelt s fehér szakállának selyme érinté arczomat.

Az ajtóban még egyszer megfordultunk:

»Gyere haza Kossuth Lajos!«

* * *

Ekkor láttam utoljára.

Nem maga jött haza Kossuth Lajos. Halottas szekeren hozták.

Egyedül.

- VAJDA JÁNOSRÓL. -

Elföldeltük.

Már nem Földnélküli János ő, mint akinek oly szívesen emlegette magát, ebben is a királyhoz való hasonlatosságát keresve. Nem törleszkedésből, de abban az őszinte hitében, hogy minden igaz költő: uralkodó.

Bár részed itten e határban
Nincs egy parányi föld-darab:
A mindenség közbirtokában
Mégis te vagy leggazdagabb.

Igy vigasztalódott életének egy sanyarú órájában.

Sirhalmán a szeretet és kegyelet koszorúit, még mielőtt a hervadás fosztotta volna szét, sárba verte a téli köd, hó, eső. Ha tavasz volna, azóta hogy eltemettük, már néhány fűszál hajtana ki haló porából. De megjő a kikelet és virulásba vonja azt a kicsi föld-turást a te egyetlen birtokodat, János.

Ez sem tart örökké. Mert következik egy nap, amidőn elvisznek innen is. Az élők harcza a holtak ellen mindinkább elkeseredik. Megjő a napja, hogy e nyugvó-helyedből is kiszorítanak téged s mindnyájan holtak kiebb hurczolkodtok. Az a nap, amidőn temetik a temetőt.

Egyszer a Károly-köruton megállok vele egy zsibárús boltja előtt. A sok régiség közt egy mumifikált, fekete férfikar meredezett a kirakat üvege mögött, kétes értékű csecsebecsék társaságában.

- Tán szintén valamely fáraónak a testrésze, mondá. Hogy görnyedeztek alatta millió és millió! Roppant kő-koczkából hegyet épített maga fölé, hogy halálában is végtelen időig uralkodjon rabszolga népei fölött s végig a mérhetetlen sivatagon meredjen föl az ő emléke. És jön a firtató angol, kikotorja a nagy királyt, hogy a British Museum egy üveg szekrényében szolgáljon oktató régiségül. Aztán jönnek milédiék, megsteckerezik vén Rhamsest s összeszorítva rövid ajkukat a lapát foguk fölött, így csikorognak: »Indeed, very interesting!«

- Hát szebb, tisztább dolog is tűzben hamvadni el, mondom neki. Néhány percz alatt jutunk el oda, ahová a föld alatt csak évtizedek múltán.

- Bele törödném, szólt; de te vagy oka, hogy irtózom ettől is. A »Halál«-ról írt bús elmélkedésedben van egy passzus, melyet szörnyedve olvastam. Mikor a crematoriumban a test hólyaggá puffad és... brrr! Vele álmodtam három éjjel. De különben, mondá, mennyivel szebb a szemüregben ficzánkoló kukaczhad? Boldog tudatom az, hogy föltamadunk.

Hát ilyen víg beszélgetéseket is folytattunk mi néha.

Föltamadunk. Erősen hitte. Forrón vallotta Istent, akinek fölismeréséhez emésztő vivódások révén jutott. És nagyon szerette volna látni színről-szinre. De nem ám a dicsért másvilágon, az élete árán, mely neki olyan drága volt. A végtelennek titka térben és időben perzselte az ő szomjas szívét, éhező elméjét. A folytonos egyedülvalóság növelte sorvasztó tépelődéseit. Hová? Meddig? Miért? Az élet csirájában ott a halál. A halál termő porában az élet. Oly szorosán egymás mellett, egymásban. A Balaton vizei fölött állva, így tűnődik:

És e ringó, kergetőző
Millió hab a tavon;
Váltakozva majd egy bölcső,
Majd meg egy-egy sirhalom.

Hol, hol van a nyitja mind-ennek?

Csakugyan, mint egy másik Botond: az örökkévalóság kapuját döngeti az ő háborgó lelkének mennykövével. Vagy a következő perczben fájdalmas megadással borul oda a saisi kép elé, föl-fölpillogva mégis, ha valami kedvező szellő meglebbentené előtte a végzetes fátyolt?

Mit lelkem eddig félve sejtett:
Elöttem áll a nagy titok,
Hogy csak az halt meg, ami nem lett,
S az él örökké, ami volt.

Ujabb rejtély a réginek hüvelyében. A fürkésző elme, a vágyó lélek hogy is törődhetne bele az ismeretlenbe?

Midőn Palestrina fönséges bucsúztató éneke hangzott el koporsója fölött, akkor már tudhatta, mi rejlik a fátyol mögött. Megismerte az életnek és halálnak gondolatát. Hamleti kétségei megszűntek, a problema meg volt oldva.

Föltámasztóan szép, halálba andalítón édes, térítően magasztos az a Palestrina bucsúztatója! Nem tudok elteni vele s örökké ott zeng a lelkemben. Török János, a mi hajdani való gazdánk temetésekor, együtt leltük benne bánatos gyönyörünket. S akkor eldicsérte nekem a katolikus vallás fényét, melegét, szinességét s földi mennyországnak nevezte templomait, melyeknek pompája a szegény ember gazdagsága.

Vajda János az ő költészetében, tehát egész valójával, hiszi Istent, »kit lángesze föl nem ér«. De hiába! Egy kis pogány izt mégis vegyít bele. Főképen amidőn szerelmes. És szerelmes mindig volt. Gina szeméből, ha mosolyog, mennyei üdv árad reá. Formás keble az oltár, mely előtt áldoz. Kerek, fehér karja a szentséget megtámasztó márvány oszlop.

Szerelemre-méltó lehetett János. Volt is. Erős valója, szilaj eredetisége, szenvedelmes vadsága - régi időkrül beszélek - vonzott feléje egy-egy nőt. Nagy érzése, átható elméje még hajlott korában is érdekessé tette. De *szeretetre*-méltó? A járatos értelemben szeretetreméltó? - nem! Egy csöppet sem. Gyanakodó, fanyar volt és óvatos; amit ő ékesebben úgy nevezett, hogy: önfegyelem. Teljes szivből nem ragaszkodott senkihez egészen, nem szeretett senkit sem. Hódolást követelt s udvart tartott, mint Nobel, az arszlán-király. Volt is benne oroszlánias. Vett és nem adott. Trónja körül néhány hű kutya s egy pár majom, mint »erbschleicher«. Annál kevésbé magyarázható meg az ő erős gyűlölete egyesek iránt; mert a gyűlöletben épp úgy benne van a szeretet, »mint a halál termő porában az élet«. Csak Gyulai Pált vagy Arany Jánost köllött előtte fölemlíteni, hogy rettenetes dühre fortyanjon.

- Mit! Gyulai? Az a bádogos, aki aranyműves akar lenni? - förmedt rám egyszer a Rózsaterén. Vagy Arany János? A vén csizmadia-mester, a czéh feje? Aki dratvával rövja össze keservesen az ő előlrül hátra, hátulrul előre, alulról fölfelé, fölülről lefelé, keresztül-kasul szaladgáló rímeit? Szörnyűség! Hát mit szeretsz, mit bámulsz te rajta olyan nagyon? Azt a Zách Klárát? (Akkor szavalgattuk széltében.) Hogy aszongya: »Királyasszony...«

S erre messziható baritonjával a ballada bekezdő strófájának olyan travestiáját hevenyészte, hogy az emberek báméskodva álltak meg a sarkon, s ki a fejét csóválta, ki nevetett. Még pedig nagyot. Magam is, ahelyett hogy jól megszidtam vagy ott hagytam volna ekkora felségsértés miatt: a falhoz düleszkedve kaczagtam a végre is kitünő improvizáczión, melynek drasztikus befejeztével ez emlékezetes szókkal fordult hozzám:

- Hát ez ballada?

- Ez nem, felelém. Amire haragja hültével ő is nagyot nevetett.

Vajda költészetében, az egy »Virasztókat« kivéve, alig is van *nemzeti* vonatkozás. Tán hogy ezért nem férközött lelkéhez Arany, a magyar nemzet dicsőségének és gyászának nagy dalnoka - pedig szívének minden porcikájával magyar volt Vajda, magyar mindhalálig. Annál drágább volt neki Petőfi, a *nép* költője. Imádta bár, de semmiben sem követte. Az ő, Vajda, népies mese-hőse, *Törzsök Jankó*, sem magyar ám, hanem *burgundiai*. Nem is tudok erősebb hazai költőt, aki fordításban oly keveset veszítene, mint ő; sokszor még nyerne is, ha művészi fordítója akadna, aki néhol nehézkes fordulatain segítene, darabosságát csiszolná. Elöttem lebeg a Dóczi Lajos fordítói művészete. Madách Imrének - ne vétsek a nagy költő ellen - nehézkes járású nyelvét a német jambussal szárnyalásra lendítette. Föltünik nekem az is, hogy a Vajda gazdag lelkében sehol sem csillan föl a humor édes csöppje, holott úgy meg tudta élvezni a mások műveiben. Pedig de vigákat - inkább tán furákat tudott mondani! Mint bizonyíthatná a »Zách Kláráról« hevenyészett mesteri ferdítése is. És akinek valaha elmondta azt a huszár és baka közt megeredt versengést a kaszárnyabeli káromkodásban, melyben végre is egy vakmerőségében megdöbbenő és szinességében hajmeresztő visszavágásban a már-már kétségbeesett baka marad a győztes - aki hallója volt valamikor ennek az istentagadó koncertnek: nem felejt el, mint el nem felejt a miatyánkot.

Vajmi ritkán mókázott.

A bölcselet magasait járta, a szenvedélyek mélyeibe szeretett alábocsátkozni s csak nagy-
elvéve, ha mosoly fodorítja szigorú ajkát.

És egyedül mérte a végtelenség nagy utját, mint az üstökös, akihöz magát hasonlította.

* * *

1848-nak éppen március 15-én láttam őt először.

Gyöngé eső szitált, midőn lezke után egymás hegyin-hátán rohantunk le a piaristák nagy lépcsőjéről ki a térre. Nem birtak már ott fönn mi velünk, mert kiütött a szabadság s szabadok akartunk lenni mi syntaxisták is. Ebédelni se mentünk haza, mert a városháza középső ablakából - erkélye még akkor nem volt - erősen éltették a hazát, amin mi a mámorig lelkesedtünk föl.

A tér sátrai közt egy sörte hajú ifjú járt föl s alá, nagyokat fúva mérgében. Csontos volt a legény és duzzadó a friss erőtül. Vastag ajkán bajsza épp akkor serkedt s állán amolyan kapa után ültetett fanyar szakál-liget törekedett világgá.

Egyszerre csak lerugja a megrémült Fróni néni polczáról az alma-kupaczkokat s felszökkenve az így szerzett szószékre, harsány hangon kiáltja:

- Az odafönn abban az ablakban mind üres beszéd! Pusztá szóval nem vívjuk ki a szabadságot! Fegyver köll erre a célra, polgártársak! És ha önök kérdik, hol a fegyver?... azt is megmondhatom. *Ott!*

S ezzel imperátori mozdulattal nyujtva ki balját, Budavár felé mutatott, a régi fegyvertárra.

- Föl Budára! Fegyverre magyar! - zúgott karban a válasz, melynek vékony diskantját mi sipító szabadsághősök szolgáltattuk. - Ön lesz a mi vezérünk!

Ez a közfelkiáltással megválasztott vezér volt *Vajda* János, akinek már akkor ismerték egy-egy erős versét.

Hogy mikép nem kaptunk mi akkor fegyvert a kezünkbe, hanem »macskafarkát«; hogyan szaladtunk mi szét, midőn a katonai főparancsnok, Lederer báró ur palotájából puskatusával

nyomott vissza bennünket néhány katona; s hogyan szabadítottuk ki börtönéből Táncsics (akkor még Stáncsics) Mihályt s húztuk át a Lánchídon - meg sok egyéb viselt vitézi tetteinket már egy ízben meg is énekeltem egyebütt. Itt és most életemnek csupán azt a nevezetes pillanatát akartam fölírni, midőn az erőben duzzadó ifjában először jutott meglátnom azt a meghanyatlott aggastyánt, kit a héten temettünk el.

* * *

Hosszu évek multak el ama tavaszi nap óta. Egy bájos verse, midőn a vaáli erdőben »a fa nyelve, a falevél« suttog le hozzám és luzitán dalának hatalmas szózata hat el hozzám Bécsbe - egyszer csak megjelen közöttünk, hogy a »Magyar Sajtó« szerkesztésében részt vegyen. De csapongó lelkének szűk ez a nagy város. Körülte idegenség. Meg ami a miénk benne, csak növeli keserűségét. Visszakéredzkedik Pestre s onnan sűrű hasábokban dönti a napi-hireket a Török János bécsi lapjába, a »Magyar Sajtóba«.

Tehát Vajda János igenis volt ujságíró, még pedig a javából. S meg sem szűnt az lenni. A Nagy Miklós lapjainak váltig volt hű dolgozó-társa. Prózai (társadalmi) irataiban amennyi szertelenség néha: annyi higgadság s józan ítélet politikai fejtegetéseiben. De hát neki a zsurnalistaság a jámbor tejelő tehén, míg - a publicistai munka végeztével - fölpattan szárnyas lovára s egy perc alatt összejárja nagy e világot meg a szomszédos csillagokat.

Élet-írói jobban tudják, mikor alapította a »Nővilág«-ot. Hogyan? Ez az eruptív, minduntalan fölrobbanó, bozontos legény a gyöngéd hölgyek szolgálatában? De ha Zuboly megtanult szeliden ordítani, sikerül az Jánosnak is. Beütött a vállalat s tellett boldog nyaralásra a Balaton partján. Egyszer csak sürgetik haza. Prottmann, a vérengző policzáj-tigris, a »Nővilág« divatképén fölfedezett egy piros tolldíszben viruló női pörge kalapot. János őszinte megdöbbenéssel hallja a szörnyű vádat, hogy ő az ilyen példázó rajzokkal a forradalmat hirdeti, »subversív tendenciákat« terjeszt, hogy ő veszedelmes »Umstürzler«. János szabódik s puska-ropogáshoz hasonló német szóval kérleli a rettenetes férfiút, hogy hiszen ő (a szerkesztő) dehogy terjeszti a forradalmat! »Ik will ja niks, wie Rúhe und Orden« (Értsd: Ordnung.) Prottmann elnevette magát s megbékélt.

Hogy a 60-as évek elején hazamentem vakációzni, utba ejtettem Pestet is. Akkor állt ám még csak világa a pirostollas pörge kalapnak! S nem is a »Nővilág« divatraján hölgynek a fejében, hanem az urak, de különösen a János tulajdon borzas üstökén. S még ez nem minden. A pörge kalappal vele járt a tulipántos szűr, pitykés lajbi, rojtos gatyaszár, sarkantyús csizma, csáti bot. A »kínyössen« félrekapott kalap pereme alól dikciózott felém: örökre németnek szegődtem-e, hogy nem tudom otthagyni azt a Bécset; hogy a fejemen ilyen köcsöggel járok (ezzel be is roppintotta); meg hogy ilyen majom gérokkal, ilyen plundrával szalajtom magam után az inas-kölyköket s botránkoztatok meg minden igaz magyar lelket!

Csak úgy föl a fejem a bezuzott czilinder alatt. Szűk lett nekem is »das deutsche Wamms«, s annyira szorult rajtam a bő bugyogó, hogy másnap - szűk magyar nadrágba bujtattam beces lábcsáramat.

S egy szép... dehogy szép!... egy undok őszi reggel nagyot fordult János az ő ágyában s nem is mint »ájropéer«, hanem mint Europäer kelt föl. Míg azelőtt, a többi között, *paprikához* is hasonlította a magyart, aki csak *szétoszlik*, de *föl nem olvad* a környező németységben, parányiban is megtartva a maga eredetiségét: most a *sót* predikálta. Jó lesz ám beleolvadnunk a környező civilizációba. *Arisztidesz* néven közrebocsátott füzetei, melyekben »*Önbiráltra*« szólítja föl a magyart, zajjal jártak. Pörge kalap, szűr, sarkantyus csizma, csáti bot stb. eltűnt s a Curia előtt ott látom Jánost fehér czilinderben, gérokkban, plundrában, ernyővel, karján porellenző köpönyeggel, szemén zöld okuláré. Csaknem Johannak szólítottam.

Dehogy veszett ki belőle azért a magyar lélek! Csak tisztábbra szűrődött benne. A magyar nyelv neki a legfejlettebb, a leggazdagabb, a legszínesebb, szóval: a legtökéletesebb nyelv, egyetlen és kiváltságos valamennyi közt, melyet pór és úr, műveletlen és művelt egyforma szabatossggal beszél.

Pedig fejletlenségét tán épp ez a közösség bizonyítja. Mentül dúsabb a nyelv, annál több a tájbeszéde. Bár ott volnánk, ahol az olasz, a francia, a német! A milánói és a nápolyi nem érti az egymás édes anyanyelvét, a breton nem a normannust, a provençal nem a szavójait, a bajor nem a poroszt. Ha ilyenekkel álltam elő, majd megvert. Pedig prózájában vétett ám a magyar géniusz ellen is. Ha ilyenkor megróttam apró germanizmusaiért (»lett kiadva«, »jól veszi ki magát« stb.) eltitulált »nyelvőrnek« s azt ajánlotta, legyen kukoriczacsósz és egyem avas szalonnát.

Aztán csak felém nézett megint s együtt ebédelgettünk a Csalányi söntésében, ahol hízott a lelke, midőn egy-egy belépő fiákeres magyarul hurrogatta le a németül köszönő pinczért. »Látod, ez biztatóbb jele a mi jövőnknek, mint százezer nyelvőr!«

Nagy étkessége mese. Akárhányszor csak úgy piszkált az ételben s ott hagyta. Persze, a magyar konyha volt előtte minden konyhák tökéletessége. A legjobb száma pedig a cigánypecsenye. Beszélhettem neki a francia főzés művészetéről, csak ümgetett rá. »Az a boldogtalan angol! Meghal, s ami a világon a legjobb étel: nem ismeri a töltött káposztát!« Külföldi dolgokból csupán a pilseni sört s a marienbadi kávét fogadta el; s hogy ennek illanó fűszeres olaját emlegette, mely emlékezetében összevegyült a fenyvesek jószagával: orra czimpája megrebbent a gyönyörűségtől. Érzéki volt ebben is, mint minden művészi vér.

Négy szem között ki is engedte s igazán kigombolkozott.

- Emlékszel Ginára?

Ha emlékezem-é! Egyszer Bécsben hármásban vacsoráltunk s csak azt tudom, hogy nem bírtam enni annak a nőnek a szépségétől. De aludni sem. Ginához írta forró verseit s róla énekelte azokat a szinte fojtó szerelmi dalokat. S oh, gúnyos szerzése a sorsnak! - mint nem értette meg a párizsi Matild az ő német férjének édes zengéseit: Gina előtt is váltig idegen maradt az ő Jánosának lángzó magyar nyelve.

Évekkel később, egy édes aprósággal sétálgattam valamely vasárnapon künn a Városligetben. Nem is abban a részében, ahol egymást kergetik az uri fogatok, hanem arrafelé, ahol a nép mulat a Vitéz Miska meg a Paprika Jancsi dulakodásain, ahol a hullám-vasuton az utasa megszerezheti a szárazföldi tengerinyavalyát, ahol a faczér Juczik lovagolnak a struczmadár nyakán, kijáros Katik a szédülésig hintáztatják magukat markos legényekkel, és a gyermekek a dadával rohannak a Barocaldi czirkusába. Oda kívánczolt az én szőkefürtös kislányom is. Amint beváltakozunk, hogy a Rudi pojáczát megtapasztaljuk: ketreczéből az előmlő kaszéros hölgy mosolyog fel hozzám. Csak amolyan vendég-hívó nyájasságnak véltem. De a hölgy csak egyre mosolyog s végül kérdezi: »Hát igazán nem ismer rám? *Hiszen én vagyok a Gina!*«

Úristen! Ez a foszlott fátyolba göngyöltett elhízott arcz, melynek gödreiben ott rekedt a púder; ez a köpczös alak az egykor bársonyos pillantásu, sudár termetű Gina?

Míg az én gyermekem boldogan kaczagott a Rudi pojácza bolondságain, magam bizony a minden dolgok mulandóságán tünődtem el. Hogy vajjon látta-e őt az ő régi imádója, nem bírtam megtudni. Beszélük, hogy egy ízben valahol elejébe került a lehanyaglott ideál. Ráméredt, megrázkódott, aztán szügybe vágva fejét, megfordult és elrohant.

* * *

Ha Jánosnak jókedvében akartam járni, utazásaimról beszéltem neki. Hallgatta, két könnyökére föltámasztva az állát, mohó figyelemmel, mint gyermek a mesét. Főleg a tenger köllött neki. Mert ő, a végtelennek utazója, a természet nagy csodáinak megérzője, sohasem látta a tengert, »Istennek ezt a nagy kijelentését«. Meg milyen is otthon az a francia, a svékus, az angol igazában? Ah, és az asszonyok! Az a titokzatos, fehérszemű norvég lány, a szőke norna? Meg az a forró palermitana, akiben görög és arabs vér vegyül össze? Hát az a tagbaszakadt, kökényszemű fin menyecske, akinek arczából olyan erősen szökken ki a járomcsont! Vér az a mi vérünkből, pajtás!

Aztán egyszerre elborult. Fölszedte lebernyegét, botját s némán szorítva meg a kezemet, távozott. Bántotta a szegénység. Fölzajlott benne a harag a sors, az emberek ellen. Rég volt az, hogy Lisznai Kálmán mondta neki: »Vajda Jankó, te vagy a világon a legvigabb világgyülő!« Már az utolsó években keserű lett s meggyűlt vele a baja, aki engesztelni akarta.

De úgy el nem keseredhetett, annyira meg nem rogyhatott, hogy ne szeresse az életet.

Óh, hogy a láz, a halálos,
Midőn végkép elgyötör
- Mert utolsó, amit érzünk -
Már utóbb az is gyönyör.

Márton Ferencz.

Abonyi Lajost vegye tollára a hazai irodalom történetének őre és írója: én *Márton* Ferenczet siratom el, gyermek-reményeim, gyermek-bánataim s gyermek-örömeim felesét.

Meghalt. Oly hirtelen! Tegnap még levelét vettem, s ma rideg távirat közli velem: »Meghalt!« Reggel még a vidék állandó kaszinója, a patika előtt eltársalog világmozgató háborúról, czokilistáról, buza-árakról, miről - hisz' oly szívesen hallgatták okos beszédjét - s délre ki volt terítve. Hát hiszen, úgy mondják, ez a boldog halál. Csakhogy mindig idejekorán éri azt, aki nekünk drága. Mentül könnyebb volt neki, annál nehezebb minékünk. S egy ilyen tartalmas élet megszakadása mikor eshetik elég későn?

* * *

Hogy rózsaszín föllegek gyanánt fölvonulnak lelkemben a gyermeki évek: szemem egy tömzsi fiún akad meg, aki a pesti ev. gimnáziumnak dicsekedése volt a negyvenes évek derekán. A legjobb tanuló, a legjobb szavaló, a legjobb stilista.

A sors kedvezéséből egy évvel rá Dabasról Abonyba költözködtünk. A Sivóék virágos udvarán, ahol többen fiúk valami játékra sorakoztunk, örvendező megdöbbenéssel egyszerre csak ráismerek a pesti gimnázium ékességére, amelynek én, az ottani járatos osztályozás értelmében, csak »noviciusa« voltam (a 3-ik classist tapostam), míg ő már a kevély »veteranusok« közé tartozott s a »hatodista« rangfokozatot viselte.

E pillanattól kezdve, míg az iskolázás el nem szőlített hazulról, el sem váltunk többé. Összekapcsoltak azonos hajlamaink, melyek még alaktalanul, szüretlen állapotban forrottak bennünk. S évről-évre mind szorosabbra. Ezek is amolyan kőmives-jelek, amelyekről a rokonlelkek egymásra ismernek. Együtt fordítgattuk Bürger apróbb verseit s Vörösmarty »Zalán futásával« költögettük a dicső magyar hajdant. A közel tó az ő nádasával, a fehér tanya, a szérü, a fiatal szőlő s a part homokja volt a mi édes ábrándozásaink színhelye; petrencze, boglya, kazal a mi tündérpalotáink. Takarástól szüretig boldogság nap-nap után.

Ott a szalmabástyák tövében heverészve készültem az érettségire. Feri volt a magyarázó correpetitorom. A két háromszög congruentiájától főtt a fejünk, midőn az egyik háromszög keretébe egyszerre csak beleomlik a messze Mátrának ibolya színe, a másiktól meg parázs szemét tüzi ránk a Fütüű cigány, a vályogvető Fütüűnek szép leánya, a Katka. Szervusz neked, mértan! Isten veled, Mocznik!

Katkát megnótáztattuk. Dalolt is gyöngyen, de a nótának csak a dúdját tudta, mert sem a cigány legény, sem a cigány leány sohasem mond szerelmes verset, csak a zöngéje marad meg a lelkében.

Ekkor a régi szőlők felől jön gólyalépteivel Simonffy Kálmán, mélységes bassusban bömmögve, mint szokta. Ugy is felénk törekedett, de midőn meghallotta az énekszót, megtoldotta lépéseit s hogy odaért, hevenyében föl is jegyezte a vadonkelt nótát.

Aztán néztük a nap nyugtát. A por-gomolyokban is, amint az országot fölött biborszínben kavarogtak, áldozati füstfelhőt láttunk mi. S e pillanatban fölcillant a katolikus templom keresztje, a református templom gombja s a zsinagóga csillaga.

- Az a hármas tündöklés minket példáz, fiúk! mondá jóslatos morgadalommal Kálmán, hosszú, ápolt kezének mutató-ujjával böködve a három irány felé. Majd csak ezentúl válik igazzá, hogy ennek a városnak *Nagy-Abony* az ő neve!... mondá nyomatékosan és ünnepiesen.

Ne ránk, Ferivel kettőnkre vessenek ezért a jövődölésért. Hogy bevált, legalább részben, igaz, ha nem alkalmazzuk is rá a Simonffy túlzott méreteit. Ő maga jeles dalköltő lett, Feri pedig színes, formás elbeszéléseivel, többül metszett magyar színműveivel legjobb íróink sorába emelkedett.

* * *

Hogy a hazai, latin s német remekírókon harmadizben is végig mentünk: híját éreztük a francziának, angolnak, olasznak. Dante a Császár Ferencz fordításában idegenebb volt előttünk, mintha fogyatékos tudásunkkal eredetiben olvastuk volna, míg Petőfinek néhány Bérangerfordítása csak annál izzóbbra szította szomjunkt az öreg francziának elbájoló chansonjaira.

Hát egy este csak beállit a Mártonék portájára egy horgos orrú, sörte-hajú, elzüllött idegen. Német szóval adta elő, hogy franczia ember. Neve: Dubourg. Hátha a fiatal urnak kedve volna megtanulni az ő nyelvét?

Nem igen nézegették az-idétt: rendben vannak-e a jövevénynek az ő igazoló iratai? Szegény vagy? Jövel! A sors üldözötte vagy, ki jársz járatlan utakon? Ne félj! Titok borítja származásod? Mi tiszteletben tartjuk annak fátyolát! Lelkedet bánat üli? Mi megvigasztalunk! Kenyér kell? Üljd dúsan terített asztalunkhoz. Légy kedves vendégünk - s ha megbizhatunk egymásban: a mi barátunk. »Moszjő, az Isten hozta nálunk!«

S itt kezdődik egy nevezetes korszaka a mi életünknek. Nehány hónap alatt - sarkalta szorgalmunkat a lelkesedés - rendre szavaltuk a Béranger dalait, olvastuk Souvestre Emil regényeit s följebb hágva: Molièret, meg mindazt, ami java-szépje a franczia irodalomnak. Egy évvel utána már az olasz Manzoniért is rajonghattunk s gyönyörködtünk »A jegyesek« (I promessi sposi) szelid és bájos történetében.

A mi francziánk népszerű alakja lett Abonynak, ámbátor soha senki őt a városban nem látta. Ennek hegyébe néha meg el is tévesztette a maga nevét: ma Dubourg volt, holnap Duplessis, Dubois vagy Dupille nevet mondott. Mikor megkérdeztük: voltaképen melyik néven szólítsuk, elnevette magát: »Azon«, mondá, »amelyik önöknek legjobban tetszik. À votre choix! Válasszanak!«

Hiszen jól sejtettük mi, hogy egyik sem az ő igazi neve. Elvértve tett apró megjegyzéseiből, szándéktalan elejtett rövid szavaiból rátértünk, hogy voltaképen lengyel, még pedig előkelő uri családnak a származottja. Modorra tökéletes, tudásra alapos. De mit mi bántuk, akárki fia? Nekünk ő a szeretett »Monsieur« volt. A gyerekek »Moszjő bácsinak«, a cselédek »tekintetes Moszjő úrnak« nevezték. Franczia lett tőle az egész udvar. Még az öreg Fitos Pista is, aki a hintós-kocsisságban megelőzte az akkor még fiatal, ma már elaggott Antalt: még az is guggyantott néhány franczia szót. »Lö svó malád«, panaszkodott neki egyszer, hogy bekukkantott az istállóba, melynek jászla előtt búsan lógatta a fejét az ő kedves »Dáma« lova s nem evett a selymes szénából.

Egy fogyatkozása mégis volt a moszjőnek: bőven ivott. De csupán időnkint. Egyszer csak eltűnt az udvarról, nem tudni hová. Egyik-másik tanyai ember ott ismert rá a harmadik határban, a »Félig van« csárdában. Hordatta egymás után a borjuszájú telt üveget magának is, a többinek is, akiket a rossz idő vagy a munkátlanság oda behajtott. S huzatta magának a harmadfél cigánnyal, hogy: »Búsul a lengyel.« S énekelte ő is, aztán ráborulva a két karjára, úgy zokogott, hogy mind vele sirtak. Mikor másnap délben kijózanodott: kertek alján, sűrű kukoriczarengetegen át haza talált, »akár a jószág«, mondá gyöngéd szóval a Fitosné. Senki sem kérdezte elmaradását, ő sem szólt. Mintha mi sem történt volna: ott folytattuk, ahol elhagytuk.

Meg bogara, talán hóbertja is volt. Egy külön vallása: a napot imádta.

Akárhányszor lestünk rá, midőn a méhes mögött, vagy az elhagyott kerti házba bujva, néhányszor megforgott a saját tengelye körül, aztán kilépve, elmaradhatatlan pipáját egy fához támasztá, s üres markaival magára merítette a nap sugarait; megmosakodott, ugyszólván

megfürdött bennük s boldog arczulattal, mintha csak a ráverődött napfény omlott volna le róla, tért vissza közibénk, felkapta vállaira Kukút, az ő módfölött szeretett fekete kandurját s beszélt nekünk az ő küldetéséről. Aztán kirántva zsebéből egy nagy paksamétát: elvilágosodott arcczal hirdette nekünk az új hitet. »Il n-y-a de vrai que le soleil!« Igaz csupán a nap!

Egy hideg téli estén ismét eltűnt, Isten tudja merre. De már nem is úgy talált haza »mint a jószág«, s nem is a maga lábán jött, hanem úgy hozták szánon, fagyos tagokkal, égő tüdővel.

Nem jó volt hozzá az ő istensége, mikor temettük. Nehéz köd ülte a földet, sirtak a kopasz akácok s a szolnoki ut fekete sarán a temető felé alig bírták elvonszolni a lovak az ő czingár tetemét. Másnap derű ömlött el az egész tájon s jutott bőven a megkérlelt napsugárból. Nehány kévéje bizonyára behatolt az ő sirjába is, hogy megfürösse elhidegült arczát. Sirkővén a Dubourg név áll. De hogy ki volt ő igazában, soha meg nem tudhattuk.

* * *

Megtermékenyítve a moszjő tanításaitól: dagadozott bennünk minden rügy s napvilágra kéredzkodott a mi írási vágyunk. Mindkettőnkénél virágba is szökkent - gyorsan muló virágba persze. Mindent már csak francia világításban láttunk. Ez a mi városunk is »Abogne« volt már nekünk s nem Abony, és erős kedvünk jött Claudenak szólítani Pistát s Nicolettenek a takaros Mikolánét.

Feri a »Bande grófnő«-vel lépett ki a közre, én meg szintén valami érzelmes francia stylusu elbeszéléssel (»Antoinette«). El voltunk bájolvá az egymás - de különösen a magunk művétől. Apáink pedig ugyancsak letették a mi remekeinket, míg egymás között eldicsekedtek az ő fiaikkal a kaszinóban, melynek tagjai - még akkor volt hitele a nyomtatott betűnek - egyre-másra veregették a vállainkat. Még Kozecz Sándor bácsi is meghúzta az üstökünket (a legnagyobb megkülönböztetés, amelyben a »süvölvényeket« részelteté) s aztán némi aggódással így szólt: »De tán csak nem az ilyen irka-firkából akartok megélni, hunczutok?«

Feri, a boldogabb, otthon maradhatott és rövid tévelygés után teljesen fölfedezve önmagát, letért az idegen ösvényről. Egymásután szólitgatta elő az ő alakjait, ezeket a vérszerint való falusi és pusztai embereket és asszonyokat, legényeket és lányokat. A lelkében felgyülemlett benyomásokat művészi formába öntve: munkái nyomon érték egymást. Birta a nyelv titkát, mint kevesen. Népének, szeretett fajának sötét elborulásait, humorát, dévajkodó elmésségét, pajzán csapongását, összeütközéseit és küzdelmeit vonzó történetekbe, erősen lüktető színművekbe foglalta. Nőttön-nőtt neve és munkakedve.

De lehetett-é másképp? Jó módnak az ölében, tanulva örömmel, irva tehetséggel és szenvedéllyel, gond nélkül élhetett költői hivatásának. Valamelyest foglalkozott a gazdasággal is, azzal a szép apai örökkel, mely rá nézett. »Ne váljék tentává!« - mondá szeretetreméltó kötődéssel az ő édesapja, a mindnyájunk Lajos bácsija, akinél aranyabb öreg embert sohasem ismertem. »Jobb, mintha borrá változna, vagy kártyává a papirosom,« válaszolá Feri. »Hát hiszen no!« véli az apa. »Csak azt nem szeretném, ha te is tarhonyát találnál elvetni, meg birkát ragasztanál az eke elibe, mint a Mostgyütt báró.« (Vonatkozás egy német úrra, aki valahonnan Hannoverából került le Abonyba, hohenheimi könyvek szerint folytatni gazdálkodást.)

Magam, aki tiz hónapon át bújtam kórházat, ásványtani gyűjteményt, boncztermet s éltem sovány korcsmai főztön: lomhának találtam minden kerékfordulását annak a vonatnak, mely a nyári szünetre haza vitt. Ti verőfényes, elfelejthetetlen ifjusági napok! Ünnepe mindenike. Ma köszöntés Lajos bácsiéknál. Holnap halászat a paládicsi laposban, hol a Tisza-öntésben meghíztak a pontyok. Majd búcsu Szelén, szüret Farkasdon, színi előadás azokkal az isteni tökéletlenségű próbákkal, erdei bál, éjjeli zene kutya-vonítással s egyéb ilyen olymposi multságok.

Feri közben már mindenkép megnevekedett. Módos úr volt, nagybajuszos és irodalmi tekintély. De rossz tánczos. S valljam meg: a mi kisasszonyaink előtt kedvesebb volt akkor (lehet, hogy kedvesebb még ez idő szerint is) az az ifju, aki délczegen üli meg a lovat, jukkerfogatának ágaskodó öt táltosával kivágja a nyolczast, fiamennydörgést pattint ki az ostora sudarával, balról jobbra kering, a gyorspolkában vetélkedik a pusztai széllal s érczes hangon fújja el azokat a szilaj, szivdobogató, igézetes nótákat.

Feri ezekhez a tudományokhoz vajmi keveset értett s szerelmes szívének a csücske szakadt utána, midőn a nálánál különb tánczos röpítette el könnyű szandlóferén azt a szöszke babát, aki titkon kelt rímes bűgásai felől tán nem is tudott, mindenesetre azonban ellenállhatatlanul vonzódott ahhoz a vad kedvességű fiuhoz, aki olyan istenigazában tudta elínékőnyi, hogy aszongya:

Estelegyik, hajnalogyik,
Gulya, mínes takarogyik,
A számadó káromkogyik,
Hej, mert az bujtárja bort iszik!

Edgyik iszik az Medgyesbe,
A mmásik az Cserepesbe,
Jaz harmadik a Szennyesbe,
Hej, kutyafékom teremtette!

Meg aztán:

Halomszögi hármás határ,
Magam vagyok benne betyár,
Viselem az betyár-nevet
Mert a rózsám már nem szeret.

Ez is tudomány. Mert eredet óta ugy volt, most is ugy van s ugy is lesz örök időkön át, hogy az erő, a daliásság s a duhajos kellem nyugözi le a lány szívet. Mert nem öt nyelv kell annak, ha' egy. S nem is a két háromszög, hanem a két szív congruentiája.

* * *

Ha tánczosnak rossz, énekesnek még silányabb volt. Szinte tragikum, hogyan szerette mind a kettőt. S ha ugy tudta volna az egyiket mint a Gyuri, a másikat mint a Pali, lovagolni meg mint a Guszti: oda adott volna érette egy határ tudományt. Örömet is volt együtt a fiúkkal. S nem is azzal a tárgyiassággal nézte s hallgatta vidámságuk zajos kifakadásait, mint a művész-féle egyáltalán, akit folytonos éberségben tart a megfigyelés: de őszintén merült alá velük abba az édes mámorba, amely nem itél, nem latol, még csak nem is gondolkozik, csak szürcsöli az ifjuság édes borát - ő, az elmében fölénysesbb, a műveltségben súlyosabb, egész valójára nemesebb és tartalmasabb.

A babérja már lombosodni kezdett, mikor egy boldog hajnalon (talán piros pünkösd napján) ime csak megfogant a dicsőség bokra mellett a rózsa is. Aki térdig nem járt benne, az nagyon megbecsüli az egy szálát. Annál többre tartja, ha feléje hajlik. Feléje hajlott, le is szakasztotta, szerelmes szívére oda is tüzte és hordozta hervadhatatlan, üde szépségben koporsója bezártáig. A boldogtalan szerelem után, mely sokszor csak amolyan »dépit d'amour« (a párisi regényeinkből szedem ezt a megmagyaríthatatlan franczia jelzést) legtöbbször konstruált fájdalom: végre kihajt hervadhatatlan, színében tartós, illatában állandó virágja az igaznak. És igaz, tiszta, derüs is volt mindhalálíg e két szív szövetsége.

* * *

Ritkán járt föl Pestre, Budapestre pedig még ritkábban. Ez a nagy átváltozás nyugtalanította, ez a gyors fejlődés, a vele járó sürgés, a zaj s ezer és egy nyilvánulása egy rohamosan haladó nagy városnak: mindez elkábitotta. Csak úgy kapdosta a fejét s behunyta a szemét, ha valami bontást vagy ujonan támadt épületet látott meg.

Egy-egy régi kedves utcájának szükséges kibővülése fájdalomra vált. Kossuthot rajongva szerette. S hogy róla elneveztek egy utcát, feljajdult. »Nem találhattak volna neki ujat? Miért eltemetni azt az én drága jó Hatvani-utcámat?«

Szeretett ócska házainak elomlása a szívére szakadt rá. »Nem lelem népemet kőhalmidon!« - sohajtott föl egy izben Eötvös József nyomán, hogy látta pusztulását a Curiának, hült helyét a Fillingernek. És: »mit nekem, te Budapestnek ezer tornyú ezer palotája? Ám csodállak - ah, de nem szeretlek, képzetem tetőidet nem járja!«

Csak otthon volt az ő világa, ahol a róna, a fehér tanya, a rejtelmesen suttogó nádas szólt az ő lelkéhez. Ilyen beszédet pedig ki folytatna vele az ezer tornyú ezer palota között? S van-e itt csöndesen tünődő pásztozember? Van ám: mérges pillantású rendőr. S van-e itt kedves lejtésű magyar táncz? Van ám: talián ballet-maestrónak bak-ugrása hamisított parasztlányokkal. És a cigány nem vanderpurs-csárdást húz már a bálokon? És az ujságírók nem öldösik a nyelvet az ő fővárosi keletű borzalmas magyarságukkal? Meg az a modern irányzat az irodalomban! A verismus, a symbolismus, a decadentia az ő változataival! Hiszen ez már valóságos lélekfojtogatás. Hát csak gyász, pizsok és bűz van a világon? S ami virág van, az is csak maszlagos nadragulya? Nincs már tavasz, felhő, fűrjecske, dal, kaczagás, fészek és bölcső?

Sűrű leveleiben Vadnaynak s nekem felpanaszolja, hogy már nem is oly kapós író, hogy elhanyagolják, kezdik felejtetni, sőt valami ifjabb, most született Abonyival keverik össze. Az önérzet meg-megmozdul benne, de csakhamar érzékenységre válik; elborul, okát keresi, de nem vádol. »Furcsán vagyok írói voltommal«, írja nekem egyszer. »Munkáim első kiadásai mind régen elfogytak s második kiadásra ajánlani már szégyenlem magamat. Azt kell hinnem, hogy senki sem vagyok a népies irodalomban. Mikor népszinmű-írókról irnak, engem még csak föl sem említenek. Nagyon elvették a kedvemet.« Azt válaszoltam neki, hogy nem ő a senki a népies irodalomban, hiszen annak egyik ékessége; de más a senki: a Gyurka, meg a Panka a senki. A nekieurópaiasodott Budapest nem kívánja már ezeket az idilleket. Kelléténél bővebben jutott neki ezekből, míg a maga élete az ő fejlődésével, politikai s társadalmi összeütközései, forrásban levő s így csak annál érdekesebb vegyi állapota s a minden utczasarkon kicsattanó nagyvárosi mozzanatok még eddig senkit sem melegítettek föl annyira, hogy valami helyi darabban feltüntesse. A nagy város egy külön ország a maga külön életével és szokásaival. Ezt nem akarják megérteni az ujak s ha néha ráfanyalodnak, csupán a felszint kapargatják s nincs erejük vagy bátorságuk mélyebbre szállni. Mikor pedig már egy fővárosi vasutunk is van, amely föld alatt jár!

»Olyan világot élünk most, folytatám, mikor a jó bornak is czégér köll.« Ha már köztünk nem akar lakni állandóan, legalább teleljen Budapesten vagy - s ez a legkevesebb, amit tehet - járjon fel ide gyakrabban; nevének tiszta csengésű, szép veretű pénzét hozza ujabb forgalomba; kapni fognak rajta. Szóval: tartsa nyilván önmagát.

Csakhogy éppen hóbortnak nem jelentette ki ezt a mi jó tanácsunkat. Inkább még biztatott, hogy mi menjünk ki nyaralni ő hozzá. Legalább menjek én. Persze, sokunkat ott szeretett volna fogni, hogy látna maga körül régieket s ifjakat egyaránt. »Majd azok megfiatalodnak itt, ezeket pedig megérleljük.« Mikor Balázs Sándor éveken át volt vendége, akkor érezte a legnagyobb meglepődést. S akadt, aki Abony körül jártában azt írta ki róla az ujságban, hogy nincs is bátorsága meglátogatni őt. Azt beszélnek felőle t. i., hogy emberfaló ordas, aki már messziről csattogtatja a fogát, ha idegent szimatol.

Feriről illet, aki maga volt a szeretet és vendéglátó szivesség! Akinek »Rántás« és »Mártás« lovai kidőltek a vendégbordásban.

Hipochondriára hajló természete okozta-é bús kedvét, vagy hogy ilyes tapasztalásai bolygatták meg termékenyítő falusi magányát: erre felelni meddő vállalkozás volna. Amolyan circulus vitiosus ez is.

Ahányszor egy szabad napom jutott, szaladtam is le Abonyba. Egy sirhalom s egy kedves földél vonnak oda engem. Amannak rózsabokra alatt pihen az én édes atyám, emez alól szeretettel dobbant felém az élő hűség a Feri szívében. Bánatos látogatásom után következett a vidám: a temetőből a rékasi-út felé hajtottam. Ott jött elibém Feri, oly tágra nyitva meg előttem karjait, hogy lecsuszott vállairól a második kabát. Mert még a kánikulában is magára rántotta, ha kilépett a tornácra.

- Megöl az izzadság! sohajtott. Szörnyen bágyaszt.

- Hogyne, az Isten szerelmiért! mondám, mikor harmincz fok plusnál is két kabáttal védekezel a meghülés ellen. Szinte magam is elbágyadok bele, ha így látlak vértézve ennyi posztóval. Hiszen ez futná decemberben is.

E részt az anyja fia volt. Hosszu éveken át a mi kedves asszonynénénk föl sem kelt az ágyból, pedig orvosilag meghatározható baja nem is volt neki. Tulélte életvidor, tölgy-erős férjét s csak nagysokára lett áldozata annak a fojtó - mondhatnám kriptai légkörnek, melybe elzárkozott s élő testtel temetkezett el.

Szürcsölvén a homoki borocskát és szürcsölvén édességeit a letúnt ifjuságnak, szivarszó mellett kiengedt; és lehullajtván magáról a kabátokat, lelkileg is teljesen kigombolkozott s ingujjra vetkezett beszélgetéssel tanakodtunk, ócsároltunk és - mert hiszen föl járt a boldog mult - lelkesedtünk is. Hajlandóságainkon kívül még abban is leltünk némi közösséget, hogy mind a ketten amolyan egyes fiak voltunk, szüleinknek egyetlen gyermeke. S előhozakodtunk az áldott öregekkel, akik szemben leszólták írásainkat, négy szem között azonban nagyra voltak az ő »kölykeikkel«.

S ha elteltünk a házi beszélgetéssel, napáldoztakor a hüvös szobából kisétáltunk a tanya felé. Büszkélkedve mutatta dinnyeföldjeit, melyeken fejedelmi gyümölcsöket termelt, pedig maga soha még csak meg sem izlelé. Csupán a fűszeres illatjokban gyönyörködött. Minden jó emberének küldött belőlük. Midőn évekkal ezelőtt rovogattuk a nemes ültetvényeket, egyszer csak az oldalzsebében kotorászgat, onnan kihúsz egy írást, kifejtí s mosolyogva tartja elém:

- Az Arany János sorai. Küldtem neki is. Így köszöni meg a dinnyéimet. Nézd!

És olvasám az előttem is drága, jól ismert gyöngyszem-írást:

Cikkeidet vettük,
Jóizűn megettük.

Miután megjártuk a dinnyeföldet, kezdtük méregetni a szőlőt, melynek ültetésén magam is ott voltam - s mely immáron a »régi«. Pásztái között a hajdani csemeték dúsan termő gyümölcsfákká nevedtek, valamint hogy a Mártonék gyümölcsös kertje Abonynak egyik nevezetessége. Emitt az ősz, a háza előtti rózsás kertben meg a tavasz és nyár mível csodákat.

Vasárnapok délelőttjén színe elé járult a külső cselédség s ilyenkor földesúr volt, az apja példáján megindult jó régi tekintetes úr, akit, merő tiszteletből, dehogy mert volna megnagyságotni béres, csósz vagy vinczellér! Mert nagyságos ma már a vas-árus is. Jóságosan hallgatta meg az ő kívánságait s bizony akárhányszor az erején fölül segítette őket, pedig hullott a lábas-jószág, s fölül rozsdá marta a vetést, melynek gyökerét meg a mezei egér pusztította. »Bizony«, mondja egy akkor kelt levelében, »az én szemem nem hizlalja az ökröt s fél-

szemem mindig a tőkén - már hogy a papiroson. Szörnyen irhatnékem van mindig. Azt hiszem, rossz gazda vagyok.«

Bizonyítja a következő példa is:

A sárga homokpart alatt feketén terül el a Pióczás-tó. Folytonos szikkadásban van, ősszel pedig csak úgy repedez a nagy szárazságtól.

- Ha apránként feltöltetnéd, kevés idő múltán jókora darab szántóföldet adna, mondák neki.

- Hiszen igaz, felelé. De hát aztán a paraszt gyerek, a tanyásaim, a béreseim és dohányosaim ivadéka hol fürödne meg, hol lubiczkolna a forró nyarakon? Meg aztán... télen ez itt a korcsolyázó pálya. Tout Abony itt iringál a saisonban. Látod ott a végében azt a pajtát? Az a Salle des patineurs.

Meglehet, hogy rossz gazda - de bizonyára a legjobb úr volt. Feddésében is merő szelidség. Hát egyszer a Laczi kocsisnak kimért abrak mód nélkül kezdett fogyni s ezt a fogyást a lovak sinylették meg. Elibe áll a gazda és így korholja:

- Látod Laczi, te jó ember vagy. Kegyes is vagy, a templomba is eljársz. De kocsisnak nem temtél. Mert hol láttál te jóra való kocsis, akinek a kezén úgy elvannád a jószág, mint ez a két ló?

Fogott az intése, jobban mintha megfenyítette volna. A két ló csakhamar fölszedte magát megint s fénylett a szőrük, mint a tükör.

Mert minden tettének rugója, gazdag írói működésének forrása a nép szeretete volt. A népé, melyet annyira ismert s megértett, mely fogyatkozásaiban is kedves, talán csak annál drágább volt az ő szívének. Azért is panaszkodik a változásán. »Abban a szocializmusban, melytől most kavarodik a nép agyveleje, már nem is az a baj, hogy kivetkőzteti jó magyar szokásaiból, öltözékéből - hiszen ezekből máris kivetkőztette; de végkép kivetkőzteti magyar voltából. Alig van már különbség a svábból s tótból lett magyar és az ős-szegedi, vásárhelyi nép között. Semmi önérzete, büszkesége már arra, hogy magyar; és elveszti a hazaszeretetet, boldogan csap fel nazarénusnak, szocialistának abban a reménységben, hogy pár hold földje legyen s kevesebbet kelljen dolgoznia. S amikor már a magyar paraszt fittyet hány s kifigurázza még az ő Kossuthját is: bizony megszűnik az magyarnak lenni. Maholnap e népnek nem lesz nemzeti érzése, hazafi-büszkesége.«

Az utolsó időkben magára nézve is el volt keseredve.

»Dolgozni«, írja, »nagyon szeretnék s bírnék még tovább is. Szinmű-tárgyaktól zúg a fejem. Beteg, unott, izgatott vagyok, ha nem írok. Rossz nyavalya ez. De ha ismét arra gondolok, hogy valamelyik színházhoz be kell nyujtanom, elfog az undor, a borongás: mit nem kell azután szenvednem az A-któl s B-ktől! Egy társadalmi színművem sceneriája készen is van: »A svarczgelbek«. De reszketek a gondolattól, hogy a darázs-óriások fészkebe találok nyúlni vele egy jó ismerősöm, M-r Dénes vasuti forgalmi tiszt neve alatt. Szép, ajánlatos, színpadi hangzású név. Hátha carrièret nyitok vele a gyereknek!« És így fejezi be:

La plainte est pour le fat,
Le bruit est pour le sot.
L'honnête homme qui se trompe
Part et ne dit mot.³

* * *

³ Panaszkodik a léha - a bolond zajt szeret. - A tisztos, ha csalódott - nem szól és távozik.

Szívbeteg volt már régen, csak hogy nem tudott felőle. Fürdőhelyről általában nem szeretett hallani - külföldről még úgy sem. Pedig talán nem ártott volna neki, ha, amint egyik barátja fölött élczelődött: ő is eljárt volna a karlsbadi puppiból a szusziba - tudniillik a »Pupp«-établissementől a »Sanssouci«-hôtelig. De hát amit megtárgalt szivéről lefogyasztott volna a forrás vize: a hazavágyódás visszaszerzi oda. Hogy tudjon ő meglenni sziklahegyek alatt? Hiszen mind rá omlának! Aztán hogy még ott érje a halál? Hová gondoltok?

Örömkialtással az ajkán hanyatlott a zsöllyeszékbe: »Hiszen ott jön már a doktor!« És meghalt.

Mennyi zokogás a koporsója fölött és körül! »Miért is nem engem szólított el az Úr a mi jó tekintetes urunk helyett!« mondá az agg Hévír Mihály uram. »O, legjobb ember halt meg!« - siránkozott egy öreg zsidó. »Ledjen lakozása úneki o gán édenban!«

Hogy a gyászokcsira emeltük Márton Ferenczet: megdördült az ég s enyhe nyári permeteg hullott. Néhány percz multán azonban ismét a tavaszi nap tündöklött az égen s a lombokról legördülő esőcseppekben. Az ő lelkét példázta ez is. Pillanatnyi harag, majd könnyes kérélelés abban az ő sötétkék, hú szemében - s lelke derüje újra kiragyogott.

Míg a családi sirboltban rég hamvadó szülei közé sülyeszték azt a koporsót, mely Márton Ferenczet zárta magába: megszólalt a kántus és ott fújta a Molnár Palya is, hajdan a mi legvigabb társunk, a tréfától duzzadó rektor. S most hangja el-elfult a felszakadó fájdalomtól.

És hátul, egy juharfához támaszkodva, állt egy szép cigányleány. Arczán, termetén fájának minden kelleme mosolygott. Csak ő maga sirt, külön a többtől, mert hiszen ő nem a »magyarok« közül való. Szerényen, szinte szemérmesen siratta a mi drága halottunkat, s aztán, hogy oszladozni kezdett a népség, bánatával beljebb szaladt a temetőbe. Mikor már mind elszédültünk, a csőszház mellől még egy búcupillantást vettem az én Ferimnek sötét laka felé. És láttam, amint elősompolyodott a fájdalmas leányka s ráborult a fejfára: »Az a jó tekintetes úr!«

Hát a Füttyü cigánynak, a régi vályogvetőnek az unokája volt.

Munkácsyval.

Már huszonöt éve mult. Csatlósai közül, akik az-idétt körülötte voltunk, már többen haltak el. Akik megmaradtunk, lelkesen emlegetjük azt a ragyogó és forró ünneplést, mellyel az egész nemzet vitte elébe büszkeségének, hódolatának s szerelmének messze sugárzó, harsogó jeleit.

Az áhitat, mely templommá avatta a múcsarnok nagy termét: künn, a téreken és utcákon s az egész országban meggyarapodott a zajos ünnepléssel. Valahol megjelent, körülzúgta az éljen. Lakása állandó ostrom alatt, hogy hozzá szegődjenek mindannyian a haza legjelesbjeiből alakult udvarhoz. S a nagy dicsőségtől meg nem részegült. Csak megnövelte szárnyait s erejének még nagyobb kifejtésére sarkalá. Csak a maga kötelességét vonta le ebből a nagy kijelentésből. »Dolgozni fogok!« mondá.

Hát még, mikor vittük haza Munkácsra! Kirándulás volt, de diadalmi kirándulás.

Husvét táján vitte sokunkat egy külön vonat a határ felé, ahonnan a magyarság jött be ide ez-előtt ezer esztendővel. S a pogány ősök egy kései, épp a Latorcza völgyén született unokájának jutott megfösteni a keresztyénség nagy tragódiáját. Hatalmas kardjoknál győzedelmesebb volt egy vékony ecset-szál.

A nagyhétben jártunk ott. De az nekünk nem bőjtölést jelentett. Sőt ellenkezőleg.

Hiszen, adassék tisztelet annak a nemzeti tornak, amelyet az ősök ülének meg ott a Csesznek tetején, midőn megpillanták vala a hármas hegynek s a négy folyónak messze nyuló határait - meghiszem, hogy magnum áldomás fecerunt. De mi az ahhoz képest, amelyet csaptunk mi! A Napoléon katonáira a pirámisok tetejéről csak hitvány három vagy hány évezred tekintett alá. De mi ránk a hóba borult, szikrázó szolvai csúcsról - persze, hogy csak a pohárköszöntések révén, midőn minden szónok külön-külön forgatta a történelem intő márványlapjait - vagy harminczötezer esztendő szakadt le s Árpád sas-szeme vagy százhuszonötször villant végig az ünneplő vendégsoron, amely eljött ide, hogy köszöntse Munkácsy Mihályt.

Thorwaldsen óta művész fiát úgy nem fogadta nemzet, mint fogadták itthon Munkácsyt. Igaz, hogy midőn a kopenhágai tengeri kikötőben partra szállott a nagy Bertel: a király is elejébe járult s megölelte őt a nép előtt, ami nagy sor volt még 1838-ban. De még ennél is különb kitüntetésben részesült a nagy Miska. Szép dolog a fejedelem leereszkedő elismerése, egy nemzet örvendező riadalma, hölgyek szalagos koszorúja, költők versengő lantolása, szónokok föllengző beszédje, ujságírók odaikus telegrammjai, nagy urak bókolása, szegények imádatos bámulása, meg egyéb jele a minden osztályában megilletődött hazának. Józsue hajdanában megállította a napot, és ez is valami. Sokkal nevezetesebb azonban és minden égi csodánál több és nagyobb az, hogy: *három napra Munkácscon megszüntették az adóegzekúciót!*

Munkácsy megállította a Szapáry Gyula végrehajtóit.

De még ez is kismiska a nagynak bemutatott ama hódolathoz képest, mellyel a munkácsi zsidók tettek ki magukért. Azok a tincses, hernyós kucsmájú, kaftányos, villás szakállú, ójtott lábú Iczigek és Dávidok, akik *többségben* vannak a város tanácsában: egyhangúlag szavazták meg az ünneplés költségeit tiszteletére annak a férfiúnak, aki megpingálta az eretnek Jézus dicsőségét.

Vonatunk hajnalban érkezett meg Sárospatak elé. Már ott mind sort álltak a Lorántffy Zsuzsanna diákjai, akik bömbölő éljenzéssel fogadták a művészt. S miután a magyar köszöntőt egy bús legény eldohogta: előbbre szökken valami túskehajú nebuló és olyan francia dicsőt suhint oda Munkácsyné elé, hogy szinte meghajlott bele a kollégium tornya. Az igaz, hogy a gyerek szájában úgy ropogott a francia szó, mint az abrak. De azért mutasson nekem valaki

Montpellierben fiut, aki úgy kivágjon egy magyar beszédet, mint ahogy kivágta ez a pataki diák a francziát, még pedig éhomra, reggeli öt órakor.

Még Patak előtt, a szerencsi állomáson, a tállyaiak szerettek volna tisztelegni. A mi fejedelmünk azonban (ezek t. i. ilyenkor így szoktak) mélységesen aludt. Pedig hoztak ám magukkal egy világraszóló, halhatatlan, dicső szónokot: java tokaji bort. A szónokot beemeltük a kupé-tába s üveg-ajkán csüggöttünk valamennyien, hogy a mesternek, amire fölébred, jelentsük és magyarázzuk az ő tüzes, ellenállhatatlan, legyőző beszédjét. Pulszky papa - hiszen természetes, hogy velünk volt ő is - mindjárt tudott rá jó anekdotát: hogy mit is mondott XII. Leo pápa a tállyai borról? »Summum pontificem *talia* vina decent«. Persze, hogy a mi véleményünk szerint summum pictorem is. És utólagos jóváhagyás reményében ittunk a jó fiu és nagy művész nevében.

De csak meg is oldotta nyelvünket az a felséges folyadék! Eregettük a tréfát, nagyot roppant rá a kaczagás; közbe meg, hiszen magyarok vagyunk, egy-egy nehezett sohajtottunk. Mert hát itt minálunk szűrjük a tokajit s a javát, mennyiségre is, idegenek szürsölnek el szájunk elől. Meg hogy az a Miska, ez a mi édes szülöttünk, ez se mi közöttünk él. Tán hogy el se bíránk, akár a tokaji bort.

Hol is volt? Biz' én már nem tudom. Valami csepp állomáska előtt falt a masinánk nagy köszéndarabokat és ivott rá töménytelen vizet. Itt is ujjongás, kevés torokból, de tele szivből.

Miska fölébredt rá s beszél hozzánk:

- Kimenjek?

- Majd csak *mellképet* adsz, inti őt Vágó Pali. S Miska odaállt az ablakba s nagyokat köszöntött le a lelkes kis állomásnak.

Teleki Sándor fehér szakállal ott csillant fel Munkácsy mögött. Ekkor katonásan oda állt egy marczona képü ember s a grófra szögezve szeméit, regula szerint szalutál:

- Jelentem alássan vitéz ezredes úr, most itt vagyok.

- Hát ki vagy te, édes katonám? kérdi a gróf.

- Én vagyok a Stefán Horváth, aki ordinánca voltam a méltóságos ezredes úrnak Neápolyban.

Teleki fölismerte s öröm volt nézni, a két régi komerád hogyan ölelkezett és szorongatta az egymás kezét.

- Nevezetes, mondá eltűnődve Sándor. Második »versben« járok így rövid napok óta. A multkor az ujhelyi állomáson egy szakaszvezető vén káplár frontot csinál felém, hozzám lép s mintha csak inspekcióra jöttem volna, jelenti nekem alássan, hogy ő most ezt a huszonkét legényt Kassára vezeti. Ez is egy régi jó pajtásom volt. Most a németet szolgálja, dörmögé búsán. Tavalý meg, folytatá vidámabban, olyan kitüntetés érte kopasz fejemet, amely kitüntetés vetekszik a Miska dicsőségével. A karczagiak szerezték nekem, mondván: »Hallja az úr! Mi úgy szeretjük olvasni az úrnak az írásait, hogy a könyve még a kártyánknál is piszkosabb.« Miska, elbujhatsz! Hja, az a híresség! Az édes asszonyok, meg az aranyos leányzók olyan kezesek, hogy egész bátran czirógatják meg ezt a vén szakállamat. Szomorú dolog az, mikor az embert már csak tiszteli a vászonceléd.

* * *

Megy a gőzös Munkács felé. Valamerre jöttünk, Rákóczi-nyomokon haladt végig vonatunk. Ahová léptünk, mintha a multnak szózata hangzott volna felénk: »Sta viator, heroes calcas!« És amoda magaslik a Zrinyi Ilona vára. Még egy kanyarodás, két zökkenet s egy hosszú rekedt sívítás. Megérkeztünk.

Mig tartott az ékes fogadási beszéd, a vagon lépcsőjéről néztem azt a Fámát, melyet a helybeli piktor festett az állomási épület eresze fölé. A lelkesedéstől behorpadt a melle, az örömtől kidagadt a szeme, a szeretettől elcsavarodott a jobbik füle s kezében a hír trombitája nagyobb volt mint maga. De hát a jó Isten ilyenkor nem nézi a helyesírást. A dadogás is énekszámba megyen ma.

Az út két partján halomba lapátolva az a fekete tenger, melynek hétköznapi munkácsi sár az ő neve. Ezen a napon azonban a véren szerzett haza földjének ez a fölengedt része is ékeesebb nevet váltott. Az emberséges rusznyák nép, mely a zuhogó esőben is úgy megsüvegelt minket, akár a kőből való szent Izsák pátriárkát: félreállott előlünk, bele hágott a híg domboknak a legközepébe s megemelve nehéz kucsmáját, magyar éljent kiáltott a vendégek elé. Asszonya, lánya, csipőig felgyürve a ruhát, lábszárainak fehér oszlopait ragyogtatta felénk, mint a via triumphalison a győztes hadvezér elé a római hölgyesereg. Egyszerre mintha festett képét láttam volna e jelenetnek a következő dedicatioval: »Munkácsynak Makart.«

Lyukas ernyőkön át szűrve le a mennyei vizeket s oldalt hajtva fejüket mint a néző madár: az Egan kazárjai sandítottak felénk. A selyem kaftánt festői ránczokban térdig emelték föl, s fehér harisnyájok pettyes volt a sártól. (Nyul lába a tigris bőrében, kötődött velem egy víg piktor-legény.) Emitt-amott az ablakban megvillant egy mandula-metszésű szempár. Nem a Hebron, csak a Latorcza völgyének virágos ölén születtek ezek a szép hajadonok. Sáróniak mind egy rózsaszálíg. Az apraja, oda sem nézve az esőnek, élesen visították Munkácsy elé és után az éljent. Halántékfürtöcskéik meglebegték az erős kiáltozásba, de a prémes miczijét egy sem merte volna lekapni a fejről, pedig mindegyiken ott volt még a rezerva-sipka, az úgynevezett dinnyehaj is. Egy-egy »nemzeti lábbeli-művészt« kivéve, minden bolti táblán semita név. Itt fényeskednek a tündöklő Karfinkelstein mellett a Goldglanz, a Mermelstein, Ohrworm és Bauchgedanke nemzetségeknek Lengyelországból ideszakadt ivadékai. S valamennyi magyarul hirdeti a portékáját, noha a vásárlója jobbra a ruthén parasztságból telik. De hát ennek hasztalan írni ki oroszul, mit árul. Nálánál még én is jobban tudom elolvasni a czirill-írást, pedig nem tudom.

Nem csupán az eső rontott el sok szép tervet, még maga Jókai is hozzájárult, hogy tönkre tegye az ethnografiai felvonulást. Oda voltak állítva szép sorjába a magyar, az orosz, a német, cigány, meg külön »nemzetiség« gyanánt a zsidó. Éppen a bajor telepítvényes unokájának szőke haját, kék szemét s rengeteg faczipőjét néztük - midőn moraj támad s rá fölzendül a riadó üdvözlés. Jókait illeté, kit épp akkor hozott közibénk a hintó. Még Miskát is megzavarta, aki az emlékeit teregette vissza a multba: vajjon ennek a kincstári épületnek melyik szobájában is született ő? Már kezdett a lelkében derengeni, midőn meghallotta az öröm zaját odalenn. Rohant le ő is, fogadni a későbbben érkezőt, s midőn átkarolták egymást, az ölelés oly heves volt, hogy Munkácsyból végkép kiszorította a szülei ház topografiáját. Azóta sem akadt rá.

Az ember nem andalog büntetlen pálmák alatt. Csak érezte a nagyság átkát Miska is. Amig az ő udvari kiséréte - márhogy mink - csak úgy dúskált a java töltött káposztában s gyönyörködött aranyos kérgében a lepény turós rétegének (oh festői látvány!) - neki ugyan kijutott a Schönborn Ervin gróf úrnak franczia szakácsától. Evett az istenadta, mint Gazsi bácsi emlegette, frizérozott vakondokot, spékelt cserebogarat, kristályos ászpikot, zománczos cukkerpakerájt; pedig három év óta éhezte a jó magyar konyhát. Lakomákon se raktak eléje egyebet,

s azt a sok tatármártást is, amit lenyelettek velem, bátran odapingálhatta volna a Krisztus kínszenvedései közé.

Milyen vendéglátás, én szerelmes magyar Istenem! Az ebédünk reggel kezdődött s késő estig früstölköztünk. »Nem lesz ám már több, édes öcsém uram!« biztatott asszonynéni. Akkor hozta be a hetes kisasszony, a ház virágzó lányainak egyike, s mögötte a hajdú meg a Mari a kilenczedik tál ételt. Mint az egyszeri német lajtinánd úr a magyar név-estén rámutatván a tele bendőjére, azzal szabadkozott nagyszuszogva, hogy: »már nincs piac!« - mi is hanyatt dőlve a széken, panasztuk véges tehetségünket. »Nyilván nem az urak kényes inyéhez való a mi falusias kotyvasztásunk!« Hát erre összenéztünk négyen budapesti legények s aztán behunyva szemünket, neki annak a kilenczediknek! »Úgy se lesz már több.«

Nem ám. Hogy a szomszédba elmentünk jó estét kívánni - vagy reggel volt?... mert a Munkácsy Krisztusa tudja, mely részében éltünk a napnak - már ott fenyegetőzött a terített asztal s integetett felénk a híres szerednyei batteria. Velünk volt a mi gazdánk is - támogatásképen.

* * *

Kisütött a nap. Föl a munkácsi várba! Pauler, az akkori igazságügyi miniszter, hogy kedvéseiben ne álljon el a pénzügyminiszter mögött, megengedte nemcsak a börtönvár meglátogatását, de még azt is, hogy nőket is vihessünk magunkkal. Ami meg nem esett ezen a vén épületen, amióta fenyítőházat csináltak belőle. Miért is növelni szíve sorvadását a rabnak még azzal is, hogy nőt lásson?

Az aláregző nyirkos lomb érdes illatába már belevegyült a tavaszi fakadás édes lehe. A mentvár apró házikóiból csodálkozva nézték a hintós felvonulást. Az asszonyok letették a munkát, s megszívva kezüket a térdjükön, a szemök fölé emelték ellenzőnek. A gyerek- és lányserg, eléje vágva a gyors táltosoknak, szaladt föl a hegynek. Amint ott álltak meg hullámzó csoportban az első felvonó híd előtt s a sok arcz kíváncsian, szemragyogva nézett föl hozzá: Munkácsy, a tarka vásárról átsapongva a város fölött a fehér hegységhez, meg vissza arra az eleven, mozgó halomra, így szólt: »Aki ezt a maga művészi valójában lepíngálhatná!«

Minden kapu előtt kulcsos vitéz; csakhogy vaskulcsos. A zárban megfordul a rengeteg nyitó vas és a kapu szárnya a sarokban megcsikordul. Aranyjánosi hangulat lepi meg a lelket, főképpen a Zrinyi Ilona ünneplő termeiben, amelyekben most rabvargák ütik mustával a börtönytálat. Hej bizony! - ahol hajdan a vár asszonya sírta el bűjét az ő édes ura után s Ferencz kis fiának simogatta patyolat kezével fürtös fejét, remélve a boldogulást; az a büszke terem, melynek csúcsives könyöklőjén leste-várta szakadó szívvel a segítséget: az a terem most csizmadia-műhely. A nagy költő megfordíthatná a híres versét. Mert, ahol most »folt hátán terem a folt - szép asszonynak terme volt«.

Nyomasztó rend, rideg tisztaság mindenütt. Megkóstoltuk a rabok kenyerét, ebédjét. Hát sok becsületes ember van az országban, akinek étel és lakás dolgában ahogy van olyan jó dolga, mint ezeknek a válogatott gazembereknek. Csak a kút roppant kerekének küllőit taposó boldogtalanok juttaták eszembe a zordon hajdant. Dantei kép. Folyton hágnak fel a lépcsőn s mindig csak egy helyt maradnak. Van tehát veszteg mozgás is. Tíz-tíz perc multán újabb Tantalusok sora lép a Sysiphusok régi helyébe. Ez idő alatt a hetvenhárom méter mélységű kutból felcsavarják a hordónyi vödört. Ezt a munkát a makacsok s az olyanok végzik, akik, míg kívül éltek, csak olyan mesterséget folytattak, melynek idebenn hasznát nem vehetik: ki csikós, ki gulyás volt. Megtörve, legalább lélekben, nincsenek. Éppen csak hogy haloványak. Mitől is pirosodjanak, mikor ott rab még a levegő is. De megvannak úgy ahogy. Mondta is akkoriban egy törődött anyóka az ő fiának, akinek látását negyed órára megengedték neki:

»Aztán úgy viselkedj, Pétörke, hogy azok a nasságos urak mög lögyenek veled ölégödve és haza ne küldjenek!« Ha a temetőnek megvan a maga humora, miért ne legyen a tömlöcznek is?

Az ormótlan kerék nyöszörög, a nehéz láncz szemenként csörren alá a vak sötétbe. A vödör hol alá-, hol felmerül, s mint ahogy a nótabeli malom csak bánatot öröl: ez a láncz is azonképen csak bánatra ereszti alá a merítőt, csak búra hozza föl megint. S a rabok, a kemény őrizet hideg szeme alatt, falhoz lapulva várnak sort. Mennyien vannak! Csupán egy gondolat villanása, egy kis összetartás: és mindnyájunkat letorkolhatnak. Egyszer próbáltak is már ilyesmit, de belebuktak. Nem volt meg köztük az egyetértés. Persze, hogy magyar volt valamennyi.

A láncz-nyikorgásba a nők csengő kaczagása vegyül. Mi édes zengés ez? Hát itt van már a füves tavasz és szól a pacsirta? Rászállott a házra, szegény rab legények szabadulására? Főképen az a szösze madár lányka, aki gondtalan csicsergésivel még a szabad embert is rabul ejti, már hogy szabadítaná föl ezeket a börtönlakókat? Kandian rebben ide s tova. Arcza kigyul, szeme tündököl, haja kibomol. Egyik körül a másikra szökell, míg egyszer csak egy nagy vas ajtó előtt megáll s kérdi: ki lakik itt? Kinek a »szobája« ez?

- Abban van, abban van elzárva egy legény, egy szép cigánylegény.

Mit vétett, mit vétett?

- Hát azt vétette, méltóságos kisasszonyka, kezeit csókolom (a Miska unokahugocskájának szólt), hogy megvérezte az öcssit, mert hogy elszerette neki a bagó feleségit, - feleli a kulcsos vitéz, gyertyaszál egyenességével adva meg a tartozó választ, melyről meg volt győződve, hogy világos volt, mert ékesen adta fel a szót. Ötödéve meg, folytatá, ribilliót szerzett a rabpajtásai közt, és akkor egy emberünket leütött.

Ezzel kinyitotta előttünk a nehéz ajtót. A fölzavart legény kerengett a szűk tömlöczben, mint ketreczében a tigris. Olyan puha lépései is voltak, mint ennek a főséges vadállatnak. A sötét sarokból ránk tüzte a szemét s ez is szinte úgy villongott, mint ezé a fenevadé szokott, ha bolygatják.

Mekkorát dobbanhatott a szíve, mikor kívül meghallotta a zengő kérdést. Hogy meglátta azt a szőke csodát, rab a szabad fürjecskét, megfogózott egy vas gyűrűbe. Nézte, nézte. Mekkora báj ebben a kicsi hüvelyben! A legény, mintha meg volt volna ígézve, csörrenő lépésekkel lassan közeledett. Mikor látott ő utoljára asszonyi állatot! És ilyen szépet, üdét! Ilyen hamvas arcot! Nyilván álomnak vélte, mert bilincsbe szorult két kezét kinyújtotta az édes megjelenés felé. De már erre a fürjecske megijedt s visszarebbent a küszöbről. A pántos ajtó súlyos zárját pedig ismét ráfordították a cigányra. Csakugyan, álmodta. Mégis kár volt kikérni a kegyelmes úrtól ezt a kegyetlenséget, mely ok nélkül súlyosbította a szegény cigánylegény büntetését.

* * *

Ha Falstaff Jankó szerint a bánat felfújja az embert, a gyötrelem látása megszerzi az étvágyat. Aminek ugyancsak megörvendett a mi házi népünk. Ucczu!... egy pördületre megvolt a - mi is volt csak? - megvolt a bélelt reggelivel megfejelt délebedi vacsora. Már most nagyon egymáshoz törödtünk, régi jó másodnapos ismerősök valánk, a gazdánk intimus bruderünk lett, a gyerekei a mi nevelésünk, az édes anyja a mi kedves, édes asszonynénénk, a húga meg a mindnyájunk lelke Juliskája. Mert ha még ettünk valamit, az ennek az aranyos leányzónak a lelke volt. Csak egy piczit kértük s már azon mód, hogy a konyhából bekarikázott, fehér szakácskáját le sem oldva, oda lebbent a klavér elejébe s olyan parázs nótákat vert és dalolt el nekünk, hogy az én szivembe még most is hazajárnak.

Egy francia életművész azzal növelte az édességek, a gyümölcs és a borok zamatját, hogy hol rózsát, hol ibolyát, hol szekfüt vagy rezedát emelt az orrához, ami szerinte fokozza a szagló ideggel atyafiságos izelítő ideg rostjainak gyönyörűségét. Én pedig amondó vagyok, hogy ha ebédnél csinos nő a szomszédod: nincsen íze semmiféle ételnek, ha még olyan szakácsremeke is. A nemesebb fűszer ellensége borsnak, gyömbérnek. A meleg pillantás alatt kihül a leves, a beszélgetés alatt elpárolog az étvág. A felhordó huszárnak már messziről int az ember, hogy tálat viheti arrább s éppen hogy csak egy kis édesség... a messze távolból ebben a perczen sötét szempár nézett rám feddő mosolygással. Memento uxori!

A lecke bármilyen enyhe volt, mégis elfogódom, midőn le akarom írni az én csudálkozásomat azon, hogy honnan a jóságos mennyei kegyelemből került ez a sok hódító asszonyi szépség ide az ország legszélére is! Igazi pazarlás. De hát mikor telik. Hiszen itt még a tapló is virággá fakad. Egyszer valamely ipartárlatunkon láttam e csoda-növényeket, egy kryptogám tavasz-nak csodáit, melyek egy itteni úri nő kezén keltek. Munkácsyné, ki ezekkel a halálból született taplóvirág-bokrétákkal ékesíté föl az ő báli ruháját, Párisban feltűnést okozott velök. Mi lett azóta ebből a kecses bereghi iparból?

* * *

Megy a gőzös Budapestre. Esik eső karikára. Valóra vált népdal mind a kettő. A cigány, akit magunkkal hoztunk, Csapig a mienk volt. Még egy pillantást Munkács felé, ahol épp oly gyorsan szövődött annyi meleg rokonság, mint ahogy magas Északon rövid hetekbe szorul bele a nyár az ő teljes virágzásával. A hegység felhőbe hanyatlik, a fehér házak vonalai elmosódnak a ködös esőben s elborul a vár. Isten veletek!

És te Miska, birod-e még? Mert az én nyakamba is bele nehezedik a te nagyságod súlya. Csak hogy csúffá tessed azt a németet, a Goethe Farkas Jánost, aki azt mondja, hogy nincs, amit oly nehéz elviselni, mint boldog napok sorozatát. Elbirtuk, elbirtad, fogod is birni mindig.

- Nem tudom, mondá eltűnődve. Hanem annyi bizonyos, hogy nagyon, de nagyon dolgozhatnám!

A sok sűrű tömjén nem vont szemére homályt. Érezte ő, mennyivel adósa még önmagának.

Mikor Bátyuban a hevenyészett bátyubál után visszaszállt a coupéba, figyelmeztették, hogy Ujhelyt fogadás lesz. Megdicsőízzák. Arra pedig felelni kell. »No!« mondá. »A velencei karnevált azon az egy szál g-húron nem variálta annyit Paganini, mint én az én kicsi nótámat.« És megvariálta s mindannyiszor valami új tartalmat tudott csöppenteni bele. A »köszönöm« szócskát huszfélékép forgatta meg, mint ahogy értett hozzá, a fehérnek egyformaságába is változatosságot oltani.

Az ujhelyi fogadás természetesen szintén lelkes volt. Már hogyne volt volna lelkes, mikor még a cigányok is elfelejtettek muzsikálni s meglóbázva a zengő szerszámaikat, hegedűt, klárinétot, mit: egyszer ök is úgy akartak kiabálni, mint az urak. Éppen, amidőn a főispány a legválogatottabb szófüzéréket foná a mi nagy hazánkfia bozontos fejébe: ennek a mi nagy hazánkfiának orrát megcsapta onnan bévülről a pörköltnek magasztos illata. És nem állhatta meg, hogy amikor a világdicsőség legtetején látta már őt az üdvözlő szónoklat, mérges pillantásokat lövelve felénk, így ne dohogjon: »A lóköttők! A gggazemberek! Mind eleszik előlem azt a fölséges paprikáshúst!« De végre, hogy agyonhalhatatlanítva közibénk rohant, jutott belőle ő neki is. Mert hát ilyen ételt nem tudnak Párisban, de tán még a mennyországban sem.

A Cabrionok, azok a vásott piktorgyerekek, azt a stikket ejtették rajtunk »udvaron«, hogy az ujhelyiek tokaji-tokját meglékelték, belőle a fejedelmi bort kifolyatták s helyébe odacsempeszték a közönséges 20 krajczáros pasazsér-vinkót. Megkinálták vele Pulszky papát. Az öreg

úr kicsucsorítva a száját, meghömpölygette benne a bort, aztán leeresztette az ablakot s kiköpte Zemplén vármegyébe. »Ordináré fiákervav!« - mondá nyugodt megvetéssel.

Benn a coupéban pedig Jókai és Munkácsy egymást átkarolva fútták az édesnél édesebb szerelmi, a duhajnál duhajabb, meg búsnál búsabb sirató betyárnótákat. Amaz énekelve kellemes bariton-hangon; emez süvítve oly eredeti magyarán, hogy otthon a Sallayék hintós kocsisa se jobban, pedig nagy darab földön nem akadt hozzá fogható füttyös.

Aztán néztük a leáldozó holdat. Sugarai a művész üstökén s a költőnek szürkülő szakállán ezüst szálakban szűrődtek át s amolyan éjféli glóriát vontak a két drága fő köré. A szomszédban meg egyre bomlottak azok a haramiák. Tellett a csempészett három puttyosbul.

Én meg, Jókaival osztván meg egy hálófülkét, pihenni tértem. Altató mesének el köllött mondanom neki a rab Ráby históriáját, amelyet előtte való héten olvastam. Tetszett neki. Csöndesen hallgatta, s azután el is aludt hamarost. Meg szerettem volna lesni az álmát. De nem szólt. Egy héttel később hallottam egy politikai beszédjét a képviselőházban. Akkor mondta el az álmát, az álmait.

Mindenképen azonban jobb dolgom volt mint a mi ezredesünknek oda át, aki Pulszky papával került együvé. Olyan harsogásokra riadt fel, hogy azt tudta, veszélyben a haza.

Aztán elnyultam magam is. Igen jól esett a pihenés a Munkácsy babérijain.

* * *

Hát az szintén mind akkor volt. Azóta meghalt Pulszky papa, meghalt Teleki Sándor, meghalt Jókai, meghalt Munkácsy Miska. Nehéz sor, mindezt elgondolni egyszerre.

Hyrtl József.

(1810-1894.)

Holt testben kutatta az élet rejtjelmeit s nem egynek nyitott rá a megoldására, kihüvelyezvén a titkot, midőn a holt izom rostjait fejtette s fürkészte a megdermedt szíven: meleg korában tápláláskor vagy összeránduláskor lövelli-é enmagába a fenntartó, a képző, a megújító, a tápláló vért. Talán mert úgy ismerte a halált, ez azért huzódzott annyi ideig tőle, míg végre a nagy tudóst, nagy tanítót, nagy író s nagy művészt valamely gyöngye pillanatában meglepte s fagyos kezének egy nyomintásával örökre megfojtá benne azt az *arteria coronariát*, melynek hosszas vizsgálódásait szentelé, s hideg lehelletével kifűtta azt a messzevilágító elmét.

Mint »hirhedett zenészt a világnak: az anatómiának hirhedett mesterét is Magyarhon szülte világgá; s mint tokaji boraink javát idegenben isszák meg, azonképen e két magyar fiú dicsősége sem a hazára sugárzik rá. Az egyiknek csak épp hogy leáldozó fényéből kaptunk néhány gyér csillámot, míg a másik sohasem is tért vissza többé. A tudósnak is hazája nagyvilág.

Hyrtl az ő utját szintén a zenével kezdte meg apja mellett, ki az Esterházy herczeg zenészkarának Kis-Martonban Haydn József alatt volt tagja. Haydn a kicsi József mellett keresztapaságot vállalt. A géniusz avatásának nyoma maradt a fiún, bárha ezt lángelméje más irányba ragadta. Mint tizéves gyermek azonban még ott énekel a bécsi várpalota kápolnájában. És a szent Lélek, akinek dicséretét zengé, megszállta őt, hogy mint előtte senki, hirdesse a »lélek templomának«, az emberi test csodáit.

Vénhedő legények vagyunk már, akik hajdan mint ifjak csüggtünk beszédes ajkain. Emlegetjük őt és korát, mint ahogy emlegetnek az őszbe csavarodott habituék egy-egy rég ragyogott csillagot, valamint hogy bizonyos szinpadati hatás vele is járt az ő művészi előadásaival. Növelte a benyomást, hogy csupán belépő-jegygyel férhettünk hozzá az ő boncztoni matinéihez s ajtónyitáskor dobogva foglaltuk el a kakasülőt, mivel a parket zsöllye-székei kiváló vendégek számára voltak fenntartva. Tehát nem ülhattunk, miként a Szokratész növendékei tették, a mester lábainál, s nem is tekinthettünk fel hozzá, mert a karzatokon gyűrűbe sorakozva, messzelátóval néztünk le arra a kicsi szinpadra, melynek közepében állott a nagy tanító és tanított. Mert tanítani volt szenvedélye; s úgy tanítani mint ő tudott, keveseknek adatott.

Szinte monda gyanánt hangzik bele az ő neve a jelenkor izgalmaiba. A szivbe följár a régi, boldog lelkesedés. Messze távolban hullámszik verőfénye a vidám komolyságban eltölt diákkornak. Az ódon »Gewehrfabrik« első emeletén megcsikordul egy ajtócska s meglátjuk őt - Hyrtl Józsefet. Fejét hátraszegi, ránk emeli nagy szemét s finom metszésű száján zeng az ő hangja, egy kellemes bariton. Ismereteknek egész világa él s forog abban a gesztenyeszín selymes hajjal diszes főben. Elmés mint Heine, gúnyos mint Juvenalis. Félkezével a holttestet érintve, a másikat nemes gestusban fölvetve, hosszú fekete palástban áll meg előttünk. A tegnapi előadáshoz kapcsolva hozzá mai magyarázatát, fűzi tovább a témát. A mocskos tárgyon egyik virág fakad a másik nyomán. A kadáver csontvázait mintha megrezdítene az élet, a meglohadt erek fonadékaiban kereng a vér, a jelentéktelen dolog fontossá, ami undort kelt, érdekessé válik - a halálból élet hajt ki. A hallgatóság feszülten figyel minden újabb mondatra. Nem mozog ott seki, csak a szónok. Egyszerre mint a röppentyű sístereg föl valami példalózás, metsző megjegyzés, villanó élcs s a komoly csarnokban felharsan a taps. A szónok várja, míg elül a diákság tetszés-riadalma. Ekkor rövides fordulattal visszatér a komoly tárgyhöz, előadását befejezi, meghajlik s épp oly titokzatosan, mint ahogy megjelent, tűnik el a kis ajtón, mely a theatrum anatomicumból a lakásába vezet. Nap nap után ilyen volt. A vén épület kövei a megmondható, mennyi rajongó csodálat, mily mámore a lelkesedésnek fogott el bennünket, midőn nyáron a reggeli s téli hónapokban déltájt jelentünk meg színe előtt.

A beszélő Mirabeau, mondja Hugo Victor, még valamivel több az író Mirabeaunál. Hyrtlre is ráillik ez a mondás. Hyrtl a boncztani szószéken valami rendkívüli volt. Ott élt ő teljes valójában csak. Előtte a hosszukás asztal a forgatható lappal, rajta a holttest, mellette a bonczoló kések börtökben s a törülköző. Olyan volt ő ilyenkor mint korlátlan uralkodó az ő nagy birodalmában. S mégis nehéz eldönteni: mint szónok volt-e külön, vagy mint író? Remekműve kétségtelenül az ő táj-boncztana, az anatomia topographica, melyet kínai nyelvre is lefordítottak. E részt Goethével vetélkedett, kinek *Werther szenvedései* című regényét a Sárga-folyó partjain is olvassák. Mihelyt megnyílnak a tanuló előtt amaz ajtók, melyek mögött letesz undoráról, s a megbomlott emberi tetem előtt leküzdi magában a félelmet; mihelyest magát is beleártja a szétroncsolásnak mocskos mesterségébe: Hyrtl, a taedium mortis ellen talizánt nyújt feléje a »Gyakorlati széttagolás kézikönyvében«. A bonczterem iszonya szétoszlik mint a köd, s hogy elrebben, szárnyait kibontva utána kél az isteni génusz - a humor. Ott lebeg a scalpellum élén, a csipesz rovátkáiban, ott fészkel és bizsereg az ujjak hegyében - szóval, mindenütt jelenvaló. Mosolyogva, munkaszerető kézzel követi a tanuló a mesternek írott utasításait. A könyv utolsó lapja jelenti egyuttal a munka befejezését is. Az emberi test, mint a leíró boncztan megköveteli, szét van dülva, egyes részei kifejtve. Már most a tanuló az előtt a magasabb feladat előtt áll, hogy az épületet, amelyet kövenként szét-hordott, ismét összerója. Az egyes szerveket csoportosítja, egymáshoz való viszonyukban összehasonlítja s így megvetette magában alapját az orvosi tudománynak - megismerte a »topographica anatómiát«. Hyrtl járt előtte mint az ő vezetője s az is maradt. Ha egyáltalán ő volt első, aki ezt a tüzetes disciplinát rendszerbe foglalta, annak gyakorlatában is fölül-mulhatatlan. Művészi tökéletességgé fokozott szemléletével s a klinikumi szükségletek éles látásu fölismerésével, főképen a sebész-orvos kezébe szolgáltatott elpusztíthatatlan vezér-könyvet a tájleíró boncztan két kötetével, hogy ezekkel le is zárja tan- és kézikönyveinek sorozatát.

Az orvostani író Hyrtl: tünemény. És tüneményes mint szónok is. Amit a nagy Henléről mondott: »Igy írni és gondolkodni, mint ő az anatómiában, erre csak a legmagasabb mesteri tudás képes« - ezt bátran alkalmazhatni magára is.

Apróbb monografiáinak száma szerfölött nagy, s ezek közül kiemelem a már e sorok elején említett művét az »arteria coronariá«-ról, a szívnak saját ütő-eréről, egyikét a legfényesebb vita-iratoknak, melyek valaha gyújtottak nagy harcot a tudományos világban. Mig Brücke, a híres fiziológus, e kérdésben Hyrtlnek ellenfele, azt bizonyítja, hogy a koszoru-ütőér is, mint minden más arteria, a diastole, azaz a szív kitágulásával kapja vérét a szívből: Hyrtl ennek éppen ellenkezőjét bizonyítja s oly meggyőző okokkal, hogy a legerősebb ítélőképességet is magának hódítja meg - mig amazét nem olvasta; és amazét fogadja el, valameddig Hyrtl újabb vértzetben nem száll a sikra állításának megvédésére. Titáni harcz volt ez, melynek a tudós világ csak tétlen tanuja lehetett s amely végre is odadőlt, hogy Brücke elméletét vallja ma az orvosi világ.

A tudomány érdekében ha örülni lehetett is annak, hogy két ilyen erő mérkőzött meg egymással, annál jobban kellett sajnálni, hogy a barátság koszoru-ütőere, mely ezt a két szívet egykor egymáshoz fűzé: a diastole és systole nagy csatájában kettészakadt. Hyrtl, mint az idegesebb, érzékenyebb, de elmésebb is, a hatvanas években - midőn magam voltam szerencsés hallgatói sorába tartozhatni - alig mulasztotta el, hogy előadásában, annak vagy elején, vagy derekán, vagy végén, valami szurós megjegyzést ne csusztasson szavaiba; s főkép ha a vitás kérdés került szőnyegre a »szív«-ről szóló fejezetben, az ő »tudós szomszédjának, aki nemes részrehajlatlansággal egyformán gyötör meg tengeri nyulat és embert«, bőven kijutott a metsző aperçukból.

Hyrtl a maga nemében valóságos művész volt. Ő alapította meg Bécsben az összehasonlító boncztan nagy museumát, oly kincseket halmozván föl benne, melyek mint praeparatorét is világgá vitték hírét. Oly gyűjteménnyel a föld egy pontja sem dicsekedhetett, mint amelyet az ő szorgalma és genialitása szerzett a bécsi egyetemnek. És ezt a gyűjteményt 1848-ban a Jellasics katonái - fölégették, a praeparátumokról a borszeszt leitták s a »többbit«-tudniillik a remek boncztani darabokat - kidobálták az utcára és puskatussal szétdarabolták. Hyrtl egy darabig búkomorságba esett e vandál pusztítás fölött. De fiatalos lelke csakhamar kiheverte a csapást s újból kezdé alapját megvetni a második gyűjteménynek, mely ez idő szerint a legtökéletesebb s mint minden hamvaiból föltámadt mű, fényesebb mint elődje. Főképen a befőcskendezett darabok, mint például az emberi testnek erekből szőtt fantomja, vagy ideg-, izom- és csont-váza; az egyes részek praeparatumai; az összehasonlító emberi és állati analógiáknak egymás mellé és szembe-állítása; egyes szervek fejlődésének feltüntetése - ilyen a páratlan halló-csontocskák sorozata fecskében, hippopotamusban, békában és emberben, annak embryo-állapotától egészen föl az érett koráig; madarak, hüllők s emlősök gerincoszlopának s a különféle emberfajok koponyáinak fokozatos rendje a maoritól a kaukázusi faj legnemesebb példányáig stb., amely sorozatnak minden egyes darabját művészetszámba menő csínnal készítette ki - mindez s még ennél több csak ez egy szakmában is halhatatlanságot biztosít e férfiúnak.

Praeparatumait arannyal mérték föl a British Museum, a francia École de médecine, a bostoni, rio-janeiroi, szentpétervári, alexandriai, yeddói, stb. orvosi tanintézetek, s azok egyaránt keltik föl avatottak és avatatlanok bámulatát. Hyrtl, az igaz, nagyra is volt készítményeivel, melyektől nehezen vált meg, ha egyszer kikerültek művészi ujjai közül. »Oly dolgokat küldök nektek«, írta egyszer angol barátainak, »melyeket a háromegy királyság legbüszkébb és leggazdagabb hercegasszonya is méltán akaszthat ékszerűl a nyakába gyémántjai és gyöngyei mellé.« Ezek t. i. a hallószerv csontocskái. A bécsi világtárlaton is volt látható ez apró remekművek egy újabb gyöngysora. Sutherland hercegné váltotta magához s kincsei közé iktatta.

* * *

Magától értetődik, hogy ekkora munkásság, ennyi fényes eredmény részben annak a sok és hatalmas összeköttetésnek is tudható be, melyet Hyrtl a világ öt részének jeleseivel folytatott. Szaktudósok és műkedvelők, diplomaták és turisták, művészek és kereskedők egyaránt igyekeztek Hyrtl kedvében járni, s nincs a földnek oly megközelíthető pontja, ahonnan gyűjteménye számára ne küldtek volna egy-egy ritkább emberi vagy állati koponyát, madarat, bogarat, hüllőt, emlöst. Egyszer pláne vizi-csikónak az embryoját is, melynek történetét - mint sok egyéb érdekést - szerette előadásaiban elmondani, persze oly füszeresen s elmésen, melyről ez az én fogyatékos vázlatom fogalmat nem szerezhethet.

Ime, példának okáért, a kis hippopotamuska története:

Valamelyik hindu királyság radzsáhja nagyon megszenvedett egy titkos nyavalyában, melynek nem bírtak rájönni az okára. A brahmánok tudománya, miután minden csodaszerhez folyamodtak már, fogytán volt. A templomokban a legszebb szüzeket áldozták föl az éhes Brahmának - hiába! Meghallja ezt dr. Müller, Hyrtlnek egykori tanítványa és állandó hive, ki mint egy angol tudományos expedíciónak fűvésze járt Bengáliában, s ráizen a radzsáhra, hát ha ő megmenti a szenvedő fejedelmet kinzó bajától. A »fregit« - bár gyűlöletes minden igaz hindu szemében, de mert semmi sem használt már s a boldogtalan bennszülött orvosokra rájárt a hóhér bárdja - a »fregit« elvezették Dzselim Szing fényes színe elé. Az eset közönséges arthritis, magyarán köszvény volt, melynek alkohollal vegyes zsir szokott, ha gyógyszer nem is, de enyhítője lenni. Dr. Müller késznek is nyilatkozott a kezelésre s némi eredménnyel is merte biztatni Dzselim Szinget, ha vehes nilusi lovat szerez neki, melynek zsirjából fogja készíteni az enyhítő irt. Nosza hindu, menj vadászni! S a rengeteg ingoványában

napokig verődött vissza a roppant hajtás zaja, míg végre sikerült megejteni egy vemhes hyppopotamust. Ennek a zsirjából meg is szűrte dr. Müller a jó balzsamot, a radzsah jobban lett és - egy légmentesen bezárt bádogg edényben két nappal később nilusi-csikónak embriója uszott a Nagy Oczeánon be az Adriába, Trieszt felé, hogy onnan gyorsvonaton Bécsbe utazzék s Hyrtl dolgozó-szobájáig meg se álljon.

Hogy a nagy anatomus koponya-gyűjteménye is mily veszedelmeknek köszönheti egyes példányait, mutassa egy másik eset.

Birchné asszony Borneóban csaknem életével lakolt egy izben azért a merészségeért, hogy e sziget lakói, a »dáják« közé lépett, kik nagyrészt abból élnek, hogy ellenségeiket megeszik. Ennek a törzsnek virtusa nem csupán az, hogy az elejtett idegent megeszi, de koponyáját befőstve és felcziczomázva ad majorem Viczlipuczlii gloriam az ottani nemzeti muzeumba szereti eltenni. Ha idegen nincs, a bennszülöttek az egymás koponyáját is elteszik emlékül vagy a ház ékességeül. Birchné koponyája is bizonyosan e kitüntetésben részesül, ha elmésége nem segít rajta. Midőn a vadak rája rontanak, hogy illő tisztelettel megöljék: karjait mutogatá a vadaknak és - ezek megértették őt. A karjai tudniillik rettentően soványak valának. S mert a kar folytatása sem ígért kövérebb falatot, a dáják lemondtak róla, sőt még egy piperés koponyával is kedveskedtek neki, melyet Birchné asszony legott a nagy anatomusnak küldött meg.

Ilyen kalandos módokon jutott sokszor Hyrtl az ő gyűjteményének egy-egy drága gyöngyéhez. S így kapott ő *umbra Cramerit* is a Fertőbül, alligator-tojást a Nilus partjairól s fehér fajdot a norvégiai Lapplandból. A kevesek közé, kikkel az elhunyt híres utazó, Livingstone Dávid, külön levelezést folytatott, *Hyrtl* is tartozott s kívül Humboldt, Arago, Örsted stb. hősei a tudománynak álltak még vele folytonos baráti összeköttetésben.

* * *

Midőn Perchtoldsdorfba vonult vissza, szemévilága annyira meghanyatlott már, hogy felolvasóra szorult rá. A felolvasó, egy fiatal orvos, a napilapok hireiből elkobozta azt, mely szólt arról, hogy régi hallgatói meg akarják ünnepelni az imádott mestert az ő 70-ik születésnapján. Egyszerre csak ott is termettek s nagy volt a Hyrtl öröme. Ott fogta őket ebéden s asztal felett hamarosan kigyúlt a részben már őszbe csavarodott, részben kopasz legénység kedve. Felköszöntőjében az egyik arra kérte a tudóst, tartana nekik búcsu-előadást bármiről. Hiszen többé hallani őt úgy sem fogják.

»No jó!« veszi föl Hyrtl a szót. »Bene est,« folytatá. És latin nyelven, melyet cicerói szépszóval és szabatossággal irt és beszélt, rövid gondolkozás után rágyujtott olyan értekezésre, melyhez foghatót a lakomázó vén diákok medikus-korukban sem igen hallottak. A mérges kigyókrul (*Colubrina venenosa proteroglyphas*), különösen ezeknek egyik legmérgeesebb fajáról, a *colebráról* folyt az oktatás. Áradt a vonzó tanítás a mester ajkairól, s épp hogy a chartreuseuse zöld csillogásáról a kigyószem csillogására fordult a beszéd, Hyrtl maga mellé inti felolvasóját, sűg neki valamit s aztán ismét hallgatóihoz fordul. »Kedves véletlen fűzi, így szól, hogy épp tegnap vettem Braziliából újabb *colebra*-küldeményt. Ezennel be is mutatom,« mondá, felolvasója kezéből átvéve a sásból fonott kosarat. Egyik-másik bizony huzódzni kezdett a veszedelmes reptiliáktól, mert hogy nem lehessen tudni. Az afféle *colebrának*, ám-bátor okos mint a kigyó, hirtelen mégis csak elmehet az esze, egyszerre kilóditja lapos fejét a sásból s villámgyorsan vágja bele a fogát abba, akit közel ér.

A tanár e közben belenyúl az undok férgek közé... mindnyájan beleborzongunk... s ím Hyrtl kezében ott látjuk az egymásba fonódott *colebrákat*... mármint az e néven ismert *szivarokat*.

Boldog enyhülés következett erre: taps, kaczaj, vivát és kegyetlen füstölés. A szellemes tudós ilyen szokatlan, de annál finomabb tréfával fűszerezte meg ezt a páratlan symposiont.

A tudomány maga addiglan nem vesztett Hyrtl visszavonulásával; ő dolgozott még akkor is, mert nem tehetett máskép. De vesztett az ifjuság. S hogy elköltözött, társa a veszteségben minden darabja e földtekének, ahol a tudományt művelik. S a dicsőségben megfogyatkozott Alma Mater Viennensis, melynek legnagyobb ékességei közé tartozott, csüggetegen nézheti e diszének is elomlását. Mert nagy időbe kerül, míg akad ismét, aki fölemelje Hyrtl Józsefnek dicsőséges scalpellumát.

»Nincs többé ragya!«

- SCHWIMMER ERNŐRÜL. -

Bár mennyire essünk régi foglalkozásunktól: mindig vonz magához. Talán éppen a távolság miatt.

Életünk nagy részét egy doctrinának szenteljük. Hol csüggedve, hol bizakodva: majd földhöz vágjuk a vastag könyvet, majd meg töredelmesen ismét fölemeljük.

Az erdő kívülről csak erdő. De mentől beljebb hatolunk sűrűjébe, lábunkat annál inkább akasztja meg keresztbe álló görcsös bogozata, a bokrok legyőzhetetlen fonadéka - midőn végre, hosszas tusa után, ahhoz az ismeretes szép ponthoz érünk, ahol a sok fától nem látjuk az erdőt.

Ah, csak igaz marad és bánatos fölismerése ólomsúly gyanánt szakad szivünkre, hogy sok virrasztásba kerül, sok meleg vérbe s hideg verejtékbe, míg annak a tudatára vergődünk, hogy semmit sem tudunk.

Roppant anyag-halom, fényes elmék buvárlatának kincses-háza előtt állunk szegett szárnyakkal, lankadó karral. Hogyan röptünk mindezt magunkkal, hogyan öleljük fel, hogy utközben el ne hullajtsuk?

De közel a jó Isten, megejti szivét a nagytudományu tanári kollégiumnak. A legénynek, aki forrva-fázva szűkölt a szigorlat purgatóriumában, kiadja a föloldó kutyabőrt, hogy már most egyenest nyargalhat bele a praxis - poklába. Ám a fiu boldog és büszke mégis. Az oklevélben benne van, hogy ő *doctissimus*. S amit annyi jeles férfiú a kezeirásával s nagy pecsétjével megerősít, az tán csak igaz, vagy mi! Élesre feni fegyverét, kiugrik a homokra, megszereti a küzdelmet. Száz sebből vérzik már s még mind nem látott ellenséget. A praxis fővenyén orozva szoktak támadni. A vénebb doctissimusok számra és tudományra teljesen fődözik a szükségletet, erről meg vannak győződve. A fiatal doctissimusra semmi szükség. Ám a gyerek nem hagyja magát. Volt már neki egy sikere is, melynek pénzértékéből kített egy kalap s három nyakravaló. Nem vet neki másfél esztendő s megszerzi a hozzá való selyem ernyőt is. A három első év tehát ragyogó eredménnyel járt - midőn egy piros hajnalon (egy vastag sütőmesterhez sietett éppen, ahhoz, akitől a keztyüre valót remélte bekereshetni), mondom: ebben a hajnali vizitjében egyszerre csak utját állja egy szép nő, mosolygó, ismeretlen, s mégis olyan ismerős, aki számon kéri tőle azt a csókot, melyet egy vigyázatlan perczen ajkaira nyomott - egy kaczer jószág, több a halandó asszonynál s kevesebb a múzsánál. A karjába csimpeszkedik a fiunak, sétára hívja, andalgás-közben aztán bolondnak mondja, hogy egy sütőmester végezt ilyen heves harcot folytat a vének ellen, s határtalan ostobának, ha azt hiszi, hogy az a szép komoly hölgy, kit annyi udvarlás után végre eljegyzett magának, hozzá is megy. Itt van ő, a könnyü vérű, pajkos leány; ígér hűséget, hozományt, gyorsabb sikert. - És - »félíg vonatva, félíg engedve« - a karjaiba dől, egy párrá lesznek, s ha nem aranyos hintón is, de csak simán haladnak át az életen, elég jó házasságot folytatnak s számos csacska gyermekben telik örömük és boszúságuk.

Az emlékezés magányos szünetében azonban fölmerül előtte a szép, komoly asszony alakja. Ilyenkor mélyen fölsohajt, lábaihoz borul s ajkához emeli ruhája szegélyét hódolattal és szerelemmel.

Igy esik meg ez magammal is, midőn orvosi lapot véve kezembe, az új vívmányokról olvasok: hogy a kórházba, a műtevő-asztalhoz vágyódom, ahol az én hajdani való jegyesem

tart udvart. S hogy nem rég egy tudományos füzetke akadt kezembe, mely azt fejtegeti, mikép lehet megakadályozni, hogy a fekete himlő után ragya ne verje meg az arcot - olyan problema, melynek vasajtáján a hajdani bölcs arabus orvostól, Rhazestől kezdve a modern Hebráig, sok jeles hasztalan zörgetett - a gyógyító mesterség e nagy haladására olyan kedves meglepedés borzongott végig rajtam, mint mikor, távol a hazától, felőle valami szépet olvastam egy angol vagy svéd ujságban.

Kevés nyavalya van, mely, mig egyrészt halállal fenyeget, túlfelől »szerencsés« lefolyása után is oly erős nyomokat hagyjon az arczon, mint a himlő. Vérengző karmokkal szaggatja össze-vissza a sima képet, sokszor kivájva a szemet is. Mint mikor jégeső veri el a hímes mezőt. Nagyon kedves legény lehetett, a lány meg nagyon szerelmes, aki szíve választottját a népdalban így biztatja, hogy:

Azért, hogy kend himlőhelyes,
Illik kendnek rettenetes.

Férfiunál még hagyján. De ha nőre gondolok, akinek bársonyos, üde bőrét marczangolja szét ez a rút boszorkány, a szívem facsarodik össze belé. Meghalni hősileg tud a nő is. Elszántsága akárhányszor tesz túl a férfi bátorságán. S végre a halál, mint a vallás tanítja, csak egy boldog átváltozás. De élni roncsolt arcczal annak a nőnek, aki vagy két héttel előbb csinosságával hódított - oh, ez borzasztó! A szenvedélyes imádó hevének lohadása - még borzasztóbb! Az irigy versengés után a sajnálkozó »barátság« - ezerszeres halál!

* * *

A »Dodekadon« egy elbeszélése jut eszembe, egyike - »Az álarczos bál« tizenkét változatának, melyek közt az öreg Dumas Sándoré lett a nyertes. Amelyről itt emlékezem, az a Souvestre Emilé.

A nagy opera báljában mámoritón harsog a Musard zenéje. Örjögő »chahut«-ben rángatóznak Pierrot és Colombine, mig a páholyokban s az illatos lanyha folyosók pálmafái alatt pattog az elmés faggatózás, az intrigue. Gastont majdnem beteggé teszi a kandiság: ki az a bűvös beszédű, antilop karcsúságú, előkelő hölgy, akit karján vezet. Halálosan szeret belé s ezt öt perc alatt százszor is elmondja neki. Az álarczos nő minden-egy vallomás alatt össze-rezdül.

- S ha meglátsz s nem tetszem neked? - suttogja a domino. - Meghalnék!

- Oh, te nem tetszenél nekem? Hiszen a *te* kedvességedtől illatoznak ezek a rózsák, a *te* szemedtől sugároznak ezek a lángok! - szól rebegve az epedő lovag.

- Ne áltasd magad. Én rút vagyok.

- Akkor a nap is csak álmos moderátor lámpás, a csillag sem egyéb, mint hitvány bádogszilánk, s maga az ég boltozata egy rosszul zománczott sajtborító! - szavalja Gaston emfázissal az akkori regények és drámák stílusában.

Egy páholynak titoktartó, puha függőnye gördül alá s elválasztja őket a sokaságtól. Gaston a vágytól ittasan, az alig védekező elhanyagló nő arczáról letépi a csipkés bársonyt és... ragyás arcba tekint.

- Ah te ravasz, te édes gonosz!... így suttog lázasan a férfi. Te kettős maszkát viselsz? Ismerem én az ilyen hamiskodó tréfákat!... S odakap, hogy lerántsa az áltató kelmét... és ujjai a meleg hust érintik. A lovag visszatántorodik, fogja az ő kalapját és jár - vagyis, nem bibliásan szólva: elrohan s hazáig meg sem áll. A ragyás nő természetesen kétségbeesik s mérget vesz.

Meghatóbb a Lytton-Bulwer regéje. Kevesen vannak, akik ösmerik »Rajnai zarándokok« című, költészettől ragyogó mese-füzérét, melyben Tündérországot és az emberek világát remeklő kézzel festi. A német mese piczinke fény-alakjait mutatja meg elfogódó szemünknek: a Feytzenheim tökmag-herczeg udvarát egy jávorfa üregében, az öreg hoptermesterkével, aki valahányszor szippantani akar, himporos cseresznyemag-szelenczéje mindannyiszor furcsa csikorgásban jajdul fel, amitől az egész kis udvar csak úgy hempereg nevében. A ciklus e részleteinél Andersen sem irt soha bájosabbat. A rajnaparti lovagvárok romjairól, a bortermő hegyoldalokról és városokról hallunk egy-egy vonzó történetet. Egy angol ifju beszél el arájának, akit nem szabad szorosabban magához fűznie, mert a lányka mellbeteg. Nem is fog felgyógyulni soha. Ezt jól tudja a boldogtalan-boldog vőlegény és az Ellen édes atyja, az öreg lord. A leány háta mögött kezet szoritva, összenéznek nedves szemekkel, s mikor előtte vannak, vidámak és beszédesekek. A kölni dómban levő Három szent királyok csodatevő sirjához kapcsolódik a képzelmes vőlegény egy regéje: az, amelyre itt szükségem van.

A csatában a fejére nyilalt sulyos kardcsapástól megvakult az ifju katona. Vezető kutyája, Fido, elmarad mellőle. A hidon, melyen egyedül áll, egy lovas csapat vágat s letiprással fenyegeti a világtalan. Ebben a válságos pillanatban gyöngéd női kéz ragadja meg karját, édes csengésű szó biztatja. Hajlékba tér, hol szeretettel ápolják, sőt szerelemmel. Megmentője, egy fiatal lányka, szerette meg a szép, világtalan bajnokot. Ez is az ő édes szavú Ilonáját. Hányszor mondja neki: »Oh bár láthatnálak! Ugy-é, te szép vagy?« - Amire a lányka elborul s azt mondja: »Matild a szép, az én testvérhugom!« - Amire az ifju: »Tudom, hogy te csak kötözködöl velem!«

Ha visszanyerné szemevilágát! Valjon ráismerne-é Ilonára a szava nélkül?... Azt beszélük, hogy a Három szent királyok sirjához való búcsujárástól eloszlik a vakság. A leányka Kölnbe zarándokol, leborul a hármass arany koporsó előtt s hazaérve, megáldott ujjait ráteszi a világtalan ifju szemeire. Mindnyájan: az agg szülék s Matilda térden állva, imádkozó ajakkal, szorongó lélekkel várják a csodát... A forró ima fogott... a megáldott ujjak gyógyítottak... Regináld fölpillant és... lát. Előtte egy ragyás leányka áll, aki szemét lesüti... amott meg, az ablakmélyedésben a másik térdel, Ilona testvérhuga, aki szép, szép, nagyon szép. Az ifju odaborul melléje, magához öleli és felzokog: »Oh, te vagy Ilona! Neked köszönöm, neked!«

A himlőhelyes leány az édes anyja ölébe temeti arczát.

(Az aztán már nem ide tartozik, hogy a nagy rázkódás következtében az ifju ismét megvakul s aztán Ilonával boldogan éli világtalan világát.)

* * *

Ezek a régi históriák rajzottak föl emlékezetemben, hogy kocsink az Üllei-út fagyos rögei között farolt végig.

Ott, hol az utolsó házak állanak, lakik az igazi himlő. A fekélyes a város végére való. A nagyobb kórházak osztályaiból kerülnek ide, mihelyt csak megnyilallik a keresztcsontjuk környéke. Apró villongások után ez a hadüzenete a közelgő fekete ellenségnek. Hatalmasan fölfegyverkezve fogadja szellős táborában dr. *Schwimmer* Ernő az ő hű csatlósaival s vitézül megverekedik vele.

Kép nélkül szólva: egy nagy vivmány előtt állunk, mely egyszerű mint minden nagy fölfedezés; természetes, mint minden üdvös találmány. A medicina crudelis tűzzel-vassal hadakozott, hogy a mérges hólyagok roncsolását megakadályozza. Nem sikerült neki. Az öreg Forestus legalább csinján bánt vele s gondolván, ha már le nem győzheti, legalább megkérleli: hűségesen kenegette szalonnával. (*Inunctiones cum lardo, ad abvertendum variolarium vestigia.*) Hasztalan kedveskedés. De még az uj proféta, szent. Salicilius sem téríthette meg ezt a vad, ázsiai pogányt; pedig máskülönben sokakat váltott már meg.

Hanem jött a másik, a szt. Carbolinus. Ehhez folyamodott a tudós.

Nem is a lelkéről, azaz nem bensőleg lehetett e súlyos bajnak neki kerülni, hanem külsőképen. Vitézül s mégis enyhén.

A savat fölengesztelé fa-olajjal, ebbe meg krétát kevert bele. *In hoc linimento vinces!* - biztatá magát. Aztán vászonból kiszabott egy álczát szem-, száj- és orrnyílással. Az írt rákente s a betegnek égő bibircsóval elborított arczára tapasztá. A szenvedő megenyhülve sohajtott fel alatta. Midőn az orvos egy hét mulva lefejtette s a fehér kéreg lepattogzott róla: arczbőre sima volt; a vizsgáló szem elé nem tátongottak azok a fekete mélyedések; a lábbadozó csakhamar visszanyerte régi színét s boldogan és hálálkodva távozott.

Pasta diva! A krétának a karbolsavval való ölelkezése alatt kiszabadul az a bizonyos CO_2 , s létrejö egy karbolos mészs-zövetség, melyet a sebészek nagyra becsülnek. Csekély esetekben a himlő nem okoz mindig heget. E találmánynak az a virtusa, hogy a könnyebb himlőzésnél csaknem biztosan gátolja meg a roncsolást, a nehezekben igen gyakran, mint ezt a kedvező arány - 2:20 - ékesszólóan bizonyítja is.

Belépünk s nem csap elénk a hajdani himlős-osztályok fojtó levegője! A karbonnak érdes szaga leng körülöttünk. A hőmérő csaknem 20 fokra süllyedt s az ablakok nyitva vannak, amely örületes vakmerőségtől Cseszmeghy doktor bácsinak ijedtében égnek meredne mind a harminczöt hajaszála.

Nincs betegség, mely otrombább kézzel zuzná szét az emberi vonásokat. A fej idomtalan tökké dagad, az orr uborkává; a szemhéj kipuffad mint a paradicsom-alma. Egy kezdő pékinas gyurmája fidiászi remek az ilyen arczhoz fogva, melyet Isten a maga képére teremtett. Merő »szép eset!« Az álarcz még a bálteremben is némi borzongást okoz. De itt megdöböntő. Rettenetes farsang! Azt mondanám: szegény emberek elpusztítására rendezte a Halál. Pedig itt az álarcz enyhülést jelent. A beteg kívánczik utána. Feszülő, izzó bőrének hűset ad; majdan gyógyulást. A szétfolyó nehéz esetekből is számosat hódított vissza az életnek ez az iratos találmány. Csak a perzselő lázban vergődő, a »*furibundus*« tépi le arczáról a vásznat. A »szépség« persze odaveszett.

Ez a kerek dagadvány, ez a kékes-szürke tüzelő fő, mely tehetetlen remegésben fekszik a párnán, még néhány nappal ezelőtt csinos varrólánynak a feje volt. Teste csakhogy lángot nem vet, fejét izzó kazánnak érzi, agyában pöröly-ütések döngenek, torkát láthatatlan vasujjak fojtogatják - s a lány szeliden túr, mert sikert remél nyugalmától. Nem az aggasztja: meg talál-e halni? - csak azt kérdi: nem lesz-e himlőhelyes? Távolabb egy tíz éves gyermek alszik mély horkolással. Feje egy nagy szederjes golyó, mely a nehéz lélegzéstől megremeg mint a kocsonya. Az ő hörgése a halál szava. Egyike a két százaléknak, melyet nem sikerült megmenteni. Egy harmadik sugárzó arcczal siet az orvos elé.

- Nézze, mondja elégtétellel az igazgató orvos, és tapintsa meg a helyet, melyen ült a pustula.

- Igen, igen, hálálkodik a leányka, félreértvén a mondást - igenis, mind *elpusztul*.

Ha lesz neki Gastonja, nem fog megszaladni tőle; s Regináldja, ha Gyurinak hívják is, nem a Matild lábaihoz fog borulni.

A férfi-osztály ajtaja mögött egy derék ifjú legény fájlalja a derekát. Már erre ki van mondva a szentencia. Virradóra kipattogzik a szája-széle, fejét föl akarja vetni a sűrű vér, bőrét szét-feszegeti a kegyetlen kór harapóvasa és szederjes arczára elszórja mérges fekete bogyóit. De közel a segély, a fakadó bibircsekre már idejekorán terül rá a mentő álarcz s nem engedi, hogy képét összemardossa a mótelyes kiütés.

A fekete-himlő a szegénység nyavalyája. A nyirkos pincze-lakásban, a fülledt népes szobában támadnak a parányi bakteriák és ficzánkol vigan a mikrococcus. Mint a szikra hamvaszt el egy várost, az ilyen mételey-parány egész járásokat ver meg pusztító ragyával.

Schwimmer Ernő tanárnak találmánya nem csak egészségügyi, de aesthetikai tekintetben is nagy fontosságu. Elfojtja a hólyagképződést, kikerüli iszonyait s megmenti az arcot. A variola gyógykezelésének ez a legujabb fejezete méltó feltűnést is okozott - a külföldön.

* * *

Halála előtt néhány hónappal találkozom vele a József-téren. A derekát fájlalta.

- No, no, barátom, évelődöm vele. A himlő is ezzel kezdődik.

- Zsába, zsába, felelé. Meg is esnék, hogy éppen engem terítsen le a variola.

- Már hogyan képzeled, mondom, hogy önre, az ő legádázabb ellenségére, rá ne lessen?

Csodálatos dolog. A ragadós betegség ellen való védekezés kiterjed a legapróbbra. Carboloznak, forráznak, fölégetnek mindent, ami terjeszthetné a végzetes ragályt. Az orvos meg egyik vörhenytől a másik orbánczig szalad, anélkül, hogy kívül a fogásra akasztott bundáját azalatt a tűzbe dobnák s őt magát végig locsolnák mikrobapusztító folyadékokkal: »Az orvost«, tartja Cseszmegegy doktor bácsi, »nem viszi el a maga ördöge!«

Az ördög nem, de a Halál, akit a költő angyalul hirdet. Schwimmer Ernőt a rák ölte meg. A rák, melynek bacillusa ellen épp most mozgósít a mikroszkopizáló vegytan. Legyen diadalmas az ő hadjárata is.

Egy magyar Hansen.

- SZAPÁRY FERENCZ GRÓF. -

Szekfű-bokrai mögött ült ablakában a legszebb asszony, akit addiglan láttam. Nem csak szép volt, de édes is; - nem csak szerelemre, de szeretetre méltó is. Ott ült az ablakban egy őszi estén. Meleg alkony szőtte rózsaszín fátyolát az agácok csúcsaira, s a kémények füstje tündéri biborfelhő gyanánt lengett szét a házak s fák fölött; és galambok fehér föllege villant meg az esthajnal aranyos levegőjén s csattogva-süvítve csapott le ismét az ócska dúcz tetejére.

Nagyon ábrándos hangulatban voltam, amire tizenhét éves szivemnek ezer joga volt. S mikor még abból a nagy ablakból zöngelmes hang is szólított meg, s a szenvedélyesen piros, füszeres szekfű mögül két igéző fekete szem is nézett felém: a kerek poniról, melyen ültem, egyenest a bűvös asszony lábaihoz borulhattam volna. De csak megültem a nyeregben, s bár lóhátról, de alázatosan beszéltem az igézetes Boriskával. (Miért ne mondanám meg a nevét, mikor ugy sem hitták Boriskának.)

- Hát maga hová vágtat erre?

- Hát maga az, Boriska nagysám? Kezét csókolom.

Csak magáztuk egymást, mint ez faluhelyt szokás. Boriska huszonegyéves volt, ragyogóra kifejlett centifolia s már két év óta özvegyasszony. De azért még sok leányias volt benne. Szeretett játszani fajankóval. Én is olyan fajankó voltam. Hát csak játszott velem s nagyon elmulatott az én félszességemen. Pedig mint valami hős szerettem volna feltűnni az ő igézetes fekete szemében; de mentül inkább akartam lenni hős, annál butább fajankóvá lettem előtte. Hátha agyonlőném magamat érette? Képzeletemben nagyon szépen rajzoltam le azt a jelenetet, midőn vérző homlokkal, összetapadt fürtökkel, sáppadt arcczal s festői attitűdben elterülve találtak volna meg az orgonabokor tövében... de attól féltem, ha meglát, így sohajt föl: »Szegény fajankó!«

Le is tettem tehát a véres szándékról, merő hiúságból; s azóta erősen tartom magam s ez öngyilkosság nélkül való életmód mellett tűrhetőleg is érzem magamat.

- Hát maga az nagysám? Mit csinál?

- Orvosságos vizet iszom.

- Orvosságos vizet? (Borzadva gondoltam a budai keserűsós vizre.)

- Az ám. Nézze csak!

S egy metszett pohárból hörpintett vagy hármat.

- Milyen víz ez? kérdezém.

- Delejes víz. Magnetizált víz. Migraine ellen való.

- Hol mérik?

- Meríteni a pap kútjából merítik, de a magnetizmust, azt úgy olvassák bele.

- Javas asszony vagy valami csodadoktor? faggatóztam felvilágosodott mosollyal.

- No csak nevessen! Csodadoktor bizony. Csak hallotta tán, hogy Párisból hazajött a magnetikus gróf?

Hogyne hallottam volna? Hiszen tegnap is nálunk járt s édes atyámmal, aki orvos volt, heves vitába keveredett. Hallottam a kis szobából. Nem birt az atyám skepticizmusával, ki a gróf csodáiban tamaskodott s az ő delejes gyógytani tételeit egymásután döntögette fel. Én, aki öreg Dumas kegyéből ültem a vén Althotász vegyészeti műhelyében s láttam remegő szívvél Balzamo bűvöléseit - én a gróf tanaihoz szegődtem. Én is delejező orvos leszek, én is széditek el szép leányokat, királynőket s a mostani gyógyítás barbárságától megváltom az emberiséget.

A magnetikus doktor Szapáry Ferencz gróf úr volt, ki egy csomó német és francia munkával ajándékozta meg édes atyámat. Valamennyi könyv a delejes gyógymódrul szólt, persze német és francia nyelven. Az egyiknek czime »Agapen«, s tánczó asztalok és titkosan író zsámkönyvek, fadarabok, repülő zongorák csodáit hirdeté. Maga ugyan egyet sem látott a gróf úr, de szavatosai komoly, megbízható emberek, mint pl. Mr. Benezet, aki 1847-ben Toulouseban látta a »híres« bab-esőt, mely nem lehetett egyéb, mint Istennek kijelentése. Büntető vagy jutalmazó keze mutatkozott-é ebben a csodában, arról Szapáry - vagy amint maga iratkozott: Szapary gróf úr nem szól. Annyi bizonyos, hogy a kedves Provence e városában ma is a legvajasabb és legnagyobb szemü babot termelik. Hogy valamely nyári vihar forgószele tiz-husz bokrát téphette ki s repülhetett vele a földekről be a városba: az ilyen természetes magyarázat nem kellett Mr. Benezetnek, s nem fogadta a gróf úr sem, akinek minden műve, ott ahol érthető, pietisztikus; minden egyéb, ami bennök foglaltatik, a kificzamodott értelemnek görcsös rángatózása.

Ezt persze most mondom, miután ismeretekben valamelyest gyarapodtam s a gróf úr könyveit elolvastam, amivel, úgy hiszem, kevés ember dicsekedhetik. A szép Boriska asszonynak megdelejezte-é az ivóvizét, nem kétlem; de hogy Boriska megigézte az ő szép szarvasszemével a gróf urat, ezt már inkább elhiszem.

A gróf ur akkor már nagyapa volt, de azért mutatós, deli férfiú. Fejének barna fürtjeit valamely művészi coiffeurnek köszönhette; a gyakorlatlan szem azonban sohasem ismerte volna föl vendéghajnak. A sok magnetizálás is árthatott az öreg úrnak, mert köszvény bolygatta a lábát, melyet nem igen sikerült neki elsimogatni, vagy a delejes vízával elmagnetizálni. Hanem egészben kellemes úr volt, gróf úr s ezenfelül titokzatos színben is tünt föl, ami nőkre nézve mindig csábító tulajdonság. Meg aztán, éppen abban az országban, melyben működött, járja ez a példaszó, hogy sem a kor, sem a pohosság »n'ôtent pas les sentiments«.

A gróf urnak volt rá gondja, hogy a Slade, Hume s egyéb kopogó szellem csodatevéseinek hitelt szerezzen itthon is. Nem telt bele egy hónap, és ott Abony táján már szélteben alakultak dalárdák s önképző-körök formájára szellemkopogató s asztaltánczó »Kränzchenek«, amelyekben előadás után a nyugalomra tért asztalon nagy uzsonnát tálaltak be s utána a fiatalság egymást tánczóltatá meg, mialatt az öregje a mellékszobákban, mint eddig hívogatta a színeket, most hívogatta a szellemeket.

Az ember, ha még félig gyermek s nemcsak maga csap föl egy új tan hívének, de még mentül többet ohajt maga mellé fogni: nemcsak rajongással verbuvál, de csellel is. Most, ez órában, töredelmes bocsánatát kérem jó atyám emlékezetének, amiért akkor gonosz ármánnyal tántorítottam meg tiszta meggyőződésében. Abonyi Lajossal - intimus megszólításban az én Feri barátommal - anélkül, hogy előre megbeszéltük volna, a pillanatnak nyilván »delejes« hatása alatt s a rászédés magyarázhatatlan viszketegétől ösztökélve, félig pajkosságból, félig térítési szándékkal, összenéztünk s megértettük egymást. Egy szóból megtudá, hogy kételkedő atyám hívására meg köll jelennie az ő apja szellemirásának. S megindult a papiroson a bűvös faháromszögbe tűzött czeruza. Körülötte a fél város értelmisége, a kételkedés és gunyolás vegyes nyilatkozataival. Magam, részint attól való rettegesemben, hogy nem tartom meg végig a komolyságot, részint meg, hogy távollétem által Feri, akinek az én felidézendő öregapám nevét odasúgtam, csak annál inkább látszassék eszköznek a szellem kezében: magam

szorongva jártam föl s alá a kertben, midőn egy kis rokonom jajgatva kiáltozta nevemet. Oda rohantam.

- Jaj! A bácsi, a bácsi! Úgy elsápadt! A nagypapa megszólamlott. Ott van a papiroson, hogy: »Asir«!

Dobogó szívvvel léptem a szobába. Atyám felindulásában a szívére ölelt és csöndesen zokogott. Inkább fogta volna a porzópálczát s tánczoltatta volna meg a hátamon addig, míg valamennyi őszám nevét kezdtem volna emlegetni. A czudar tréfa mély benyomást tett rá, mert nem gyanította, hogy ismertem az ő apjának ősi nevét, pedig annyit emlegette előttem! Soká nem volt bátorságom bevallani neki ezt a csínyemet. De nem járhattam volna elég későn a fölfedezésével, hogy mélyen föl ne háborodjék a rút játékon, mellyel épp oly otrombán tapostam bele az ő kegyeletes érzéseibe, mint ahogy meg akartam ingatni szilárd tagadásában. S abban, hogy én, bár későn, de mégis csak bevallom akkori süritésemet, nagyon előnyömmre ütök el Slade, Hume, Swedenborg, Edmonds, Benezet s a többi mesterektől s moszjóktól.

Az én öregapám megszólamlását nagy elégtétellel jegyezte be spiritista-naplójába a gróf úr, mint félremagyarázhatatlan bizonyosságát annak, hogy az elvándorolt lelkek s az élők között élénk forgalom létesíthető, csak érteni kell a módját és mindenek fölött *hinni*. Hát még, mikor az első asztal kerekedett vig tánczra a környéken! Magam láttam Nagy-Kőrösön, egy leány-nevelő-intézet nagy szobájában. A hírére odafutott a tanács, a presbiterium, az odavaló négy szál orvosból álló medikai fakultás, élén Biczó Rudi kilógosságot tanult helybeli jeles borbélllyal, a patikárius, a tanárság, a diákság, a csizmadia-czéh s a három német masamód - szóval mind, aki sokat tartott a tudományos műveltségre. Valahogy befurakodtam én is a házba s ott láttam, amit láttam: vagy tizenkét leányka keze alatt mekkorákat ugrál az asztal. A kis lányok az asztal szélén értetve össze szétfeszített ujjait, alkották meg az élő lánczot. A dolgot persze könnyedén azzal magyarázták meg, hogy félóra szakadatlan érintkezésnek melege alatt a különféle szívjárások egy azon rhythmusba törődtek, s már most tizenkét szívnek egyazon verése lökődven az asztalhoz, ezt egy adott pillanatban meglóditotta s mindinkább növekedő mozgásra hajtotta. Mások meg azt a fölvilágosítást adták, hogy a sok remegő kéz - mert amint nincs abszolút sötétség, azonképen nincs föltétlen nyugalom sem az élő testben - hogy, mondom, a remegő kezek folytonos böködése elég impulzus a nehéz diófa-asztal meglendítésére. A nép meg kívül állva azt kiabálta, hogy: »Asztal-indulás van a kis-asszonyék házánál! Ez háborút jelent!« S csakugyan három esztendőre rá kiütött a krímiai háboru.

A kedves láncznak egyik szeme Arany Juliska volt, nagy Arany Jánosnak kis lánya, aki azóta meghalt s akit az ő édes atyja örökre ható, világszép strófákban siratott el. Az esetet pedig a gróf úr szintén följegyezte könyvébe. Kő-eső azonban nem esett, ami végre sem könnyü munka lehetett a gyöngéd szellem-kezeknek. De sajna! - bab-eső sem esett, aminek - amint én ismerem őket - a kőrösi gazdasszonyok nagyon megörültek volna. Repülő zongorát sem láttunk, csak egy repülő klárinétot, mely után repült az ő füstös gazdája is, kit hamis játéka miatt (nem a hangszerével cselekedte, hanem a kártyával) kidobtak a Rása kocsmájából. Az az egy holdkóros pedig, akit a mult évhuzadban ott észleltek, egy szerelmes kosta volt, ki a háztető gerinczén lovagolt az imádott kisasszonyhoz. A dologra csak úgy jöttek rá, hogy az ipse holdfogytakor is lunatikus volt, amit pedig könnyen azzal magyarázhatott volna ki, hogy a Kláríka kerek arcza a sötétben is mosolyogva világított feléje. De azért a gróf úr jegyzetei közé ez is odakerült.

* * *

Szapáry Ferencz gróf úrnak számos híve volt a külföldön. Itthon nem boldogulhatott. Maga József nádor s az akkor nagyhirü fővárosi orvosok, Bene s Bugát, hatalmas ellenesei voltak. Csak a szellemes és büszke Stahly fölényes mosollyal, de különben tétlenül nézte a gróf úr

erőlködéseit, aki néhány fiatalabb orvost gyűjtve maga köré, apostolokat nevelt magának bennök, hogy tanát vinnék világgá. Ezek egyike volt Scheff - egyetlen gavallér orvosa a fővárosnak, aki monoklisan s lóháton járt el betegeihez - és Gárdos doktor úr, aki tán még ez idő szerint is megdelejezi feleinek ivóvizét s csodákat mível. Amiben egyébként kételkedni is lehetne, ha nem maga mondaná.

Szapáry Ferencz - Antal grófnak bátyja, aki az 1867-i koronázó ünnep rendezőinek egyike s kit mint »Meghagyatik grófot« ma is emlegetnek, apja István grófnak, Pestmegye volt főispánjának - politikai szerepet nem játszott. Csak az ismeretes Ráday-ügyben kardoskodott Kossuth mellett a pozsonyi diétán, amit Bécsben nagyon rossz néven vettek tőle. Hajlama, izlése s az, amit hivatásának vallott, az előbbre haladt külföldre vonzották őt. 1840-ben Drezdába megy, hol Kerner Justinus a nyavalyatorósek s elvilágosodott hiszteriás némberek delejes gyógyításával foglalkozott és »*die Seherin von Prevorst*« című tudományosan misztikus költői monografiájával fölzajdított minden elmét az amugy is, de akkor még inkább a titokzatos felé hajló Németországban. Neuwied hercegnében - a mostani oláh királyné édes anyjában - lelkes pártfogóra lelt s a Rénus vidékén Bonn mellett, magnetotherapeutikus kórházat alapított s vezetésével Szapáryt bizta meg. A nagyobb központot azonban Párisban látta, hol Mesmer működése élénk emlékezetében volt még mindenkinek, s ahol akkor a már említett Benezet úr kavarta föl a kedélyeket az ő delejes hűhójával. A gróf urnak fényes megjelenése, rangja, függetlenséget biztosító vagyona, őszinte hite a magnetizmusban, mely a rajongásig fokozódott benne: mind oly előzmények és tulajdonságok, melyek Szapáry sikerét előkészíték s megszerezték, de nem biztosíthatták. Tizenkét évig volt ott egy huzomban, beszélt számos »conférence«-ban, fenntartott egy magnetopathikus klinikumot s irta rakásra delejes hittanát s a delejes gyógy mód vezérkönyveit.

Az egyiket (»Le gyromagnétisme«) csodálatos címrajz ékesíti. A fátyolozott Iristől jobbra a hold felé repül egy bomlott hajú nőalak; alatta a csinos hajú Hazugságról a szép ruhát lerántja az Igazság, aki igen csinos legény. Aztán seprűn lovagló boszorkányok, halálfőben tanyázó, dicsfénytől környezett fülesbaglyok, máglyán égő hindu özvegy, feltámadó halott, egy sarokban egy akkori Hansen, amint egy vén görögöt delejez. Balról egy angyal bukik alá a napból, amorettek almával lapdáznak, Napoleon sírja megnyílik stb. Igyekeztem némi összefüggésbe hozni ezeket a fura képeket s egy kis jóakarattal lehet is belőlük kihámozni valamit a Világosság győzedelméről a Sötétség felett. Hanem amikor elolvastam a rajz magyarázatát, kezdetem alaposan nem érteni. A nap delejes befolyása ellen küzd a holdnak villamos ereje. (A magnetizmus t. i. a jótékony, az elektricitás a kártékony princípium.) A boszorkány a középkor hitetlenségét példázza a természet ismeretlen csudás tüneményei iránt. (A jelenkor kételye s tagadása nincs példázva.) Jelmondata: »*Quaerite unitis viribus et invenietis!*« A címrajzot és magyarázatát követi az előljáró beszéd: egy szó az olvasóhoz - egy »*Avant-propos*« - egy »*Avertissement*«, míg végre, a könyv közepén túl, kezdődik a bevezetés a csoda-tanba, mely katekizáló formába van foglalva. A szerző objektivitása és naivsága vetekezik az evangelista Jánoséval. A tett kérdésre egyik válasz így szól: »Aki megértette a grófot, az e könyvtől megépül s megvilágosodik. Ő a könyv s a könyv ő«. Vagy: »Csöndes működés isteni célhoz vezérel, mondja a mi dicső mesterünk«. (T. i. Szapáry Ferencz gróf úr. »Agapen« 12. 1.) A könyvet különben, mint a sári pap írását, vagy a Himfy szerelmeit, akár visszajárul is lehet olvasni. Így talán még jobb is, szebb is, mint némely nadrág kelméjének a fonája.

Egy pozitív dolog azonban mégis van ezen érthetetlen, kegyeskedő lapok halmazában: egy külön kis füzet ez, mely a »massage«-ról, magyarul: a kenésről szól, melynek üdvös hatását a gróf nem az izom rostjainak mechanikus elsimításában, hanem a kéz által vezetett rokonérzésnek delejes befolyásában keresi s szerencsésen ott meg is találja. Legnagyobb sikereit Szapáry a *kenésnek* köszöni. Mindnyájan tudjuk: a zsibbadozó, csömörös izom nyomkodása,

gázolása, kenése, mily fájós-kéjes érzéssel s mily üdítő hatással jár. Német- s Franciaországban a Keletnek ezt a népies gyógymódját még akkor nem ismerték. Szapáry, aki itthon látta s magán is tapasztalta, künn alkalmazta, s azóta nincs francia fürdő, mely gyakorlott masseuröket ne tartana a közönség rendelkezésére. Igazán tudományos, therapeutikus színvonal magasára csak dr. Metzger emelte Amsterdamban; de ennek esze-ágában sincs magnetiseurnek hirdetni magát.

Furcsa, hogy még a műveltebb közönség is többet vár a rejtelmestől, mint a positiv tudománytól. Bármily fényes elmék virrasztottak át hosszú éjszakákat az ember holttestének vizsgálásában, az élő szervek, az érzékek működésének tanulmányozásában; jöhet a szemész, s világtalan szemedről lefejtheti a fátyolt; eltompult füledbe újra bocsáthatja be az orvos a zene malasztját s gyermekednek a zenénél is édesebb gagyogását; fekélytől elmart orr helyébe szabhat ujat; megszólaltathatja a némát - mind e hódító vívmányait az ítéletnek, az ügyességnek, a szorgalomnak s a szeretetnek, halomra dönti egy ügyes szélhámos kókler vagy akár javasasszony, ha titkolódzva közeledik drága betegedhez. Ha egyszer bevált az álmoskönyv, szólhatnak ellene maga Newton, Lavoisier, Arago és Humboldt - hasztalan lesz.

De azért az, amit magnetizmusnak nevezünk, még egy eddiglen föl nem derített erő. Hansen merőben laikus volt. Nem adhatta magyarázatát annak, amit művelt, s ezért orvosok s klinikusok jól is tették, hogy a fölmerülő kérdésekkel behatóan foglalkoznak s nem egy Izraelben idegentől várják a lökést arra, hogy valamely tudományos igazságot győzelemre segítsenek. Heidenhain boroszlai tanár vizsgálatai máris azzal biztatnak, hogy előbb ismerjük föl az igazságot, semmint reméltük. Előadásában, melyet Hansen hypnotikus mutatványaival legott illusztrált is, a helyes mértékre szorította le.

Heidenhain s a bécsi Benedict tanár épp úgy tud »elaltatni«, mint tudott Hansen vagy valamely más iparos társa. Csakhogy ők nem frivolok és gyötrelmes állapotban levő emberekkel nem rendeznek »delejes estélyeket«.

Ha ezt az új Cagliostrót jó Szapáry megéri, templarius köpönyegét bizonyára zászló gyanánt lobogtatta volna a feje fölött, mivelhogy egy lépéssel közelebb értünk a mennyországhoz. De talán ez az új csoda sem új, csak most foglalkozunk vele tüzetesen. Mert az »Agapen« 253-ik lapján így kiált föl nagy emfázissal s egy kis lapsussal: »Alles ist schon dagewesen!« sagt Shylock im »Uriel Acosta«. Észleléseinek összege és kritikája benne van ebben a hamis idézetben.

Szapáry Ferencz gróf a világ józanságától s a szellemek hitetlenségétől megundorodva, 1873-ban halt meg a pestmegyei Abonyban.

Patterson Arthur.

Mióta az emlékezők sorába tartozom s testis temporum vagyok magam is: figyelmesebben olvasok és tapasztalom, hogy napi s időszaki sajtónk sűrű lapjaiban sokszor foglaltatik egy-egy adat, melynek tévessége legott szemébe szökken annak, aki látója, hallója volt a hiányosan rajzolt személynek, mozzanatnak vagy egyébnek, amit ottan szóvá tettek. Akárhányszor szegültem neki, hogy helyre zökkentsem ezeket az ismeretbeli ficzomokat; de mivel ebben a mi gyorsan lepergő, szinte lelkendező mai életünkben egy-huszonnégy óra alatt már a feledés mohája lepi el a tegnapot: letettem erről a rektifikátori vállalkozásról. Ám amidőn nemzeti művelődésünk újabb történetének egyes részleteiben ejt hibát valamely ifjabb ujságíró társam, már akkor tartozó kötelessége minden jó magyarnak, aki tud felőle, hogy járuljon hozzá, a maga eredeti voltába helyezni vissza a szertekuszált való vonásokat.

S itt, mielőtt rátérnék soraim velejére, őszinte sajnálatomat, tán hibáztatásomat nyilvánítom a fölött, miért hogy az utolsó félszázadnak alighanem legerősebb Memora, Vadnai Károly, tudója annyi értékes, a nagy hullámverésben a felszín alá sodródott apró dolognak, miért nem él az alkalommal, hogy ha már nem rója föl mind az ő emlékeit, melyek társas, politikai, irodalmi, művészeti és tudományos fejlődésünk multjához fűződnek hozzá, legalább egyes esetekben szólalna föl a gyors munkában meghibbanó tollnak csuszamai ellen. Vadnai épp hogy, talán kértemre, belefogott emlékezéseinek följegyzéséhez, meghalt. S így nem egy esetben, rám, az ifjabb senexre néz a feladat, hogy amennyiben közösen ismert emberek és dolgok forognak szóban, a rajtok esett hibás rajzot helyreigazítsam.

Patterson is nem husz, de negyvenöt évvel ezelőtt járt első ízben Magyarországon. Londonban élő honvédviselt hazánkfia, *Dióssynak* ajánló levelével jelent meg *Pákh* Albertnél: egyengetné utját a jövevénynek, aki társadalmi és ha lehet, politikai, de különösen népismeri célból szándékozott beutazni hazánkat, mely végre természetesen első sorban is szükségesnek vallotta *megtanulni magyarul*, amit német fölfedezőinkről nem igen lehet elmondani. Ezeknek elég egy százschmerzenschrei, hogy belőle megszerkesszék a magyarságra kiszabandó halálos ítéletet.

Pákh Albertet otthon nem lelvén, a Palugyay ebédlőjében kereste föl, aki az-idétt a nemzeti kaszinónak volt vendéglőse.

Ott ültünk vagy öten a bal saroknak ismeretes kerek asztala körül; közöttük, *Pákhon* kívül, *Kecskeméthy Aurél*, *Salamon Ferencz*, *Nagy Miklós*, *Székely Józsi*, meg én. Ebédünk a vége felé hajlott és - nyár derekán voltunk - már a kukoricza járta, midőn apró lépést egy kicsi, száraz emberke tipeg *Pákh* felé, néhány kegyetlenül szétmorzsolts német szóval bemutatkozik előtte és engedelmmünkkel, melyet nagyuri főhajtással kért ki tőlünk többiektől, előadta jövetele célját. Magától értetődik, hogy legott közrefogtuk s a boros fiu aztán nem győzte bontogatni a somlyait. Szomorúsággal volt még akkor tele a magyar ember szive, tehát vigan voltunk.

Szóba került ott sok minden: a megdönthetetlen angol és a verwirkt magyar alkotmány (suttogvást). Cocktail és kukoricza (hangosan). Petőfi, Moore és Burns (hol suttogvást, hol hangosan). Meg egy sereg egyéb, s különösen, e három költő kapcsán, a népdal.

Egyszer csak vendégünk felé fordulva, így szól *Pákh*:

- A skót balladákról eszembe jut egy, melyet valamikor szép angol asszony hárfakisérettel dalolt el nekem. A dúdját még ma is tudom, a balladának bekezdő strófájára is emlékezem, csak hogy a bájos mrs Valaky (a férje magyar úr volt) nem birta velem megértetni. Hiszen ön ismeri a skót balladákat?

- A legtöbbjét, úgy hiszem. Szabad kérnem? mondá az angol.

Sejtettük, hogy tréfa készül, mert a Pákh seprű-bajuszának jobbik vége erősen kezdett rángatózni. Ezt a jelt mindnyájan jól ismertük még a *Szamár-klub* estéből. Borközi állapotban is lévén, a csapongó jókedv nem csak magyarázta, de ki is mentette, ami ezután következett.

Asztali előlülőnk, amennyire tellett, fátyolba vonva érczes hangját, rágyujtott a *skót balladára*, melyet fonetikus följegyzésben im itt közlök:

Dzsedsz bi fedzs, dzsedzs bi fedzs,
Dzsedsz e szájvim, dzsedzs bi fedzs.

Patterson erősen odafigyelt, aztán hosszan elgondolkodott.

- Hogy is volt? kérdé. Ismételje csak, please!

Pákh ismételte:

Dzsedsz bi fedzs, dzsedzs bi fedzs,
Dzsedsz e szájvim, dzsedzs bi fedzs.

Patterson fölfelé nézett, ránczokba szalajtotta sima, fehér homlokát, aztán lefelé pillantott, dűnnyögve magában:

- Dzsedsz bi fedzs... dzsedzs bi...

Sem a dal zöngéjére nem ismert rá, sem a versre, melyről azt vélte, hogy nyilván valami ó-gál tájszólam, mint amilyen még előfordulhat itt-ott a Highlandnak ködös sziklái között.

De minket már megszitált az elfojtott nevetés, mert hiszen nem volt az se skót, se gál ballada, hanem sokkal inkább volt egy akkortájt fölkapott, »hazánk berkeiben és pusztáin«, sőt még a Józsefvárosban is fölhangzó eredeti magyar nóta:

Jaj be fáj, jaj be fáj,
Jaj, a szívem, jaj be fáj!

Patterson nem volt volna angol, ha a legkomolyabban magyarázatát nem kéri annak a nyilvánvalóképen az ő rovására kelt nagy derűtségnek, mely most már viharosan dőlt ki belőlünk. Pákh fölállott és nála szokatlan gyöngédséggel, kérlelve ölelgette a ridegségéből gyorsan kiengedő angolt. Mi többiek a kezét rázogattuk, amely elégtétellel, főképp hogy megtudta az ártatlan tréfa magját, teljesen beérte, sőt aztán versenyt fűtta velünk a skótmagyar highland-csengeri balladanótát és, amit külön fölemlítenem talán fölösleges: versenyt ivott velünk.

Pákh azután csakugyan egyengette az angol literary-gentleman előtt az utat, akinek vállalkozása: magyarul tanulni, sőt *megtanulni*, szinte spleen-számba ment. De hát az angol mind bogaras.

Ez a szárazföldi fölfogás régóta járatos közöttünk. Hanem aztán, ha ráveti magát az ánglius, megtanulja ezt a mi nehéz nyelvünket is.

És megtanulta. Az igaz, hogy - mi tagadás? - gyalázatosan ejtette. Hallgatói a budapesti m. k. egyetemen, ahol angol irodalomról olvasott, jobban elsajátították az ő fura magyar beszédjét, mint az angol irodalom történetét. S közülök annak, aki a »*tänär*« ur magyarságát - »*Nüdzsön tisztlt oräim!*« - folyosón s kávéházban produkálta, több volt a hallgatója, mint az érdemes professzornak magának. Hát az ő beszélő szervei, melyek hozzá voltak szokva, hogy összeszorított fogak sövényén szűrje át a szót, a *th*-t meg úgy ejtse, mintha a nyelve hegyén hólyag fakadt volna - nem birkózhattak meg a mi nyelvünkkel. Az ő száján különösen hangzott a magyar szó; épp oly különösen, mint ahogy hangzanék a mi angolságunk a szigetországbeliek

ajkán. Volt is rá példa a 70-es években, midőn parlamentünknek ez idő szerint egyik legnagyobb szónoka, aki egyuttal alaposan tudott angolul, valamely angol-magyar pörben allegálván: alig birta megértetni magát a Queens-bench, vagy más brit forumnak bírával, kik a magyar úrnak angol beszédje alatt összedugták fehér parókáikat és vonogatták a vállukat.

»Ha valamely szóban - írja nekem egy régi tanítványa - *a* és *o* magánhangzók fordultak elő, azok sorrendjét állhatatosan fölcserélte, ilyenformán: »*Mastón álttejrönk a rógazosrá (ragozásra).*« Különösen szerette a beczéző, kicsinyítő alakot. A lefordított apró mesékben sűrűn szerepelt az *anyacská* és *dajkacská*. A lefordított költemények közül hogyan is maradhatott volna el a »*God save the queen*«. Ezt a sort ő így fordította: »*Istn mentsn meeg a kiräljñät.*« Mikor a sor - írja szavatosom - rám került, én úgy fordítottam, hogy: »*Isten mentsen meg a királynétul.*« Rám nézett s kissé elgondolkozott. De a többiek mosolygó arczáról leolvasta, hogy kópéság van a dologban. Ekkor komolyan, de minden harag nélkül igazította helyre hibás fordításomat: »*Nem, nem kiräljñätul, csak kiräljtul.*« Midőn indexem aláírása végett jelentkeztem lakásán, így figyelmeztetett: »*Nem sökszegeges volt ajdedzsöni. (Idejönni.) Mait mindnnap vadjok edzsetémen.*« Nagyon, nagyon szeretttük a kedves, egyre gyöngülő öreg urat. Mikor belépett s mikor távozott, hallgatói belesegítették a bő kabátjába, sőt még a keztyüt is felhúzták fehér, szinte átlátszó kezeire. Az ő magyar beszédjének nem is a nyelvtani botlások szolgáltatták sajátosságát, hanem inkább a különös hanglejtés, valamint hogy az angol egész mondatokon hangsúlyozás nélkül siklik végig, aztán hirtelen egy csomó levegőt szí magába, majd egész erővel támaszkodik rá, egy másikat meg kelleténél hosszabbra nyújt. Csak fonográf birná tökéletesen visszaadni az ő beszédjét. Magyar parasztember, aki angolul nem tud, órák-hosszat hallgathatta volna, nem is sejdítvén, hogy az édes anyanyelvét hallja.«

De ha beszélni nem is - Patterson megtanult szabatosan *irni* magyarul; amit még az ő magyar diákjai sem mondhattak el magukról kivétel nélkül.

Munkáinak számát fölsorolni, melyeket Magyarország érdekében bocsátott közre s azok méltatása már nem rám tartozik.

Patterson Angliából hozott feleséget. Évekkel ezelőtt a passauai pályaház vendéglőjében találkoztam vele. Épp akkor volt nászuton az ő fiatal feleségével. S noha elhangzott már a Münchenbe induló gyorsnak első csöngetyüjele, hamarosan koczintottunk: én az ifju pár boldogságára, ő Magyarországra, melyet uj hazául választott.

Az angol asszonyka bizony nehezen birt megszokni nálunk s még matrona-korában sem törődött bele a mi viszonyainkba. Főképen a hitvány ürühús és a megbizhatatlan cseléd és mesterember keserítette. Gyermekai, még nem is oly rég, az én *Kis Lapom*nak lelkes olvasói, ma már kisasszonyá serdült leányok, sőt, mint örömmel hallom, helyre magyar menyecskék.

»A Ferkó koma.«

- BESSENYEY FERENCZ.-

Van gyásza a vig lapnak is. Nincsen szomorúbb disz, mint a csörgő sipkára tüzött fekete fátyol. Nincs meghatóbb változása az arcz vonalainak, mint amidőn a nevetésre fölfelé hajlott száj sarka sirásra görbül lefelé. Csodás találkozása a végleteknek itt is: a kaczagás ijesztően hasonlít a zokogáshoz. És a fájdalom épp úgy fakaszt könnyet, mint a nevetés.

Oh ti Jocus, Momus és egyéb félistenei a tréfának! - elköltözött a ti legnemesebb nevelétek: meghalt Bessenyei Ferencz. Meghalt a halhatatlan Ferkó koma. És meghalt benne egy lányra hangolt költő; egészében tehát: egy való humorista. A *Borsszem Jankónak* zavarhatatlan vidámságban buzgott erejét siratjuk mi tebenned, én kedves ifjúkori pajtásom!

Mert hogy engem boldog emlékek virágos füzére köt Bessenyeihez.

Legendárius az ő neve Nagy-Kőrösön, ahol elejébe jártunk Arany Jánosnak. Rajongó szeretettel csüngött ezen a drága emberen ő is. Vagy hogy: az övénél nagyobb lelkesedéssel egyikünk sem. Amit azzal bizonyított, hogy ennek a mi imádott professzorunknak külön áldozott: betéve tudta minden apróbb versét s époszaiból jókora részeket s el-elszavalgatta előtte s előttünk egy-egy órán, mely nekünk ünnepünké vált.

Felállott a sugár legény, típusa a szép magyar fiúnak. Nagy barna szeme tüzet fogott. Maga égett, minket gyújtott. S hogy kieresztette minden érczes volta mellett lány zengésű baritonját, melyet a költemény forró részeiben dörgéssé tudott fokozni: megbűvölve ültünk ott padjainkban s csak azon vettük észre magunkat, hogy hullanak a meleg csöppek az Aeneis második énekére s hogy megrándult a tekintetes tanár úrnak is a vastag bajsza, meg hogy a szokottnál is erősebben pislogott. Mint ahogy megrendült annak idején Beethoven, midőn Franz Werner, egy bécsi zenész előadásában hallotta először az ő felséges hegedűhangversenyét. Tán csak akkor tért rá igazában e remek alkotásának lelkeket hódító szépségeire.

Hej, a Ferkó! Nem csak őt, a nagyot ejtette meg; nem csak minket nebulókat bájolt el szavalaival. Ti aranyos kőrösi lányok, ti mesélhetnétek Ferkóruul még szebb sort. Mert tudott ő gyöngyén énekelni is, főképen cigány-segítséggel. Tánczban deli és győzős. Aki hajadont magával ragadott a keringő édes hullámain, aki menyecskét megpörgetett a csárdásban: az boldognak vallotta magát. De soha sem szünt meg gyöngédnek, gavallérnak lenni. El nem kábitották a nagy sikerek, bárha értette a módját a sok édes órának leszakasztani virágját. Élt vele, de vissza nem élt. És - csodák csodája! - a fiúk között nem akadt irigye. Elfogadták a kegyelt princz kiváltságos térfoglalását öregek és ifjak szívében.

A pihenő alatt aztán kigyult az ő vidám kedve is, mely minden pezsgő volta mellett sem csapott át a duhajságba.

No, ünnepies nagytiszteletű úr, meg kigyelmed is, Margóczy uram: ki a placzra! Ott szólaltatta meg őket, amint isteni tisztelet után a templom kisebbik bejárájában ereszkedtek épületes beszélgetésbe, mely hova-tovább ingerült szóváltássá, majd hangos disputává mérgesedett. Az ember, ha elfordult a jelenettől, vagy behunyta a szemét: teljes valójában látta maga előtt a két öreg urat. Az egyik harsányan, szabatosan tagolt beszédben felelt, a másik meg vékonyan és szaporán sipogta a maga védekezését. Majd összeelegyedett basszus a diszkánttal, és szerelmes Isten a tudója, mivé fajul az összeszólalkozás, ha egyszeribe ott nem terem a jóságos Borzsákné asszonynéni, aki a két veszekedő bácsit az ő reszketős éneklős hangjával, kegyes intéseivel meg nem kérleli.

Hát persze, hogy mindannyian hemperegtünk a nevetéstől.

Alig hogy megbékélve távozik el a két öreg úr s elköszönnek az asszonynéitől, emennek elejébe kerül a Görbe (Gerber) zsidó, aki hizlalásra való tengerit tudakol a tekintetes asszonytól. Épp most viszi két hóna alatt a lehegő hizott libákat a sakterhez. Ma reggel két ujat fogott tömésre a felesége: de az a szem, amellyel tömné a két regrutát, nem akar megdagadni a vízben, mert hogy amolyan töpödt kukoricza. Furcsán ejti szegény Görbe zsidó a beszédet. S mivel karjaival szorongatja a két hizót: a kezével nem érheti az orrát, melyet pedig megcsapolt a hüvös őszi szél. Hát úgy segít magán, hogy hol az egyik, hol a másik liba fejét használja zsebbevalónak.

A derültség mind zajosabbra válik. A kitünően eljátszott kissé drasztikus jelenet vége észrevétlen hangnemet vált: durból mollba olvad át s megértjük, hogy a Görbe zsidóné a porosz-osztrák háboru után, melyben az ő viruló Móriczkája elesett, fölkeresi a königgratzki csata-teret. Kérdezi, hol is van eltemetve az ő egyetlen drágasága, az ő tündöklő gyémántköve, az ő fia. Oda mutatnak egy nagy halomra, az alá van temetve mind az elhullott fiatal katona: katolikus, kálomista, lutheránus, görög, zsidó vegyest, már amint verte le őket a puska-golyóbis. A nagy halom tetejében egy nagy keresztfa. És az istenes zsidó asszony oda omlik egy idegen vallás szent jelvénye elé s úgy siratja el az ő Móriczkáját.

Amire körül az asszonynének mindközönségesen megeredt a könnye s ha nem tiltja a tisztesség, bizony rendre megcsókolják a kitünő előadót.

Mert Ferkó rátermett volt a színészetre is. Erős tálentomától egyformán tellett volna a víg s a szomorú: Falstaff is, Lear is.

És e mellett gondolatos, elmés szónok. A hétköznapi mérték fölé emelte tanultság, daliás külső s minden szerencsés eszköze a hatásos szónoklatnak. Kegyeltje az isteneknek. De az Istennek is, akinek imádására könyv nélkül tanulta meg a Szent Írást és de hányszor olvasta rá sikerrel valamely politikai ellenfélre! Ezenkívül erősen politikus és elkeseredett hazafi. Ami tán együtt jár minálunk. Szidta, gunyolta, átkozta az ő magyarját, mert hogy szerette, de nagyon.

* * *

Messzire estünk s jó soká távol is éltünk egymástól. Hogy mint képviselő került Budapestre, újból találkoztunk. Barna-piros, finom szabású arczán még ott ragyogott az ifjui zománcz. Csak a hajában csillant meg egy-egy fehér szilánk. Teljesen Ferencché azonban nem érlelődött Ferkó. A helyzet kómikus volta mindannyiszor kiváltotta az ő parodisztikus hajlamait. Kritikáját kihívta a nyegleség is, állandóan kifigurázván különösen a »hájfejú« maradiságot s a kendőzött »honyhazaffyságot«. S amidőn tühegyen forgatott meg egy-egy jól ismert alakba rekedt gyarlóságot: ezzel, meg egyéb tanulságos mókáival, csak vidámságot keltett s nem fanyar elkedvetlenedést. Csupán egyszer dőlt dugába a mókája és - utána is ment a mandátuma.

Közben nagy elégtétellel tapasztaltam, hogy mig megérlelték az évek, megsulyosodott tartalomra is. Mert bizony a nagykörösi kollégium, noha mélyen ártotta bele a humaniorákba, neki is adósa maradt azzal, amit könyvekből meg nem tanul az ember, tanár nem tanít. »Kis-Bécsben«, mármint Temesvárt, nem is ájröpéerré, de európaivá szürődött, amire ottan több alkalom kerül. Vonzotta a magasabb civilizáció, rátért az idegen nyelvek megszerzésének szükséges voltára, szóval: »kifaragódott«, mint maga mondogatá.

De egy kis ferkóizmus csak mindig sistergett benne s kipattanó szikráival akárhányszor gyújtott nekünk színes tüzijátékot.

Oh, azok az esték, a »Kagál« estéi! A »Borsszem Jankó« irástudóinak, piktorainak és l. t.-jainak hétfei vacsorái! Fölváltva hol a »Bristol« fogadónak franczia, hol a zsidó rituális konyhának, hol meg a szögedi Bálóné hasonlíthatatlan magyar főztjére gyülekezünk mi ott egybe. S mint

ahogy ez a hármaskonyha is példázta: kerül ott francia eszprit, zsidó elmésség s paprikás magyar tréfa bőven. Esnek parádés estéink is, melyeket a »Kagál« körén kívül álló jelesekkel szerzetünk fölékesíteni. A pikáns ellentét kedvéért ez a mi mameluk bandánk az ellenzék sorából szedeget magának vendéget, megvegyitvén egy-egy hivatásos katonatiszttal, kegyelmes úrral s néha napján aranyos fiatal asszonyokkal.

Hát e vacsoráink egyikén szembe ültettük Ferkót a vajdával.

A művész vendég rossz néven veszi, ha földött beszéddel vagy akár nyílt szóval a hangszer elé ültetik vagy kezeügyébe tolják a hegedűt, míg a vérszerint való cigány be sem várja a biztatást, hanem akár éhomra is muzsikál, csak legyen aki hallgatja.

Jutott is részünk pompás vetélkedésben.

Feri, mivelhogy épp kapóra jött, elprodukálta a »szavadzó pógárt«, amint fel-felrángatva a csúcsos hasáról le-leigyekező szíjas nadrágot, az »érdemös testöülethön« intézi bölcs mondásait. Amivel a bő vacsorát úgy megzöttyentötte bennünk a jóleső nevetés, hogy a fele sulyára lohadt. A vajda a két kövér kezével kapaszkodott a karszékbe, hogy az öbléből ki ne rázza a kaczagás. És potyogtak a könnyjei. Pedig ő még csak az egy Uray kalandos előadásain ha tud megvigasztalódni, különben csak a maga adomáin nevet. De már ennek a Ferkónak álljon ellen, aki bir. Hahotára fakad attól a »kúszent« is.

Hanem aztán visszamuzsikált a vajda.

Ferkó, mint a jó színész: tag- és hanglejtésben s egyéb hatásaiban a legapróbb részletig kidolgozott alakításokkal kedveskedett nekünk, de mindig csak ilyenekkel. Mint ahogyan a Szigeti Józsi bácsinak csizmadiáját, vén bakancsosát mindig egyazon gyönyörűséggel néztük, hallgattuk: a Feri apró remekléseit is egyformán élveztük meg.

Máshogyan a vajda. A mester.

Ennek is ösmerjük sok históriáját, amint alkalom adtán nagy emlékező- s még nagyobb képzelő-erejének tárházából szedegeti őket elő; de mindannyiszor más beállításban, más színezésben sorjáztatja el. A mondott s írott szónak egyaránt nagy ezen művésze, fényes hevenyészetben léptette el a corona előtt az ő embereit és asszonyait, akiket mind egy bizonyos korból (mikor t. i. tettes Veszprém vármegyének volt fiskusa) s mind csak a Dunántulról verbuvált össze és akikkel valamely közön-ágon, de többnyire atyafiságos viszonyban állott. Sobri Jóska és viselt dolgai, az ő ismeretlen származása és titokzatos eltűnése; a szt.-gaáli búcsusok csodálatos »hazafekvése«, meg annyi más: mind egy szálíg amolyan kabinet-darabok, melyeket ismétléskor mind újabb világításban jutott látnunk.

Valamint a főispány sehova se járhat az ő huszárja nélkül: azonképen a vajdának se volna szabad gyorsíró nélkül megjelennie, mert kész veszteségnek tekintem, hogy tartós emlékezet okáért nem akadt neki Eckermannja, minden-egy mondott szavának valami író-diákja, hogy róná föl örök emlékezet okáért.

Persze, hogy nem csupán a móka járta. Mig Ferkó a Széchenyi és Belamy írásaiból szerkesztett meg egy eszményi jövő Magyarországot: a vajda reconstruálta az árpádkori hadviselést, amelyhez képest a Napoléon, Moltke, Kuroki és Nogi műveletei csak éppen olyan számárságok, mint amilyen buta vásári lárma a Wagner zenéje a Hódy Misa nótáihoz képest. Ez, a multakon kigyuló, a magyar geniust mindenek fölé helyező chauvinistaság szintén egyik fűszere a vajda előadásainak, mint ahogy, már csak az ellentét okán is, megindító volt Ferkónak a magyarság jövőjén való féltő merengése. Méltán, mert a jelenben folytatott nemzetgazdasági kísérletei is csak az ő magyar élehetlenségét bizonyíták.

Bessenyeiben az én harmadik Tolyáss Dánieltem temetem. Karsai Albert s Péter Dénes jártak előtte. Hát poraikkal csak annál termőbbé válik a »Birtok«, mint amire Dani bácsi mindig is erányította az ő hohlenhámi tudományát. A »Borsszem Jankó« egyik népszerű rovatának, a »Csevögés«-nek Ferkó a szerzője. Utolsó küldeménye, az a magyaros vetésű gyöngyszem kézirat is, az ő Pista⁴ komájával évelődik, akit mindig a fölötte álló, értelmes mentornak mutat be.

Hamúvá omlik hát a Ferkó koma is. Abba a dombos, lombos temetőbe tért pihenni, melyről mindig annyi szeretettel szölt. Fejfája mellett még roskatagul is a többi fölibe magasodott ki az ő száz esztendőös édes atyja, akinek ép írású, világos leveleit az öröm mián könnyezve olvasta föl előttem. Már most, oh bús aránytalanság, az aggastyán olvassa sírva az ő Ferijének mindhalálíg vidám sorait.

⁴ Kolozsvári Kiss István. *P.*

Karsai Albert.

- TOLYÁSS DÁNIEL. -

Nem is czéhbeli író, hanem gazda-ember volt.

Az a sík föld, mely több ezer holdra terül el ott Hatvan alatt, az ő kezén virult fel díszben és áldásban. Az ő szemétől hízott a gulya és a nyáj, s dobogó paripái messze országok földjét tiporják. Megannyi nemes, győzős állat, dicsekedése a hazai lótenyésztésnek. Széles hátú s kánaáni bőségben tejlő tehenei; merész félivben, messze kiágazó címerrel ékeskedő ökrei; selymes merino-gyapjat eresztő juhái; aczelas buzája, terebélyes levelű dohánytövei, a Zagyva lecsapolásaiból alkotott négyholdas tónak aranypénzes kövér pontyai - s ez utóbbiak, minden némaságuk mellett is: szózatossan hirdetik az ő jeles gazda-voltát.

Mert magyar gazda volt a javából. Nem amolyan csökönyös, ki a tudálékos könyvből való gazdálkodást lenézi s minden dolgát a kapóra jött esőre-szélre bízza egyedül. Teljes ismeretében a modern vegyészeti intő és szabályozó tanainak, ezeket válogatva, emberhez, állathoz és talajhoz hozzámérve, alkalmazta bölcseséggel.

Mert bölcs volt. Bölcs és jó. Takarékos a könnyedén elhullajtott szalmaszálig. Pazar, midőn drága gépekkel erősebb termésre sarkalhatta a makacs földet. Nem zsarnoka, de ura. Földmivelő hadának százait mint szigorú, de kegyes apa igazgatta. Ugy tekintette őket, mint munkájának feleseit. A tanyai iskola, az elomlástól megmentett falusi templom s ennek új zengésben megszólamló vén orgonája, mely régi birtokosa alatt már csak szuszakolt mint a cigány fujtatója; a megtatarozott, ócska plébánia-lak az ő messzevilágító fehér falával, barátságos zöldben viruló zsalugáttereivel és (szokatlan látvány!) a megvidámult néptanítók a megmondható, hogy az a kicsi falu csakis azóta, hogy Karsai lett a támogatója, szolgál rá igazán a maga (Boldog) nevére.

S minden porcikájában, szívének minden rostjával, izig-vérig magyar volt.

Szerette ezt a földet, melyen született. S az, hogy a sors kedvező jóvoltából néhány ezer hold jutott neki belőle, érdemelt szerencse. Levonta belőle a kötelességet: hozzájárulni vett erejéhez képest az ország hitelének növeléséhez és szilárdításához. Magától értetődik ezeknél fogva, hogy kellős közepében élt benne a gazdasági mozgalomnak s hogy komolyan vette azt a bizottsági tagságot, mellyel a megye megtisztelte.

És erős volt itéletében. Kritikus fő s egyúttal elmés is.

Nem szerette azt az »új földesurat«, aki duzzadozva a hálai és hohenheimi elméletektől, idegen formákba szorítaná a honi gyakorlatot; vagy magyar-óvári fölénykedésben, korai változtatásokkal, hebehurgyán, a gazdaságra alkalmazott brown-séquardi ifjításokkal szökkenetene új életet a kizsárolt földbe. Az ilyen, mondá, megcsapolná a tűzhányó hegyet s hevét csöveken vezetné el a fagyos ridegbe, hogy krumpli helyett pomeráncsot termesszen a Hét-szélparton; s addig meg sem nyugszik, míg szántásra nem fogja a birkát. »Mert pajtás - folytatá - nagyon kár megkeverni az eszét ennek a józan, emberséges magyar népnek; pedig nincs az a béresem, aki egy mutatásra bele ne okulna bármely masina kezelésébe. Oh, az a magyar béres, kondás, gulyás, csikós! - kiáltá meleg csodálattal. Olyan nímetet mutass nekem (ő is mindig csak nímetet emlegetett), aki, mint a Palkó, ha száz ökröt hajt is maga előtt, mindegyikre külön-külön rá ne ismerne, mintha emberi ábrázatja volna. Vagy az a kondás, aki a csürhét terelgeti! Megkérdezed, a háromszáz darab közül ki melyiké? Boldogi-é, tanyabéli-é? Hát nem elmosolyodik, hogy már hogyan tudná? Sötétben még a tapintásáról is megmondja.

Az a sötét! Lehet az olyan vastag, hogy akár fejszével vágjad. Külön még eshetik is az eső olyan sűrűn, mint özönvizkor: nem hogy utat, dülöt tévesztene, de még nyomot se, olyan »zikker rátrafál«. Ez itt a Pétörke János kukoriczája. Amaz, aki nem látszik, a' mmög a Hirkó Pistájé.

Hogy ismerte, szerette ezt a népet! Hogy sajnálta, ha külföldi bölcseségen hizott valamely okszerű (úgy mondta, hogy ox-szerű) gazda, aki soha hozzá nem fért ennek a népnek a lelkéhez, s csak néma rabszolgaságot követel tőle, híjával minden rokonérzetnek, pökhendien neveti s buta parasztnak mondja, vagy »goromba betyár«-nak, ha egyenes gerinczczel áll meg előtte. Az a »nyavalyás ott!«, mondá, s botjával a Mátra felé bökött. »Úgy rákapott a tarhonyára, mellyel a kasznárjánál töltözött, hogy meghagyta neki: huszonöt holdat vessenek bé vele!«

De épp ily elkeseredve szólt a maradi gazdáról, arról a kirgizről, aki még most is faekével húzna barázdát, mert hogy a vas nagyon drága. Akinek feje fölül az őszi szelek rég elvitték már a fele-háztetejét, de azért - egy kéve nád, egy zsup szalma nem sok - de ennyit se szán a fódózgatására. Koplaltatja embereit, s hűségüket követeli. Éhen ámolmog a jószága, s erejét akarja. Szidja az adót, a zsidót, némelykor magát az öreg istent is; se hisz, se tanul, se bizik, s egy bús nap csak azon veszi észre magát, hogy azon a birtokon ispánkodik, amely valamikor az övé volt.

És így született meg Tolyáss Dánielnek tragikomikus alakja. Ezen a nyomon kelt a hohenhámi tudományát fitogtató »tanulmányos gazdász«, aki pedig sohasem volt.

S akit ő (Karsai) szivből utált mindig; épp annak a modernkedő idegenségekkel bélelt, fitymáló s szeretetlen új földesúrnak angolos igájába görbült hajdan büszke, vastagnyakú komposzszeszor lesz ispán a »nemessy Birtokon«. S így született meg a kegyes jóltevő, nagyságos Wewrewsshegyy Dávid úr.

Mezőgazdasági vajadásainkból így kristályozódott ki ez a két typus, természetesen azokkal a fura tulzásokkal, melyekre az élczlapnak szüksége és joga van.

Hüvös tavaszi estén, szivarszó mellett (már a harmadik Upmann-flort kotorta ki a guba bekötött ujjából), ott andalogva a Hétszélpart alatt, abban állapotunk meg, hogy megpróbálkozunk a két alakkal, melynek a fogantatás első pillanatától Berczi volt az éltető lelke. Alapjában ismerte a tárgyat, a körülményeket s a tényezőket. A hegyébe még elmés is volt. Gúnyos, ötletes, humoros. Ami azt jelenti, hogy sajnálkozó szivéből fakadtak föl ezek az improvizációk, melyeknek csak irodalmi alakja származik tőlem; t. i. Dániel úrnak salyátos szólamai, sértő alázkodása és a hejes írása, mejjet azóta, kedves elégtételemlre, különféle tréfás alakokban művelnek iflyabb íróársaim lyó sikerrel. Igenis.

Valamint akadt a vidéken is nem egy víg penna, mely a tört nyomon haladva, derűltésgbe borította az országot. Ezek sorában, mint legjelesebb, ragyog Péter Dénes barátom, aki régen-te, még Kiséri korában, vítta ki magyaros humor dolgában az egrí nevet. Meghalt ez is. És meghalt Besseney Ferencz, a »Ferkó koma«, aki Péter Dinivel váltva sort, terjesztette lapomban a hohenhámi fonák tanulmányosságot. Rajtok kívül még számosan szolgálták ezt a rovatot, akiknek már a nevöket se tudom. Ezek közt is annyi volt a hivatott, hogy vidám küldeményeiket éppen csak a matrixba kellett öntenem s kissé megráspolyoznom, hogy az eredetihez hű legyen.

Az ispán s az ő urának váltakozó föllépései a »Borsszem Jankó«-ban nagy hatással jártak, mely még ma sem csökkent. Ami nem csupán igaz, de szükséges, mindenesetre hasznos voltukat bizonyítja.

* * *

Karsaira korán szakadt rá a ház gondja. Családatya volt ő már legény-korában, árván maradt kisebb testvérei mellett. Szorgalma, esze, tisztessége megsokszorozta az apai örököt. Így persze alig maradt érkezése, hogy tovább művelődjék abban a mértékben, melyet szükségesnek vallott arra nézve, hogy azok mellé sorakozzék, akik e részt fölibe emelkedtek. De tiszta ítéletével megérezte a nagyot a tudományos haladások, a társas élet, a politikai változások áramlataiban; finom szimatával s művelt izlésével a szépet.

Sok sűrű együttes utazásainkban megélvezte Palladiót, a Cinquecento remekeit, a fenséges tengert - míg gyakorlati eszével kitervelte, hogyan lehetne megmenteni végveszedelmétől a török pénzügyet. De romjaiból fölépíteni Konstantinápolyt - oh, azt nem! »Érdemes is volna idejárni egy rendes utcákra szabott Konstantinápolyba! Így szép az, amint van, a maga csodálatos elomlott valójában.«

A francziákról az volt a véleménye, hogy egy épületükben sem, legyen az akár a párisi Sainte-Chapelle, vagy a Chambord-kastély: nem tanusítottak oly mesteri invencziót, mint azokban a romokban, amelyekbe a heidelbergi kastélyt döntötték. Ime, a művész. És gyönyörködött a hegy finom vonalaiban, az olasz levegő fényében, egének színes tündökléseiben. Tetszett neki a Venus holt szobrában az élet, a szép élő asszonyban a plasticum, a kecses járás, a puhán ömlő mozdulat, a »tagok zenéje«. De tetszett neki a lóban is.

Aki az utolsó évtizedben ismerte, nem hinné el, hogy valamikor a legcsinosabb legények közé tartozott, aki illeszkedő kedvességével, társalgása fordulatosságával, férfias kellemével hódított, de soha nem pusztított. Ezekből a tulajdonságaiból csak a kedvessége maradt meg. Szeretni a szép asszonyt, lányt: nem nagy virtus. De föltétlen tisztelettel adózni nőben a nőnek, ha cseléd-sorban van is: ez a lovagiasság. S Karsai gavallér volt.

Edzett, kemény természetével nem birt sem az idő, sem a fáradság. Az a betegség, amely leteperte, az első, amely valaha érte. Mintha kárpótolni akarta volna magát, oly módon zúzta-marczangolta szét ezt az ellenálló szervezetet. Mikor az u. n. rázó-hideg szítálta testét, akkor is azt kiáltá: »Nincs betegség! Nem is vagyok beteg! Nem köll nekem orvos!«

Szép alkotása ott az Alföld elején befejezetlen maradt. »Az igazi jó munkát sohasem is lehet befejezni«, mondá. Amit megkezdett: testvéri és avatott kezek folytatják.

Az ő Tolyáss Dániele is hú kezekre szállott.

»A proféta.«

- EMLÉKEZÉS SZINI KÁROLYRA. -

Láttam kiterítve abban a szinte gyermeki koporsóban. Bajsza, szakála hófehér - sűrű haja fekete. Halovány arczán béke. A melle fölött keze imára kulcsolva.

Rajongó lélek, csapongó elme szorult volt ebbe az apró testbe. Nagy hit, nagy remény és nagy szeretet szállt ki ebből a hitvány hüvelyből. Istenbe vetett hitét meg nem ingatta semmi. Reménysége zöldült a nyirkos szobácskában. Néha bizony penészgomba képében.

S szeretett váltig. Hű volt, igaz volt teljes életében. Csakhogy egy kicsit bolond volt, amit ezek után fölösleges külön is említenem.

Csak a korát mulasztotta el ez a becsületes ábrándozó. Két ezer év előtt nyilván ő is egy keresztfát ékesített volna föl. (Mint ahogy ezidét is nem egy *keresztet* az ő *viselője*, csakhogy persze nem vértanukép.) Vagy pedig: ötszáz év előtt fejedelmek oltalma alatt küzdött volna Róma ellen. Nem, mintha annyi lett volna a tudománya, mint ama növendék rabbié; vagy erős természete, mint azé a baráté. Nem! De mert hitt, mert szeretett és remélt.

Nem is hétköznapi tehetségre borult rá a hant Szini Károlyban. Sok versét olvastam régentén, melyekből szokatlan erejű szárnyalással törekedett a magasba. Kissé petőfiaskodó, kissé hugoviktorias, de egészben mégis csak Szini Károly volt ő. Egyik nap, ha rosszul ebédeltünk, vakmerőbb és kegyetlenebb Diderotnál, aki az utolsó királyt az utolsó papnak a beleivel akarja megfojtani - míg másik nap, ha jól megebédeltünk, enyhébb volt az idylli Gessnernél.

Egyszer, nagyokat szipákolva a kávéházi gipsz-pipából, a muzsikás óra párkányára dölve, ahol senkisé is ült, kifejt előttünk egy írást s a normabeli »vendetta« hevítő, még ilyen sipládában is forradalmi hangjai mellett, szónokolja el nekünk a »*Hazatért dalnokot*«, aki senkisé más, mint a szibériai ólombányákból visszatért Petőfi. És harsogott az ő (Petőfi) nyelvén s az ő merészségével, néhol az ő nagy lelke viharzásával is. Ököltre szorított kezünket a zsebünkbe mélyesztve hallgattuk.

A sikertől nekibuzdulva, sorát ejti egy második papirosnak.

- Jöhetnek mind! - kiáltá. Jöhet az egész kávéház! Ez *már* nem veszedelmes.

Megijedtünk erre a szóra, mert policzájék tudtak ám magyarul is. Mindig akadt néhány nagy hazafi, aki a dolgok változtával szolgálta a németet, hogy a dolgok újabb változtával, ismét visszaszegődjék a haza ügyéhez, melyet nagy és véres szájjal védelmez.

Csakugyan nem volt veszedelmes a következő vers. Hanem hóbortos. Azaz hogy nagyszerű.

»*Egy levágott fő gondolatai.*« (Nem érthették az aradi vértanukra, mert hiszen azokat föl-akasztották.)

Ez *már* hugoviktori volt. A levágott fej a törzsében elmaradt szívről okoskodik s így biztatja:

... Szabad vagy!
Dobbanásod nem szabályozom.
Hisz' mig fölöttem álltam,
Csupán nyüg voltam rajtad én...

Nem a legjava maradt meg az eszemben. Kár, hogy nyoma tünt. Ha csak e soraim révén elő nem búvik ismét rejtekéből.

Vittük az est hőjét a korcsmába.

* * *

Mert együtt ebédelgettünk mi hajdanában.

Ő is tagja volt annak a »kisebbik bécsi gárdának«, mely szintén egy föltámadó Magyarországról álmadozott, s mert szabadságát a nagy vassal: a karddal, kivívnia nem sikerült (hisz megannyia honvéd vala, rajtam Benjaminon kívül) - megragadta a kicsi vasat: a tollat.

Ott perczegtettük a »Magyar Sajtó« szerkesztőségében. Még összébb szorulva, mint otthon a hivek. Még erősebben reménykedve távol a hazától.

Károly abban a megalázó kitüntetésben részesült, hogy protegáltuk valamennyien. Még én is. Olyan gyámoltalan, oltalomra szorult emberke volt és háládatos minden vállveregetésért. Hát amikor egyszer a »rothe Röszi«-ben ünnepeltük! Külön szobánk volt. Ott jobban neki-bátorodtunk a tilalmas hazafiságnak.

- Károly, a legujabb verseidet! - bömbölé Izsó Miklós.

- Nem látjuk! Az asztalra álljon, onnan fújja! - recsegé Török Sándor. (A János fia.)

- Hiszen már az asztalon állok! - mond Károly.

A herkulesi szobrász-gyerek egy ránditással a borpecsétes abrosszal leterített asztal lapjára emelte föl. Csakhogy nem vettük észre.

Egy szerdai napon nagy esténk volt. Ünnepestéje a bécsi magyarságnak. A Havi és Szabó színész-társulata érkezett közibénk s a Josefstädter Theatergebäudeben rendezett előadásokat. A pompás Zöldy Márton, a nagyakaró Komáromy Alajos, a nemes Jánossyné meg a bájos Tökés Mili: dehogy felejtettek el bennötöket! Kiehezett magyar lelkünk be nem birt telni a ti dicsőségekkel, melyet csak magyar ember értett s érzett meg.

Ott sorakoztunk mi »gárdisták« s egynehány dunántuli, alföldi s erdélyi legény, s ugyancsak megéljeneztek az előrobogó hintóbul kiszálló szép magyar asszonyokat s magyar nagy urakat: Eszterházy Pált, a Pálffyakat, a Széchenyi-fiúkat, a nyalka huszártiszteket s mind valamennyit. Hát még, midőn a mi szeretett princípálisunk, Török János lépett ki a hintóbul, nyárshegyesre kifent bajszával, atillában, vaksarkantyús csizmában. Intett a kezével: ne kiáltozzunk, mert ebből még baj lehet.

De már volt is.

A mi »kostánknak« még csak annyi ideje jutott, hogy ezt kiáltsa oda az öreg úrnak:

Vagyunk, kérem, öten-hárman,
S csak karzati bilétánk van.
Öt zártszéket, ha nincs páholy! -
Ezt kívánja Sziny Károly
Többek nevében -
Éljen, éljen, éljen!

Torkunkra forrott ez az ő hevenyészete.

Alig hangozott el az éljen, midőn kigombolva a kabátját, amolyan »Vertrauter« (titkos rendőr) mutatta be nekünk azt a kétféjű sárgarézt madarat, mely a gomblikába volt bigyesztve. Intett Károlynak s nekem, aki a barátom nyakát fogtam át éppen nagyboldogan.

Szabadkoztunk, magyaráztunk, kérleltünk.

- Machen's kein Aufsegen nid und kummen's!

- De hiszen öt percz mulva hét óra s kezdődik az előadás! Majd tizkor, ha vége lesz, parancsoljon velünk.

Hunyorgott a szemével.

- Eb'n drum! - mondá.

Elkeseredve követtük. Károly zokogott.

- Egy kis éljenért! szólt fuldokolva. Egy kis magyar örömkialtásért!

A napos biztos, emberséges fiatal ember, megértve, a madaras úr mért hozott ide bennünket, elég nyájasan így szólt:

- Jogomban volna önöket a »központiba« küldenem, hogy a közrendbontásért egy hétig ott hűtőzzenek a hazafias hevedelem után. (Zur Abkühlung Ihres heissen Patriotismus.) De tán elég önöknek ez a leczke is. Tíz óráig majd itt, ebben a szobácskában tünődnek rajta, milyen magaviselettel tartoznak a császári székvárosnak. A szivarozást megengedem.

Először a falakat döngettük. Aztán csikorítottuk a fogunkat. Aztán sirtunk. Aztán sóhajtoztunk. Oh Jánosszné! Oh Milka! Aztán nevtünk.

De már a közös magyar vacsoráról el nem maradtunk, ahol a legmélyebb részvétellel kaczagtak a mi fogságunk fölött. És legjobban kaczagott a szép Tökés Mili. Oh!

* * *

Aztán jött egy nagy határ esztendő.

Csak azokból az életrajzi adatokból, melyek halála után jelentek meg, tudom: miket művelt Szini, mióta elszakadtunk egymástól. Hol itt élt, hol megint Bécsben, a Kecskeméthy Aurél »Hiradója« mellett vállalva rovatot. Majd újból visszakerült a magyar fővárosba, amely elég nagyra fejlődött már, hogy akár évekig ne találkozzon az ember az ő régi barátaival.

Valamely tavaszi estén átvágok az Orczy-háznak három udvarán. Régi emlékek vonnak engem ebbe a vén épületbe. Tünődve jártam gimnazistai pajkosságaimnak ezt a szinterét, föl-föltekingetve egyik-másik emeletre is. Hát kit látok ott? Az egyik sarok-lakás fülkéjében, telhetőleg messze nyujtva el magától apró lábszárait az öblös zsöllyében, virágos hálóköntösben, hosszú bojtos török sipkával a fejében, nagyokat csibukoz az én Károlyom.

- Te vagy-e igazán, avagy csak az árnyad? szólok föl hozzá, a saját versét olvasva rá. Ezzel t. i. Petőfit interpellálta egyszer, akiről egy szép költemény nyomán, melyet valamikor együtt olvastunk, azt vélte, hogy föltámadt. - Te vagy-e igazán?

- Én vagyok pajtás! Én, én!

Hamarosan átöltözködött s lesietett hozzám.

- Nem hívlak magamhoz, mert a templomot, mely az én hálószobám, épp most takarítják.

A lépcsőn élemedett paraszt ember meg az ő hitvese állt eléje s a kezét csókolták. Nehány ejtett szó után az öregek boldogan távoztak.

- Kik ezek? S mért csókolnak neked kezét?

Hátra szegve nagy oroszlán-fejét, kigyuló pillantással s emelkedett hangon szavalá:

- Mért csókolnak nekem kezét? Mert én vagyok az ő papjuk. Ennél is több: a prófétájuk. Ennél is több: az apostoluk, akit követnek s akiben hisznek.

- Nazaréus püspök lettél?

- Mit nekem püspökség, mikor pápa vagyok!

Pápája a világszabadságnak! Téríték s megigazítok mindeneket. Nesze! Mit? Nem hallottad hírét? Ez itt az »Uj Evángéliom«. Ez itt az »Uj Ég és Uj Föld«. Ez meg a »Könyvek könyve«.

S apró, hitvány lapocskákat nyomott a kezembe.

- Oh, már nagy az én aklom s juhocskáim napról-napra szaporodnak. Hisznek bennem, mert tudják, hogy igaz vagyok. És meg fogom őket váltani a sanyarúságból s megaláztatásból.

Fölfelé tekintve, sugárzó arcczal prédikált még egy jó darabig.

Vizsgáltam az én emberkémet. Ennek alighanem meghibbant valamije.

- És... és te Károly: ez a próféta hajt-e valamit a konyhára?

A temporáliák lehozták a földre. A szemem közé nézett és jelentősen bicczentett.

- Meg vagyok elégedve, - mondá.

Csakugyan! A bojtos fez, a csibuk, a virágos háló-kabát, az öblös pongyola-nadrág... s most: az uj kalap, a finom kabát, a selyem ernyő, keztyű... Károlynak csakugyan jó dolga lehetett s beláttam: érdemes prófétának lenni.

De mégsem soká térített és hódított ő. Mert egyszerre csak meggyújtotta a »Lámpást« s mérges fúvással jelent meg a »Sárkány«.

Először Lamennais, az ő biztatója, kinek »Paroles d'un croyant« című könyvecskéje termékenyíti meg az ő lelkét. Majd Rochefort, akinek marczangoló stíljében akart dolgozni. De csak akart. Honnan is szedte volna az ő szelid, világölelő lelkéből azt a vérengző beszédet, mellyel hétről-hétre végzett ki az a rettenetes franczia eleveneket és - holtakat. Igenis: és holtakat. »Il-y-a des morts, qu'il faut tuer!« Van halott, akit meg kell ölni!

De azért el volt ám keseredve Károly. A hivek, miután több évi járatás után belátták, hogy az »Uj Evangélium« sem szerzi meg a jobb kort, mely után epedeznek: apránkint elhagyogatták az uj vallás hirdetőjét. Juhocskák voltak ugyan egyszer, de birkák nem.

Ezután bús idő következett. Bőség és dicsőség után a sanyarúság, az elhanyaglás, a betegség évei. Szini Károlynak omladozó testét, bomladozó lelkét egy jó feleség, igazi hitves, az ő hűségével tartotta fönn. Az egykori próféta elvilágosodott arcczal, de elborult elmével járt körül.

Régi barátai közül csak én magam jelentem meg ravatalánál. Mind porladnak már ezek is. Hiszen a »kis bécsi gárdából«, a bécsi »Magyar Sajtó« szerkesztői és írói közül *Falk* Miksa mellett még csak magam vagyok életben. Elhalt *Török* János és fia *Sándor*. Elhalt *Kecskeméthy* Aurél s *Elefánthy*; el *Vértey* Ernő és *Székely* József.

S most *Szini* Károly.

Egy magyar időjós.

- BALLA KÁROLY. -

Talán nem is áldás mindig a hosszú élet; nem is jutalma annak, hogy »tiszteltük atyánkat és anyánkat«. Ha járna még közöttünk a jó öreg - pedig őt, amilyen szálas, erős testű volt, magas korra szánhatta a természet - csak gyötrő csalódást, nehéz bánatot ért volna meg. Egyik fia, Zoltán, kedvelt kómikusa a kolozsvári színháznak, élte virágjában halt el, özvegyet és nevetlen árvákat hagyva maga után. Kálmánnak meg, egy sötét perczen, a kétségbeesés pisztolyt nyomott a kezébe, mellyel életét oltá ki, szintén küzködő családot bocsátva könnyörülő emberek gyámolítására. Az alföld futó betyárjai a megmondható, milyen félelmes ellenségek volt nekik Balla Kálmán, a komiszárius, kinek halántékai körül nem egyszer süvöltöttek a haramják golyói. A magáé, az az egy, biztosan talált.

Édes apának jobb az ilyet nem látni, mikor még a jó barátoknak is bújára, az ismerősök sajnálatára szolgál.

De egy tekintetben mégis elégtételt, sőt örömet szerezhetett volna neki a jelenkor. Egy fényes diadalától esett el az agg természetvizsgáló, az időjárások jövendőmondója: mert az ő sokat megmosolygott s még többször kétségbe vont észleléseit nemcsak tapasztalati tények, körforgási ismétlések összege igazolták; de a depressziókból, nap-, hold- és földközi vonatkozásokból nyert eredmények, s az egyes állomásokra a világ minden tájairól érkező távirati hírekből fejtett számítások, állandóul vetették meg azóta a meteorológiának tudományos alapját.

A pótharaszti széles pusztán szemlélődő férfiú, kiben a pásztor-ember »hozzá hajazása« s a tudós összevetései találkoztak, mély megilletődéssel nézné azt a sok elmésen megszerkesztett, fölötte érzékeny készüléket, amelyeket messze járó felhők, távol tengerek hányódása és párolgása, a föld sarkain vonagló északi fény, a változó hőmérsék, magnetizmus, villamosság stbnek nyilatkozatai ideges remegésbe hoznak, feszítenek vagy lazítanak, s amelyeknek szabatosan meghatározható minden-egy rezdületéből, mint a fok-mérőről olvassa le a meteorológus: hányadán vagyunk, s alkotja meg belőlük a következő hetek időjárásának napi rendjét. Hol volt még akkor a légsulymérő, a Short és Mason aneroidje, a hévnedv-mérő, a maximum-és minimumhőmérő, a Robinson időmérője, a hygroskopum és hygrometrum, az ozonometer, a baroscop és psychrometer? Ki tudott még akkor ezekről a titokzatos eszközökről, melyeket csodálkozva mind ott láthatunk ma a Calderoni boltjában. Ki szerkesztett akkoriban időjárású mappákat a barometrikus minimumról?

Ideje-korán halt meg tehát Balla Károly, akinek még nem lehetett tudomása arról az új profétáról, Falb Rudolf bécsi tanárról se, aki, minden fitymálás mellett, s bár nem egy profécziája kedden mondott csütörtököt, mégis megdöbbenő jeleit adta tudományának: megjósolván a teifunt, a japáni tengerpartokon pusztító itéletnap szélvész, a földindulást, a nyári havazást, a téli mennydörgést - míg az a régi magyar jövendőmondó fogyatékos szerszámokra s évtizedeken át folytatott időjegyzéseire támaszkodhatott egyedül.

Méltán föltehetem minden művelt magyar olvasóul, hogy tudja: ki és mi volt Balla Károly. De amidőn születése napjának századik fordulóján újból foglalkoztam vele, tettem ezt - nem hogy emlékéit fölfrissítem, amire nem szorult rá - teszem azért: mert olyan életrajzi adatok birtokába jutottam, melyeket felsorolni érdemesnek vallottam.

Első Balla Károly szerkesztett magyar nyelven mezőgazdasági lapot, mely 1837-ben »Kémlő« czimen jelent meg. Korábbi keletű költeményeit: »Zsebtükör« s »Hős regék« és egyéb műveit már csak az irodalom-történet ha emlegeti, míg »Vélemény a büntetés mód javításáról« című

jogtudományi munkája fényt vet egy, a régi táblabírói világban, a fejletlen honi kriminálisztika, a laza tömlöcz-ajtók s a szorító-deres korában nemesen érző s tisztán gondolkodó férfiúra.

Balla Károly pest-vármegyei kapitányé volt az a gondolat is, a rabok heverő erejét fölhasználni a Nemzeti Színház építése körül. Hordták is a meszet és homokot s kavarták a habarcsot, hogy segítsenek fölzsabadítani egy másik rabot, akit lefogott a pest-budai némettség: a magyar színművészetet. S míg emitt a lelkes hazafi buzgott egy nemzeti ügyért: az 1838-iki árvízben a részvét hevítette a felebarát szívét. Akkoron művelt élet- és vagyonmentő tetteit nem hirdeté ugyan a költő, mint hirdeté az »árvizi hajósét«, de annál hangosabban zengett róla bátorságba helyezett, nyugalomba terelt sok szegény, küzködő család.

Különösen tisztviselő-társaira volt gondja: ezeknek s népeiknek a megye-ház nagy termében adott biztos tanyát, s értékesebb holmiöket is ide hordatá - szintén rabokkal, akik de még csak egy szál czérnát, egy szem pitykét sem sikkasztottak el a szabadjára hagyott házi tárgyakból. S akadt könyörülő rab-asszony is nem egy, aki a hüléstől és ijedtségtől lázas anyák apróságait hűségesen dajkálta. Mert hogy mindannyian szerették az emberséges kapitányt.

Neki magának, aztán Nagy Istvánnak és Zlinszkynek volt egy-egy tehénkéje a vármegye-ház istállójában. Ezeket a velök bánni tudó rabok azon a széles lépcsőn, mely a gyülési terembe vezet, fölcsalták magukkal a padlásra s ott viselték gondjukat s ott fejték is meg, a sok inséges baba és szenvedő asszony javára. De nem csupán a magasból, hanem a mélyből is jött az áldás. A kapitány a pinczéből felhurczoltatta, ami élelmiszer csak volt benne. S már most egy kenyéren voltak a bírák a rabokkal, lőkötők a kapitánnyal, s a csárdás leány, a betyárok bemondója, a nemzetes és tekintetes asszonyokkal.

A mentési útjaiban ladikon és gyalog szerte járó férfiú megsinlette a hideg tavaszi szeleket. Innen kezdve érezte hallásának gyors hanyatlását, úgy, hogy lelke szerint meg nem felelhettén tisztének, visszavonult, s Nagy-Kőrös községtől bérbe fogadván a terjedelmes pusztát, gazdálkodni kezdett.

Mindinkább tompuló füle kinossá tette ránézve a társasággal való érintkezést. E folytonos egyedüliségben a szeme révén keresett agyának munkát: már régebben kezdett időjárásfigyeléseit rendszeresen folytatá, azokat tabellárisan egyberótta. Kritikájától megtermékenyítve, a száraz adatok jelentős nyilatkozatokká elevenedtek meg előtte.

* * *

Szépirodalmi dolgokban már régebbtől állt sűrű levelezésben Kazinczy Ferenczel, később Kazinczy Gáborral. Nyáry Pálhoz rokoni, Szalay Lászlóhoz baráti kötelék fűzte, aki 1838. irt hozzá Párisból tartalmas leveleket politikáról, társadalomról, s vázolja előtte megtett s még teendő utazásait s azok célját. Észlelés, verselgetés, gondolkodás, no meg gazdálkodás közt folytak nyugodtan az öreg úr napjai - midőn a hazán egyszerre végig czikázott a márcziusi vihar, végig hajtott sikon és hegyen a szabadság fuvalma, majd szerte harsogott a harci kürt. Maga, súlyos testi fogyatkozása miatt, nem ragadhatott fegyvert, de elküldte a szabadságharczba egyetlen legény-fiát, Kálmánt - a többi még apró gyermek volt - s a pótharaszti cserjések között andalogva, szorongó szívvel leste a véres küzdelem esélyeit.

Oda volt a csatán minden kardfogható barátja, atyjafia. Ezek közt Nyáry Pál is.

Mig ez, mint a kormány tagja, a többiekkel együtt Debreczenben intézte az ország dolgait, buzdítva, szervezve, izgatva és igazgatva: az alatt, nehogy a német kezére kerüljön a nyár-egyházai tetemes marha-állomány, ezt minden fölszereléssel a pótharaszti gazdaságba vette át Balla Károly; s midőn bús vége szakadt a csodás harcznak: gulyát, ménest, nyáját, csordát

nem csak hiány nélkül, de a közbe esett szaporulattal egyetemben hajtatta vissza a Nyáry Pál birtokára.

A sok sűrű szomorúsággal és aggodással, vegyest járt egy-egy mulatságos epizód is.

1848-nak egy őszi estéjén vagy százötven lovas katona vágatott be a nagy elejű pusztai lakóház fövényes udvarára. Nagykőrösi lovas nemzetőrök voltak, akik a magyar táborhoz akartak csatlakozni. Csakhogy - nem lehetett ám. Már Monoron is túl, a farkasdi pusztákon jártak; de a turján szélén messze világolt el a császáriak fehér kabátja. Lehetek azok vagy kétezren. Ekkora erővel ez a kevés lovas csak nem kelhetett birokra? Meg hogy azok - szánkázna hátukon a sátán! - reguláris katonák, míg ők maguk hadi dolgokban tanulatlan szántó-vető emberek.

- Hm! Ez baj, mondá az öreg úr. De van egy szemes csőszöm; azt oda szalajtom kémszemlére a turján felé. Majd megmondja az, miféle katonák táboroznak ott, valamint azt is, hányan lehetnek. - Andris!... - szólítja elő az ösztövért vén emhert. - Szamárra kap kend, elkoczog kend Farkasd felé, körülnéz kend, mennyi lehet ott az ellenség, és menten megfordulva, jelentést tesz kend. Egy akó bor lesz a jutalma, ha jól végzi a dolgát.

A vén csősz felpattant a szamárra, s elkoczogott.

Míg a »kémszemlést« odajárt, vagy hat ürünek a húsa puhult a szolgafára akasztott bográcsokban a kert alatt; s míg a kipányvázott százötven ló ropogtatta a szénát, abrakot: a nagykőrösi hősök között is megeredt a bő lakozás, bányászkodva az üstökben s locsolgatva a paprikáslé tüzét a csapra vert hordók borával, miközben a haza jóvoltáért harci dalokat énekeltek.

Éppen hogy nagyvitézül már a negyedik hordónak vették volna vérét, úgy hajnaltájt czihelődött elő a csősz. A harcosok legtöbbjét persze már akkor elnyomta volt a nagy hősi buzgóság, és álmodtak győzelmekről. De aki közülök még birta, az talpra ugrott. Közre vették a vén Andrist és kezdték vallatni. Ez hűségesen elbeszélte a járatját, hogy sem Monor, sem a farkasdi szőlők vidékén még csak fia sincs a németnek. De - mondá hamiskás mosolygással - Farkasd alatt vagy kétezer áztatott kender-kéve van száradás végett fölállitva. A tekintetes uraknak nyilván ezeket tetszett császári katonáknak nézni.

A százötven lovas erre, tudomásul véve a megnyugtató jelentést, halálmegvető bátorsággal felrobogott s neki indult a messze útnak. Mint harczkivívott férfiak csatlakoztak a hadsereghez.

* * *

A világosi fegyver-letétel után csapat csapatot ért Balla Károlynál. A sok menekülő csakis a pusztákon keresztül bujdosott. S mind a hányat: tele üst, tele hordó, tele szív fogadta. Osztrák szolgálatban állott magyar tisztek közül Demeter János, Vincze Ferencz s a tizennégy esztendő előtt elhalálozott Fackh Oszkár: hetekig rejtőztek el itt. A három hős vagy hatvan legényével szökött át Gácsországba a magyar táborba.

Balla Károlynak ez a reichsfeindlich magatartása nem maradhatott titok a hatalom előtt. Éjnek éjadján törtek rá a házára császári katonák, hogy vasba verve vigyék magukkal a jó hazafit a hadi törvényszék elé, amely, tudjuk mindnyájan, milyen hamarosan végzett akkoriban a magyarral. De sohasem bírták fészékében megnyomni a vén sast. Egy-egy csősz vagy erdőkerülő ott a rengeteg pusztán észrevette a hivatlan vendégeket s lopott úton megkerülve, besúgta a járt nyomon közeledő ellenséget.

A maga pusztáján bujdosott akkor Balla, melynek egy-egy kunyhójában, földhajlások alatt és bokrok tövében töltött sok nehéz napokat, különösen sok nehéz éjszakát. De hive volt az erdő, a futó homokban nem marad árulkodó nyom.

Vagy megunhatták a hajszát, vagy tán hogy merőben meg is feledkeztek róla: végre békén hagyták az öreget, ki a politikai depresszió tompa éveiben a légbeli depressziót jegyezte. S míg süket magányában nem egy vihart jószolt meg: nemzete számára fényes időt remélt. Csak remélt, mert erre nézve már nem volt biztos alapja. De érezte, hogy:

Megvirrad még valaha,
Nem lesz mindig éjszaka!

Enyhe ős utójának egy derüs napján Károly-köszönteni rándultunk ki a pótharaszti pusztára Zoltán pajtásommal, az ő fiával, kivel az akkoron országos hírű nagykőrösi gimnázium nyolczadik osztályát jártam. Tanáraink közül ott voltak Arany János, Szász Károly, Mentovich Ferencz, Weisz János, Salamon Ferencz, Szilágyi Sándor s Jánosi Ferencz. Bánatba mártott vig órák voltak azok. Mint a meglocsolts kőszén parazsabb tűzben ég: azonképen a hazafias búban élesztett bizakodás is csak annál erősebben dobbantotta meg sziveinket. S mert pusztán voltunk s nagy járó földre, egész Monorig, nem akadt képviselője a császári hatalomnak: csak annál bátrabban zendültek a pohárköszöntések s a cigány csak annál tüzeesebben húzta a Rákóczit, hol a sirató nótáját, hol a lelkesítő indulóját. A délczeg öreg boldogan járt közöttünk, pedig a fojtogatott érzelmek e fölfakadását csak látta, de nem hallotta. Hol egyikünk, hol másikunk hajlott feléje, s oly messze csendülő hangon, hogy elhallatszott tán Monorig is, megismételtük neki azokat a reichsfeindlich, szózatot beszédeket, amiket e haza és e ház üdvére ejtettek.

* * *

Közben időjosi hire mind messzebb hatott, mivel jövendölései úgy Magyarhonra mint távol országokra nézve meglepően váltak be. A rendelkezésemre bocsátott levelek sorából közlöm a Návay Lászlóét, melyet 1860. április 2-diki kelettel Földiákról ír Ballának.

Tekéntetes Ur!

A' mult évben a' Pesti Naplóban beiktatott jövendölése megvallom meglepett mindnyájunkat és várva vártuk következeit, én különösen mivel egy fiam van a Tengerészetenél a' kit azonnal nem késtem figyelmeztetni, hogy vigyázzanak az Üdő járásra, és ovakodásra intettem, e tekintetben már két tudósítását vettem melyet örömmel közleni kötelességemül tüzttem ki.

Az első tudósítást írta Konstantinápolyból Február 10-én mellyben írja ezen szavakkal tudósítását. - »Mint Tatám írta hogy az ujság szélvész jövendelt 6-7 Febrban az be telyesült, mert itten tegnap előtt iszonyu Szélvész volt de mi biztos helyen voltunk, 's még nem tudjuk a' Fekete Tengerben tett' e kárt? vagy okozott' e szerencsétlenséget? - Különben ez egy véletlen eset lehetett hogy éppen ezen napon történt a' szélvész a' mint az Ujság jövendélé, mert az lehetetlen hogy az ember az üdő járást megjövendelhessen, 's azért én soha nem hiszek az efféle jövendéléseknek, mert a' tapasztalásból láttyuk, hogy az üdő járárok igen meg változtak és az Ur Isten akaratyát senki se jövendelheti« - meg kell jegyezmem hogy a' fiú még csak 20 éves és minden előitélettül szabad.

Második tudósítása Genúából jött Március 18-án a' mellyben írja hogy mennyi rosz üdövel és szélvészszel kellett küzdenie ezen rövid 12 napig tartó uttyába avval zárja tudósítását, hogy Febr. és Márt. igen rosz volt, és »azon jövendélések mellyeket Atyám említett volt Levelében mind be telyesedtek mind eddig« - ezt kívántam a' Tekéntetes Urral közleni, engedjen meg ez alkalmatlanságomért de hittem hogy ez által örömet okozok.«

Bizony örömet is szerezhett vele Ballának, akinek épp születése napján íródott ez a levél.

Még nagyobb elégtételére szolgálhatott neki a »Batavische Handelsblad« 1861. márczius 16-iki 6-ik száma, melyben A. Loudon gyarmati főtitkár jelentése, nyomról-nyomra igazolja a magyar meteorologusnak az e távol földrészre mondott jóslatát.

Igy teltek évei csöndes szemléletben, termékeny gondolkodásban, néha befogadván békés hajlokába a nagy puszta berkeiben andalgó muzsáját, hogy el-elboruló lelke vigasztalására megpöngesse régies, de kedves szólamú lantját.

Akkor tájt kelhetett nyilván a vénségről mondott bánatosan enyelgő dala is, melynek ismert végső vers-szaka így szól:

Ha az ember öregszik,
A kuczkóba lefekszik;
Gyertyát gyújt a kályhába,
Igy melegszik kinjába;
Izma lágyul, ina tágul,
Igy mulik ki a világbul.

Midőn a halál sejtelve környékezte, 1872-ki születésnapján, nyolczvan éves korában, néhány sor prózát bocsátván előre, a következő bucsút írta:

Ha meghalok.

Ezt csak temetésem után jelentsétek, nehogy jó barátimnak fáradságot - ellenségimnek örömet szerezzetek. Koporsóm fenyő a' legegyszerűbben. - A' lelkész a Morálból igen röviden beszéljen. - S ha lesz valami mulandó sirkő, arra később: ezt metszessétek.

Éltem homály: - halálom fény,
A' mely kimutatja,
Miként kerek, 's nem hosszad kör
A' Föld évi utja. -

Miként folyhat a' nagy tenger
A' szélcsend övébe,
Itt nyugotra, amott délre,
Északra - Keletre. -

Miként ragyog az Északfény?
'S Jégeső miként lessz. -
Miként nem öl a' Napszurás,
'S miként támad a' szélvesz.

'S akkor látandja a' világ,
Hogy miket én leltem,
Mások fellelni nem tudták -
'S nem hiában éltem.

Az öngyilkos levele.

- BALLA KÁLMÁN. -

Egy fakó sirdombocská fölött eldőrdült a lövés, a kicsi fejfa tövébe oda hanyatlott egy izmos férfialak: édes apja annak a két gyermekhalottnak, aki alatta porlik. Azután jöttek emberek, a temető-csősz és bojtárjai, sirásók, örök. Nemsokára a telefontal oda abajgatott mentőkocsi is nagy csöngéssel előállott. A fiatal orvosok már csak a »bekövetkezett halált konstatálhatták«. Aztán megjelentek a zöld zubbonyos kórházi szolgák a Szt. Mihály lovával s emelték a tetemet arra a hideg márványasztalra. Ott a komoly tanár széthasogatta a koponyáját, fölfejtette a szívet, meg is találta ott vagy itt a golyót, - de nem az agyvelőben a gondolatot, nem a szívből azt az érzést, mely magára kimondta a kegyetlen ítéletet, s melyet az engedelmesebb kéz végre is hajtott.

Egy órával később a nagy városnak valamely más pontján szól a cső, mely szintén ólomdarabot szalajt a fejbe vagy a mellbe - s a Kőrösi József számaiba újabb minust vitt a kétségbeesés.

S ahol nem pusztít a forgó-pisztoly, ott a kés hasít léket a testen, hogy kiszabadítsa azon a terhessé vált életet; vagy a városerdőnek valamely rügyező fáján halálra érett embergyümölcsöt lógat az ág; vagy a kéksav olvasztja meg fagyossá kerengő, meleg vérével valami bolond szerelmes párnak vagy megesett hajadonnak. S mindezek hegyébe őrző családapák fejszével darabolják szét a hitvest s a gyermekeket itt is, másutt is, és apát öl a duhaj legény.

Ki emlékeznék már az ilyen versengésben arra a lövésre, mely a kerepesi-uti temető egy apró sírjának fejfácskája mellett dörrent el?

Hogy olvasom a Balla Kálmán öngyilkosságáról szóló napi hírt: egy pillanatra átvillant emlékezetemen egy sugár, délczag ifjú alak. Kőrösi diák koromban a pótharaszti pusztán láttam, melynek bérlője Balla Károly volt, a tudományos alapon álló meteorológus, akinek jobban beváltak jövendőmondásai, mint Falb urnak, pedig ennek a földgömb minden tájáról naponként százával küldözték a távirati jelentéseket a különféle »lebeszeti« állomásokról, melyeknek összevetéséből szűri meg aztán a bécsi tudós az ő földindulásait, nyári havazásait s téli villámait. Poéta is volt az öreg Balla. Mint Hood Tamás, ő is énekelt dalt a szegénységről. Zoltán fiával jártam én akkor a nagykőrösi kollégiumot, melyen Arany J., Szász K., Szilágyi S., Salamon F. s még egy csomó félisten tanított bennünket a humaniorákra, hogy óra után, leszállva a felhőkből, velünk halandó fiúkkal játszadozzanak a porondban. Épp ott voltak ők is. Átrándultak a városból a berkes pusztára, oda abba a nagy elejű, tornáczos házba, melynek szives gazdája a nevenapját ülte. Mig Zoltán az ő mókáival tartotta professzorait, Kálmán a borokat és savanyúvizes üvegeket hordozta föl a hűvös pinczéből, s a ház kisasszonya, a pörge Stanczi hozta-vitte magával mindenüvé a derüt. És persze munkálkodott a Fényes bandája is. Bő lakozásban, pohárköszöntésben, táncban boldogan tellett az idő reggelig, amidőn fölszedelőzködtünk nehéz szívvél s nem sokkalta könnyebb fővel. És Kálmán volt az, aki sallangos lovain vitt be bennünket a monori állomásra.

Azóta se láttam, és - nem átallom bevallani - merőben meg is feledkezem róla, ha szemem elé nem kerül annak megdöbbenő híre, hogy öngyilkossá lett.

Talán nem is az a Balla Kálmán, gondolám.

Este, midőn hazatértem, idegen kéz levelét találom íróasztalomon.

Fölbontom. Egy arczkép hull ki belőle - azé a deli, szép ifjué, akivel hajdan, Károly-napkor találkoztam a pótharaszti pusztán, és ezek a sorok voltak mellé adva, melyeket itt közlök szó szerint:

Tisztelt Ágay úr!

Egy öngyilkos kandidatus írja e sorokat önhöz, ki boldogult Zoltán öcsémnek volt Nagy-Kőrösön tanulótársa. E sorokat nem szántam a nyilvánosságnak, hanem önnek kellő felvilágosítást nyújtandó tettem iránt; az egész közleményből ha valamit a lapokba közzétenni óhajt, az ellen nincs kifogásom.

Én Bpsten 1828. július 12-én születtem a Vármegyeházában, hol atyám akkor udvari kapitány volt, az elemi osztályokat, valamint a gimnáziumot Pesten a kegyesrendieknél végeztem, 1842. évben Bécsbe mentem a politechnikumba, onnan visszakerülvén, pár év multával kitört a forradalom, melyben én is részt vettem Szent-Tamás ostromától fogva a világosi fegyverletételig, hol akkor mint tűzérhadnagy kerültem orosz fogságba. Az 50-es években atyámnál Pótharaszton tartózkodtam, hol 1855-ik évben jegyző lettem. Az alkotmányosság kezdetén 1861-ben pestmegyei esküdtnek választattam meg, 1862. évi június 1-én pedig pestmegyei főcsendbiztossá neveztettem ki, hogy az akkor alapjában megingatott személy- és vagyon-biztonságot helyreállítsam. Ez sikerült is, mert 16-od napra Baski Gyurka rablóvezért halva szállítottam be s ehhez 4 hónap elteltével Bogár Miskát lőttem agyon, ki társaival mellőlem két pandurt lőtt le. Az alkotmányosság teljes visszaállításakor 1867. évben ezen állásomban maradtam egész 1872-ik évig, amidőn azonban Zichy Ferraris Viktor főispán az új szervezés alkalmával - azért, mert a megye közönségének többségével a balpárthoz tartoztam - elejtett és kihagyott a szolgálatból.

Nőm és 2 kis gyermekemmel hajlék nélkül maradtunk. Igyekeztem mindenütt állást keresni - de nem sikerült. Így telt el több év s nőmnek csekély hozománya mind tönkrement.

A nyomor és inség késztetett elől kezdeni - díjnok lettem s így nyomorogtam, később irnok, de fizetésemet 300 frton felül lefoglalták és így 4 éven át 25 frtból kellett lakbért is fizetnem s megélnem. Próbálja meg bárki, mit tesz annyi éven át koplalni. A házi úr is elvette minden ingóságomat 65 frt lakbér-tartozás fejében, úgy hogy egy üres szobában szalmán tanyáztam családommal együtt 3 hónapig. A szobában még szék sem volt, egy deszkaláda volt az asztal, ezen írtam meg a »Zsandár« című népszinművet, mely 1877-ben a Népszinházban adatott elő. Ezen darab után eső írói díjból szereztem ismét bútort s írtam a másik népszinművet »A véres bibliá«-t, melyre szinte 150 frt előleget kaptam, de előadásra csak 1889. évben került a városligeti szinkörben. Írtam több lapokba tárczaczikket, hogy valamiképen enyhítsek helyzetemen, de nem birtam kibontakozni a terhekből, melyek rám nehezettek. A sok gond megbetegített s így 1880-ban kiléptem a megyei szolgálatból, következő évben, 1881-ben a rendőrséghez álltam be díjnokul, később rendőrbiztos lettem a vasutaknál, nem lévén protekcióim, hivatalnok nem lehettem, pedig az egyik kollégám most rendőrkapitány, a másikat 60 éves korában nevezték ki fogalmazóvá, engemet pedig még detektivnek se alkalmaztak, hanem 35 frt havi fizetéssel irodai szolgálatra köteleztek. Kénytelen voltam elfogadni, mert gyermekeim voltak. Hiában van törvényszerinti kvalifikációm minden állásra, protekció hiányában zerus maradtam. Ez az inség tehát szakadatlanul üldöz 18 év óta. A legnagyobb nyomor közt kínlódtam mindvégig. Szegény fiam szinte 25 frtot adott havonkint, mig tehette, de hát egy adósságokba merült 5 tagú családnak ez megélhetésre talán elég, de lakbérre, ruházatra, fűtőre nem.

Most is van egy 8 éves kis fiam, ki mult év november hó óta folyton beteg s iskolába sem járhatott. Az orvos jó táplálékot és szeszes italokat rendelt, mint tüdőbeszűrődéses betegnek, igen ám, de kenyérré sincsen, ruha, cipő is kellene, de kénytelen vagyok mindezt kiteremteni. A lakbérrel 70 frrtal vagyok hátralékban, ezenkívül a boltban is 32 frrt tartozással vagyok bejegyezve, szóval nyomor mindenütt és daczára ennek nem mutattam ki az elviselhetlen szenvedést, nem panaszkodtam, sőt ha kérdeztek, mindig úgy nyilatkoztam, mintha legjobb sorom volna, nehogy szánakodjanak rajtam, mert a szánakozók közt mindig több a kárörvendő, mint a részvevő. Megtették velem azt is, hogy 10 évi szolgálat után lemondattak velem minden igényeimről, tehát se nyugdíj, se végkielégítésre nem számíthatok! Kétségbe vagyok esve, a szívem összeszorul ha a kis fiaimat látom szenvedni és nyomorogni, ezt tovább már nem viselhetem, ennek a folytonos kínoknak véget kell vetnem, ezt nem bírom tovább kiállani. Miután tehát holnap a két kis gyermekem sírjánál kívánok azokkal a sírban egyesülni, egy kérésem van önhöz és ez az, hogy kísértse meg szegény családom részére a lapok útján gyűjtést rendezni, hogy némiképen segítve legyen rajtok. Gyűjtést rendeztek már mások gyermekeinek, kik nem voltak egyáltalán szorult helyzetben, nem úgy mint az én családom.

Megkísértem én a honvéd-segélyző egylethez is fordulni vagy nyugdíjért vagy esetleg segélyért, de nem kaptam semmit, elutasítottak, mert azt állították, hogy még nem vagyok 65 éves, nyugdíjt nem kaphatok - ütközetben pedig a fejemet nem lötték szét, hát segélyt nem is adhatnak.

Mint író az írói segély-egylethez akartam fordulni, de attól kelle tartanom, hogy itt olyan honvéd-segélyző egyesület féle választ nyerek, tehát nem folyamodtam.

Lehet, hogy van sok nemes szívű ember, ki - ha értesül szomorú tettemről - el fogja mondani: »Istenem, miért nem jött ez a szegény ember hozzám, én szívesen segítettem volna rajta«, pedig ha élve mentem volna oda kérni, könnyen meglehet, sőt valószínű, hogy mint szemtelen toladót utasított volna ki.

Nem mindenkinek van márvány szíve, hiszem ennél fogva, hogy szerencsétlen családomon a nemesszívű emberbarátok segíteni fognak s enyhítendik a nyomort és azon veszteséget, mely őket érte.

Hozzájárul még az elkeseredésemhez az is, hogy szemeim végkép felmondják a szolgálatot, alig látok írni is.

Itt küldök egy 27 évvel ezelőtt készült arczképmásolatot, mely az eredetiről mult évben másoltattott. Így néztem ki, mikor a betyárokat kergettem más képem nincs, mert olyan helyzetben éltem 18 év óta, hogy nem voltam képes magamat lefényképeztetni. A ki akkor ismert és ma látna meg, rám nem ismerne, annyira megviselt a szenvedés és rendkívüli nélkülözés.

Igen, igen megkérem még egyszer, karolja fel szerencsétlen családom ügyét, ön, mint az irodalom tekintélyeinek egyike, fog módot találni a szerencsétlenek helyzetén enyhíteni.

Végül még arra kérem, gátolja meg családomat, hogy azok ki ne jöjjenek a temetésre. Nem szeretném, hogy a kis fiaimnak fájdalmat okozzon a temetés, más részt pedig kellő ruházatjuk sincsen, mellyel utczára léphessenek, csak vigyenek ki engemet egyedül s temessenek el, hiszen oda lent nem fáj már semmi.

Kérésem ismétlése után becses emlékébe ajánlva magamat, maradok

a sírig tisztelője

Balla Kálmán.

Sokaknak az élete- s halála-története foglaltatik ezekben a megrendítő sorokban. Hideg ész ne bonczolgasson, siralmas morál ne ítélkezzék szemben ekkora sors-tragédiával. Ilyenkor csak a szeretetnek van szava és tette.

Gyűjtésemnek váratlan bő eredménye lett. Nehány nap múltán a küzködő család túl volt az inségen.

Mért, hogy a halálával kellett Balla Kálmánnak megváltania népei életét.

Csermelyi Sándor.

(1834-1896.)

Persze, hogy mi öregebbek többre emlékezünk, ha kevesebbet tudunk is, a vágató fiatal-ságnál, mely épp oly könnyen ugrat át holtakon és eleveneken, mint amily könnyen itélkezik fölöttünk. Innen van, hogy a napilapok másfél petit sorral, még pedig egy emberséges varga holt hírének fölemlítése után, közlik egy férfit halálát, aki nekik nem volt több, mint a »Jelzálog- és Hitelbank gazdasági előadója«.

Pedig ennél több volt. Sokkal több. Volt kedves szavú lírai költő, akit az 50-es évek végén s a 60-asok elején nagyon szívesen olvasott a »Hölgyfutár«, majd a »Nefelejts«, a »Divatcsarnok«, a »Családi Kör«, a »Napkelet« s a »Vasárnapi Ujság« közönsége.

E lapokból csak az egy »Vasárnapi Ujság« áll fönn friss egészségben, erőben. A többi a minden divatlapok útján az ismeretes olvasó-fogyatkozásban (*insufficiencia praenumerantium*) boldogult meg, mivel hogy nem boldogulhatott.

Abba a korba esik Csermelyi virágzása, midőn az érzelmes lantolás, enyhéded bánatkák divatja járta még; midőn fődött vonatkozásokat keresett a szem a szavakban, rózsák alatt a sírt, s egyetlen gyönyörűségünk a csöndes hazafi-bánat s egyetlen vigasztalásunk a tisztesszerű epekedés volt.

Lisznyai Kálmán mellett *Csermelyi* Sándor az, aki verseibe egy-egy újabb hangot is vegyített. Derült lelke több költeményében lerázta magáról a szinte kötelező honfi-bút, fakadó bimbót tüzőtt a gyászfátyol mellé s egyszer-egyszer bizony el is kurjantotta magát, nem betyárosan, sőt tartozó mérséklettel, de mégis vidáman annyira, hogy a szomorúságba fogódott szíveknek bizony jólesett.

Legszívesebben a természet ölén mulatozott Csermelyi, melynek föstésében kevés, de találó színeket használt.

Jaj beh jó azoknak
A kis madaraknak!
Viritó ágakon
Zöld lombok közt laknak.

Sátorában laknak
A zöld ligeteknek
Dalolnak, és házbért,
Adót nem fizetnek.

Nem tudott e magyar költőről még az Athenaeum, de még a Pallas Lexikona sem, melyben az életrajzára vonatkozó évszámokat kerestem. Csak a mindig hű Szinnyey bácsi gyűjteményében akadtam rá a nevére s onnan tudom, hogy a fehérmegyei Érden született 1834-ben s elszórt munkái »Hegyháti dalok« (1857), »Lyrái költemények« (1858) és »Cs. S. újabb versei« czimen (1858) jelentek meg.

Már emlegetett költő volt, hogy 1861-ben vele Bécsben megismerkedtem, röviddel rá megbarátkoztam. Ez a mi barátságunk eltartott a sírig, melybe egy verőfényes őszi nap estéjén tüzték bele a fejét. Az a fehérszakállu, törődött férfit, akit elföldeltünk, egykor sugár szőke ifju vala, tisztviselő a Batthyány Fülöp herceg urodalmainak bécsi igazgatóságában. Nem igen szoros volt az ő munkája abban az ódon palotában, mely ott sötételt a belváros Uri-utcáján s melynek harmadik emeletén volt a hivatala. Könnyü szerrel végezte dolgait, hogy sok, nagyon sok szabad idejét velünk, magyar fiúkkal töltse. Vig jogász-, technikus-,

medikus-, theologus-, piktor- és szobrász-gyerekek zajos köre vonzotta őt. Köztük Rochel Béla (maga is egy szépen indult költő, aki meg nem érthette a kiforrás és leszűrődés korát, mert ifjan halt el). Vidovszky János (később a békés-gyulai takarékpénztár igazgatója), Balog Zoltán, a költő és festő, Hunyady Jenő, a kiváló matematikus, Zajzoni-Rab István (a belügy-ministeriumban a magyar lapok és könyvek nyilvántartója). Egy galambszivü, vad magyar fiu, aki minden héten Cserkeszországba indult, keresni Remellay Gusztáv nyomán az ősoket - de soha tovább nem jutott a hernalsi sorompónál. Izsó Miklós (akkor még a híres Hans Gassernél) »kúfaragólegény«, mint magát nevezni szeretete. Váلكay Imre, a politechnika hallgatója s én, akkor első éves orvos-tanuló. Néha napján elvetődött közénk Székely Józsi is, akihez mint neves költőhöz s honvédviselt hadfihoz lelkes csudálkozással tekintettünk föl. Közben és azóta mind meghaltak.

S írók akartunk lenni mindannyian. Balogh Zoltánnál, akkoron Rahl tanítványa, minden szerdán állt a dalnok-verseny, melynek díjait a költő-festő neje osztotta ki közöttünk. S folyt a magyar bor s ömlött a schwechati ászok s fogyott a hazulról küldött sokféle jóizü elemózsia. Zárt ajtónál s vastagon leplezett ablaknál »suttogva dörögtük« átkainkat az osztrák zsarnok fejére, mialatt Izsó, magásra emelt jobbában a képzelt pallost lezúgatta a baljával leszorított, légből alkotott camarilla fejére, amely pózjában Miklós az oroszánfojtogató Herkuleshez volt hasonlatos. Mondtuk is neki s ő ezt természetesnek is találta. Amint hogy ki nem fogyott ő a szobrászi taglejtésekből, főképen ha egy kissé kaptos volt, ami nem éppen ritkán esett meg rajta. Tudtuk róla, hogy nagyra termett legény, erős szobrászi tehetség. S bár egyéb művét sem ismertük annál a Kinizsi Pálnál, akit magyar czipónak a béliből gyúrt ki előttünk: nekünk elég volt, hogy higyjünk fényes jövőjében. Amennyire tellett szegény diákságunktól, halomba raktuk filléreinket, hogy megsegítsük az ekkortájt Münchenbe készülődő Miklóst. Sándor, aki közöttünk a legmódosabb volt, jókora összeggel tette lehetővé a művész elutazását.

Egy napon Váلكay Imre vastag iratcsomóval jelent meg.

- Csak nem kézirat tán a »Csörgő sipka« számára? - kérdeztük.

Ez tudniillik egy élczlap volt, melyet az első számig én szerkesztettem. Az első számig, mondom, mert az soha meg nem jelent, pedig volt szánva bele egy-egy cikkely olyan, melyet ma is szívesen adnék közre a »Borsszem Jankó«-ban. De Kecskeméthy Aurél jóakaró intésére (honnan vehette neszt?) elálltunk az akkor bizony nem veszélytelen vállalkozástól, noha jobbára kávéházi elmésségeinknek lett volna a lerakodója. Mert a rendőrség minden szóbul olyan értelmet kapart ki, mely dehogyan volt benne.

Meg a Sándor külön esetén is okulhattunk.

Az idétt küldözött ő be verseket a »Hölgyfutár«-ba, melyet akkor Berecz Károly szerkesztett. A küldeményre ment is üzenet. Meg kell itt jegyezmem, hogy Csermelyi eleinte családi nevén: Rivo (de Rivo) Sándor név alatt irt. Atyja toszkánai eredetű volt.

Az üzenet így szólt:

»**R. Sándor.** Örvendünk a személyes találkozásnak, mert rövid üzenetben, de levélben is, nehéz volna a dolgot eligazítani.«

Amely üzenet akkor nagy szöveget ütött a leselkedő pesti rendőrség fejébe.

R. Sándor?... Levélben nehéz eligazítani?... Ahá! Tudjuk már! Ez az R. Sándor nem lehet más mint... Rózsa Sándor!

Az alföldi rónák halálíg javíthatatlan gaz betyárja, a kegyetlen rablógyilkos, akkor még, a szabadságharcban végzett silány kirohanása óta, mint »hazafias haramja« izgatta a magyar lelkeket, főképen, hogy Jókai »A puszta hős« címü gyönyörű, de annál rontóbb hatásu

rajzában a halhatatlanság szárnyaira is emelte a sunyi vad parasztot, akinek 1849-ben fölajánlott közreműködését Kossuth Lajos eleinte undorral utasította el magától. »A szabadságért csak tiszta kézzel szabad fegyvert ragadni!« - mondá. Hogy mégis bármily csekély része jutott a kötélrevalónak a nagy és fenséges küzdelemből, ezt Kossuth, midőn Turinban harmadmagammal meglátogattam, keserű bár, de mégis pompás humorral beszélte el nekünk.⁵

Item: az »*R. Sándor*«-tól vérszemet kaptak Prottmannék s volt drága dolga jó Berecznek, aki minden szerkesztői sorát dolgozó-társai négyes kollegiumának jóváhagyása elé terjesztette, míg kimagyarázhatta és be is bizonyíthatta, hogy az az *R. Sándor* voltaképen egy ártatlan poétának szólt. Nem csoda, ha az ilyen iskola nevelte aztán a »sorközi« írás kőkleri ügyességét, amellyel mindent úgy el lehetett mondani, hogy megértette a gyermek is és a cenzura mégsem kapaszkodhatott bele. Csakis a stilus finomítása tekintetéből nem ártana szabadságban nevelt mennykapudöngető fiatal zurnalisztáinknak egy kis Prottmann.

Tehát híres ember lett közöttünk Csermelyi Sándor. S mert híres volt: Váلكay Imre őt is a tollára vette »*Új magyarkák*« című könyvében. Sándor nem lett volna lírai költő, ha nem fájlalta volna a gunyolódást. Megrémült a könyv címétől, egyes ujmagyarkák jellemzése meg - amint azokat a szerzője víg épülésünkre elolvasta - úgy hatott rá, hogy belesápadt. Kérőre fogta a dolgot s úgy sejtem, nem csekély rábeszélésébe kerülhetett, hogy a maró és elmés Váلكayt könyve kiadásától eltérítse.

Váلكay azonban nem hagyta abba a dolgot. Csak a *dur*-hangnemet váltotta át *moll*-ba, s így történt, hogy a csipkedésből simogatás, az ütésből legyezés, a szatírából himnus lett, még pedig egy rövid hét alatt. Nagyon természetes, hogy az ilyen munkának nyoma vész az irodalomban. Tán ha Szinnyei bácsi tud felőle, aki még öreg Gebhardtnak »a szobameszelés egészséges voltáról« cz. (igaz, hogy akadémiai értekezését) sem felejtette ki a »magyar írók« műveiből.

Sándor érzékenységét pedig, mihelyt fölfedeztük, persze, hogy váltig bolygattuk. Hiába voltunk volna jó pajtások?

Akkortájt a »Burg«-ban szokatlan hatással játszották az intézet igazgatójának, Halm Frigyes (Münch-Bellinghausen bárónak) »Ravennai viador«-ját. Az első előadások szinlapja elhallgatta a szerző nevét. Fogásnak is jó volt, mert sajtó és közönség folyton csak azt talál-gatta: vajjon, ki lehet? (Egyéb dolga akkor a bécsi sajtónak és publikumnak nem volt, aminek a rendőrség nagyon örvendett.)

Egy szép vasárnap reggelén egyszer csak a Kuranda szerkesztésében megjelenő »Ost-deutsche Post« harmadik lapján, a Dunavízállás és a linzi lutri legujabb számai között, napvilágot lát egy amolyan »Eingesendet«, melyben valami Franz *Bacherl*, bajor néptanító, magát vallja a »Fechter von Ravenna« szerzőjének. Erre aztán kibujt Halm a rejtekéből és megnevezkedett. Az már nem tartozik ide, a kicsi iskolamester s az ünnepeelt drámaíró hogyan dulakodtak egymással, most már az ujságok első lapján, s hogy a Franz *Bacherl* kéziratából csakugyan merített a burgszínház igazgatója, de persze olykép, mint Shakespeare valami avas históriából. Nekünk azonban ezzel a leleplezéssel más volt a célunk: boszantani vele Sándort.

- Mert hát te vagy az a *Bacherl*, te *Csermelyi*!

Ez a gonosz tréfa csak egy hétre birta megzavarni közöttünk a jókedvet. Barátságunk egy pillanatra sem csökkent meg bele.

⁵ V. ö. a »Kossuth Lajosnál« felirású cikket a 108-ik l. P.

Aztán jött egy bús nap: Sándort a herczeg egyik uradalmának vezetése végett elszólították Enyingre. Eleinte sűrűn váltottunk levelet; majd, szokás szerint, elhallgattunk. Csak egy rövid, de tartalmas hír érkezett felőle: »Pajtás! Ne vedd rossz neven, meg ne szidj, el ne ítélj, oldalba se üss... de biz' én megházasodtam.« Dehogy vettem rossz neven, dehogy szidtam meg érette, dehogy ítéltem el, dehogy is ütöttem oldalba! Végső sohajtását is az a szerető hitves fogta föl, kivel harmincz éven át élt boldog szövetségben.

A lantot, mihelyt egy nagy gazdaság nyílt meg előtte az ő ezer és egy gondjával, szögre akasztotta. »Nem madarak füttye - tulkok bőgése az én muzsikám« írja egyik később kelt levelében. »Ennek a tetejében meg boldogító gyerek-ordítás«, folytatja. »Apa vagyok és paraszt. Nem lantolok, de süvitek - a hizóimnak.«

S ez időtől kezdve csakugyan elült lelkében az édes madárka, a költészet. Gazdasági ismereteit elsöben a Horváth Boldizsár »Magy. Ált. Földhitelintézetének« bocsátja szolgálatába, hogy ne sokára a Széll Kálmán elnöksége alatt viruló »Jelzálog-bank«-nak legyen gazdasági előadója, aki szakismeretét s hűségét ma is emlegeti.

Midőn koszorúval fődött koporsójára ledobbant az első rög, a leáldozó nap fényében csöndesen rengette lombos karjait az ut szélén egy hársfa. Egy rigó szállta meg, aki még hitt a meleg ősz nyarában, mert még köztünk maradt. Vagy tán, hogy kedves kis dalával a költőt akarta elbucszúztatni?

Jaj beh jó azoknak
A kis madaraknak!
Viritó ágakon,
Zöld lombok közt laknak.

A legkedvesebb magyar kiadó.

- HOFFMANN ALFRÉD. -

Mert hogy a legmorgósabb Ráth Mór vala. Polgári felfogásunk szerint az a nő a legtökéletesebb, akinek hire nincs. Férjének, gyermekeinek, házának él s csöndben felel meg hitvesi, anyai, asszonyi küldetésének. Csak amidőn meghal, hirdeti a körül felzokogó bánat a veszteség súlyát.

De vannak férfiember is, akik csöndben fejtenek ki áldásos működést, akik érdemesek arra a szeretetre és hűségre, mellyel övezzük. Akik zajtalan teljesítenek kötelességet, melyet önkényt vállaltak. S akik enyhességgel, szeretetreméltósággal, a nemes lélek derűjével, nyílt szívvvel s takart kézzel cselekesznek jót s szemérmesen bujnak el a hála elől.

És ebben az értelemben volt »tökéletes asszony« Hoffmann Alfréd is. Amint hogy valójában kiválóképpen asszonyias lágyságával hódított.

Hijával vagyok annak a mértéknek, hogy az ő hivatását igaz értéke szerint fölbecsüljem. Csak azt tudom: Magyarországon lenni kiadónak, tövises mesterség: Magyarországon, ahol a közönségnek jobb része is még mindig abban a hitben van elfogódva, hogy amidőn könyvet váltott magához, hazafias cselekedetet művelt s nem hogy lelke szomját oltogassa. Aránylag az aranykötésű díszmunkának nagyobb is a kelete, mint a hétköznapi »könyvnek«, mert hogy az, a díszmű, segít fölkelésíteni a salont, melynek faragott polczain vagy aranylábu asztalkáin ragyog. De soha belé nem tekintenek.

Hoffmann Alfréd közönséget nevelt, és író is, hogy nyisson előtte utat, melyen tudása kincseit elhinthesse. Itélettel, tapintattal járt el, s mindenek fölött soha nem kürtölt, de annál forróbb honszerelmének szegődött szolgálatába, midőn kockázatos vállalatait - gondosan szerkesztett, értékes magyar könyveket - juttatott egy mind tartalmasabbra fejlődő, tudományos olvasó-közönség kezébe.

De hát én Hoffmann Alfrédben mindenek előtt és fölött az embert ismertem, az embert szerettem. Istenem, mennyi jóság, mennyi kimélet ebben a szíven! Az ember valójában már kérni sem mert tőle - mert megadta. Benne semmi hunyászat fölfelé, semmi keménység lefelé. És - ez a jó szív igazi kritériuma - a gyermekkel édesen tudott beszélni. Édesen, de nem kényeztető édeskedéssel. Szép kék szemébe mintha addiglan fődött jóságának egy sugara szökkent volna ilyenkor. A született apa. S rideg legénysorban folytak le évei. Tán ha gyermekek foghatják körül térdeit, nem emeli rá arra a magas, tiszta, fehér homlokára a végzetes fegyvert.

S még volt neki egy kiválóan »asszonyias« tulajdonsága, amely főképpen író előtt becses: kitünően tudott hallgatni. Nem »schweigen«, hanem »zuhören«. Szinte termékenyítőn hatott, valahányszor mosolyogva nézett az elbeszélőre, aki a kedvezésnek e biztató jelén fölmelegedve, szinesebbre váltotta valamely kalandjának elmesélését, vagy darabjának kibonyolítására akkor akadt rá valójában.

Hogy leomlott a régi tanya ott a Curia-utcza sarkán, ahol tudós, művész, író találkozott vidám és mindig magvas társalkodásra, s egy utczával messzebb költözött az a kis akadémia: jóformán szét is szóródtak annak, bár nem választott, de annál válogatottabb tagjai, s így mind ritkábban jutott látnom Hoffmann is. Nagynéha esett, hogy felcsillant előttem az ő selymes, fehér üstöke, mely barátságos, finom arczát koronázta. Legutoljára azon az ünnepélyen találkoztunk, melyet pályatársai rendeztek az ő méltó tiszteletére. Nem hiszem, hogy volt kino-

sabb napja életében ennél az örömnapnál. Szerénységében majd lerokadt, hogy róla zengett a dal s szólt a beszéd.

Oh, mert nem tudok szívet, és bizonyára nem tud senki se más: amelyben az ő kezétől tövis maradt volna valaha.

Akik ott állták körül könnyezve az ő sirját: azok a megmondhatóí.

Dal az özvegyeségről.

I. - Az ASSZONY. -

Első sorban vigjátéki alakra gondol az ember, amire az özvegyasszony kiválókép alkalmas is. Természetesen a fiatal özvegy.

A többség ösztöne, mely mindenben a derültebb részt keresi, az özvegynek csak mosolyát látja és nem könnyeit. Annál is inkább, mert rendszerint az öreg férj sötét foliája szerzi meg a nagy többség piros rokonérzetét. A külső gyász ellentéte által belső vigsága csak annál élénkebb, s a többség káröröme csengőt mégis akaszt rá, hadd szóljon még vigabban az özvegy kaczagó siralma. Ugy köll neki, annak a vén bolondnak! Mit tüzte hanyatló életéhez a fakadót? A duzzadó növénynek szellő kell, nem hervasztó köhintés; a verőfényes ifjuság nem keresi az árnyat. Nem világitani, de égni akar. Sugárzó volta nem szorult a sötét alapra; vidámsága visszhangot keres és nem akar belefúlni az éjbe, elhalni a pusztában. Ugy köll neked, te vén bolond! Teher voltál a fiatal jegenyén, mely most egyenesre lendült és karcsu függetlenségben kaczerán integet fejével, mert bizony a tetejében nem ül holló feketében, hanem dalos madár, mely csattogva-röpkedve hirdeti egy fogoly lélek fölszabadulását. A fehér kézről lepattant a karikagyűrű bilincse.

Ahány vigjátékirója van a két hemiszferának, az mind szótt vidám jeleneteket a gyászoló asszonyka körül. E jelenetek utolsója természetesen egy új férjjel végződik, aki nemcsak új, de fiatal is.

Mert az özvegy társadalmi állása fölötté kényes. Jó hírét aggodalmasabban kell őriznie mint a hajadonnak, akiért végre az anya, a közvetlen környezet felelős; aki mellett, ha »madárkája elröpült«, mint a provençei népdal mondja, ékesszólóan kardoskodik mindenki, aki nem vén szüz vagy gyóntató barát. A tapasztalatlanság, a naiv bizalom, az ígéretektől elkábult fiatal agy, s az első érzéstől ittas kebel megmagyaráz mindent, s abban a perczen hogy megértettük, már meg is bocsátunk neki.

De a fiatal özvegyasszonyt éppen az, ami legerősebb kísértője: a tudás fájának gyümölcse inti, a tapasztalat edzi, büszkesége tartja fönn s ravaszsága menti meg, ha csacska szive arra nógatja, hogy élje szabadságát. De éppen függetlenségének tudata rója rá a szigorú önkormányzatot, míg oda nem jutott, hogy királyt válasszon magának, vagy - és így szabatosabb - hogy királynénak választassa magát egy gazdátlan férfi-szív nagy birodalma fölé, melyet ha nem kormányozhat is mindig, de amelyen dicsőségesen uralkodik.

Fiatal özvegygyel beszélgetni: a férfi uraknak igen kedves multság. A leánynak mérsékletet és ezer tekintetet parancsoló állása, a világát jobbra előlegben kikóstolgatott férfit nem engedi amugy kedvére »ingujjban kifejlődni«. Hogy az emberiség magasabb javai: vallás, bölcsélet, művészet és irodalom a mi honunk leánykái és fiai közt hosszas társalgásra nyujt-hassanak anyagot - ezzel erre mifelénk úgy a kisasszonyok mint az urak nem igen dicsekednek. A francia leány a gyermekcipőből egyszerre lép a papucsba. Jól őrzött *gyermek* marad még huszonöt éves korában is, ha addig nem akadt férje, és legott asszonnyá érett, mihelyest, ha tizenhat évvel is, fiatal életét odafűzte a férj sorsához. Nálunk a férfi, ha természetes fölényének tanultság adott is reliefet: a lelki finomság, a művelt szív hiányánál fogva kevesli magában a leányt. Nincs meg benne (a férfiban) a dús elmének, a fennkölt férfiaságnak az a hódolatos leereszkedése, mely a magasból alászáll a szük, de virágos völgybe, melyben a

leány az ő ábrándjainak pillangóit kergeti, s nincs érzéke a gyöngéd szín és finom illat iránt, mely a fésző bimbóból pirul és lehel feléje.

De az asszony általán, az özvegyasszony különösen vonzó rá nézve. Bátran megereszti a szót - de a mélységen innen megáll. Félig érint valamit, csak pedzi a dolgot s hamiskodását szeretetreméltón feddő legyező-ütés jutalmazza. Szóval: kényelmesen érzi magát, anélkül azonban, hogy - és ez már durvaság is volna - a fátyolt végleg levonná. Eléggé nevelt, elég önző arra, hogy a félig burkoltnak számítását ne rontsa le durva érintéssel.

S végre, mert így van ez megírva a végzet egyfölvonásos határozataiban: az özvegyasszonyon az ő vigjátéki sorsa teljesedik be s néhány kaczerkódó pillantás után szeme belevész »amazéba« s egy kis ingadozás után a karjaiba omlik.

Hiszen ugyan-ez esik meg rajta, ha első férje fiatal volt is, ha együtt ittak is először a szerelem édes forrásából s forró hálával szívükben, összefűzött karral és gondolattal, két szívök egyazon dobbanásával haladtak is át szövetségük rózsás ösvényein. Ha eleinte visszautasítja is egy második frigy gondolatát: a fokozódott kísértés megtántorítja. A belső, igaz gyász, mely édes melancholiába vonja arcát; szemének a bánattól lohasztott fénye; a bágyadt mosoly; a niobei attitűd; a sötét szövet által kiemelt halványság: mentül kevésbé biztat, annál ellenállhatlanabb erővel vonz. S éppen - oh sokat magasztalt oeconomiaja a természetnek! - a megörölt szívnek porhanyó földjében az odasohajtott csira gyors hajtásnak indul, az uj seb vérző nyílásába ojtott rügy rövides időn megfog; a feledés pedáljával még le nem fogott, az első fájdalom ütése alatt rezgő hurok a szerelem hangjának megpendítésével rokon akkordokban zendülnek föl, stb.

A hindu özvegy tüzhálála megesis nálunk is. Természetesen csak symbolice, s azzal a különbséggel, hogy emitt a második férjjel egyesül a láng által. De szivéből ki nem égette az elsőnek emlékét s halottak napján másodmagával emlékezik meg róla egy nagy koszorúval.

Valahányszor reggelenként fölpillantok, szemem a Székely Bertalan »özvegyére« esik, mely ágyam felett függ. A képnek lehetnek hibái. De valamint egy igazi költemény nem szenved meg, ha metszete nem szabatos, rimelése nem akademikus is: azonképen e rajzolat megható benyomását sem csorbitja a kelleténél hosszabbra nyújtott kar, vagy ujj, vagy a ruha kelméjének egy-egy kétes töremlése. A kép szivemnek minden rostját ragadja meg. Egy szép gyászos anya szőke kis fiát szorítja kebléhez. A könnyes pillantás, melyet a gyermekre vet, azt beszél, hogy a szörnyü percz óta, midőn sirba tették azt, aki kettejöknek szerelme, oszlopa volt: a lemondás, talán a szükség napjai szakadnak le rájuk. Jövője a kettőzött munka, melyre erőt fog neki adni a kettőzött szeretet. Ami ernyesztené - az árva gondolata, most ez izmosítja az ő karját és szivét arra a küzdelemre, melyet végig fog vívni gyermekeért s a halott emlékeért, míg a fiucska legénnyé serdül, hogy ezentul gyámola legyen és védelmezője a hú édesanyának.

Az egyfölvonásos vigjátékot tehát az állandó özvegység drámája követi, melynek borujába az emlékezet és a remény hint engesztelő fényt.

Oh, de a harc nagyobb mint amekkorának hiszi. Nagy sziv legyen és nagy bölcselő, akit el nem keserít. Hogy napja leszállt, el volt készülve az éjre. De egyetlen reményének csillaga, bármily biztatón ragyog is: a sötétet, mely egyszerre körülfogja, nem bírja eloszlatni. A hétköznapi vigasztalók, az olcsó siratók apró mécsese hamar kialszik. Nincs ki szövétneket gyújtson neki a homályban. Az éjszakában fájdalmával egyedül van. Csodálkozva látja a hivek ritkulását. Kik a férj ereje előtt azzal hajlongtak, hogy a nő kedvét keresték: eltűntek s egy új központ körül bókólnak. Közülök a legjobbak is csak sajnálni tudják. Magában marad, mert nem várhatnak tőle semmit. S mióta első kérését megtagadták, az özvegy tudatára ébred a rideg valónak. De bizik jogos követeléseiben - s ijedve tapasztalja, hogy a hálátlanságnál is

van még rutabb valami: az irigység, és ennek mérges magzata, a káröröm. Boszut állnak rajta jóságáért, melyet nemesen gyakorolt; meglakoltatják érette, hogy volt valakije, akihez azok végett fordult, kik most megtagadják. Mit jogának vélt, azt vállvonitva alap nélkül való követelésnek bizonyítgatják.

Az özvegy asszony háza, ha födele aranyból van is, mégis szomorú, tartja az orosz példabeszéd. Hát még ha nincs aranyból, hát még ha fából van, hát még ha egyáltalán nincs is és gyászának szentélyébe befurakodik a kapzsiság, mely a hagyaték romjaival elrabolja az özvegytől a hitet is. Oh, szerencse, hogy szeme a kis fiára esik. Hanyatló bátorsága mint aczélrugó pattan föl. Küzd és küzdelme diadalmas. Ő érette s az ő helyébe nevelte férfiúvá gyermekét.

* * *

Ennyit s még sokkal többet lehet kiolvasni a Székely képéből.

S mig nézem, egy másik tolul eléje.

Az őszi nap egy szobába szórja bucsuvilágát, melyben fehér haju öreg asszony szendereg egy nagy zsölyeszékben. Tán nem is szendereg; tán meg is van már halva. Sápadt képére szelid búvet árnyat. S ha e perczen mosoly nem repülne el ajkán, valóban holtnak nézném.

Csak álmodik: egy szép, nagyon szép multról álmodik. Karját kinyújtja, mintha valakinek a kezét keresné. És az a kéz nincs itt. Az ő »apjokja«, az ő szép öreg embere, az ő jóbarátja itt hagyta. Azt bizony nem jól cselekedte és ellene is van a közös megegyezésnek. Ahogyan együtt vonultak át az életen, boruban-sugarban, szűkben-bőben: azonképen kellett volna együtt vonulniok a halálba is.

Fakadó fiatalságukban kerültek össze s megosztottak egymással mindent: meg az illúsiót, a csalódást, a küzdelmet, a folytonos munkát. Legszebb napjainak legédesebb örömeit neki köszönheté s a rossz napokban úgy megvigasztalta, hogy maga is újra hitt, midőn látta, férje lelkében hogyan támad föl a bizalom. Világító fénye volt, melyet ha kihalóban volt, ő, a hű feleség élesztett. Az ő két lelkök, mely annyi idő óta összeszokott, végre egybeolvadt. Az egyik gondolta a gondolatot, a másik kimondta; az egyik éppen azt ajánlá, amihez a másik már hozzáfogott. Ha az egyik meghanyatlott, ott volt a másik, hogy támogassa. Mindegyikben két bátorság s két lelkiismeret lakott. Amit verejtéke árán a férj megkeresett, azt verejtéke árán a feleség megtakarítá; kölcsönös munkájok jólétre segíté szegénységöket.

A gyermekek felnőttek s új családot alapítottak. Egyszerre csak azon veszik észre magukat az öregek, hogy magukra maradtak. Gyöngéd szeretetök elfödé a saját tűzhely fogyatkozásait. Megszabadulva a szigorú szülői kötelesség alól, kedves ifjúkori emlék gyanánt vonul el szemök előtt az áthaladt élet. A hosszú, munkamentes szünetek alatt újból föléledt a hajdan s aprókat lépegetve sétálnak az ambitusban, az udvaron, a kertben. A lugasba térve aztán, apjok olvassa és magyarázza az ujságot, vagy a gyermekek rendes tudósításait s ünnepi alkalommal az unokák buta nagy betűit, melyek három sorban négy lapon száz jó kívánságot közölnek az öregekkel. A régi kedves megszokás, melyet a családi kötelességek félbeszakítottak, újból kihajtott, kései tavaszt hozva a megszedett fának.

Oh, rövid boldogság! Férje, ki családjáért harczolt, elrejté sebeit. Látta apránként fogyni és meghajolni, anélkül hogy észrevette volna. A hanyatlás minden újabb jelénél bátorsága csak növekedett. Gyötrelmeit mosolygásba temeté s verőfényt hazudott arczára, midőn fájdalom égeté belsejét. Meg akarta édesíteni hitestársának a kínos várakozás perceit.

S egy őszi estén a szelid »apjok« meghal. A gyermek mind elősiet és zokogva borul rá az áldott férfiú koporsójára. Aztán vigasztalják az édes szülét, aki csak mindig a fejét rázogatja, hogy hiszen ez mind nem igaz: az ő édes jó embere nem halt meg. Mikor a temetőből

hazajönnek: a fiúk és lányok kitörlik szemükből a könnyűt, rendre megölelik az édes anyát és - a legközelebbi vonattal hazautaznak.

Egyedül marad az öreg asszony - az öreg özvegy asszony.

A gyöngéd gyermekek vetélkedve kérik magukhoz, de az ő fájdalma még gyermekben sem túri a tanut. Nem bír elválni attól a háztól, melyben fogytig volt vele és mellette. Ebben a szobában minden ő róla beszél. Ő marad.

Az est leszáll. Az öreg özvegy asszony kimegy a temetőbe, meggyújtja remegő kézzel a lámpást, ráteszi az új halomra s rárakja a ködtül nyirkos koszorút; aztán csendes sirással odahajlik a hideg márvány fölé és suttogva beszél a holt férjhez ott alatt és biztatja, hogy nem soká lesz már egyedül.

Meghalt lotharingiai Ferencz és felséges Asszonyának leghűségesebb hive és alattvalója: Kaunitz gf., a cs. k. ház minisztere elősietett, megvigasztalni Mária Teréziát. »Felségednek három korona ékessége, milliók szeretete s diadalmas hadseregeinek dicsősége jutott - ez a gondolat meg fogja enyhíteni felséged gyászos veszteségét«. - »Hagyja el, kedves Kaunitz. Ha a hitvesnek meghalt az ő édes hites társa: ragyoghat rá száz koronának fényessége, mégis csak szegény özvegy asszony«.

II. - AZ EMBER. -

Lecsukódott a szeme, az a szép szem. Elállt szive, az a jó sziv. Megaludt a vére, az a piros meleg vér.

Az erős férfi leroskad az ágy előtt s homlokához szorítja a holtan aláfüggő, fehér kezét.

E percztől kezdve özvegy.

E percztől kezdve egyedül van.

Nincs már, aki megértse keble dobbanását. Társa ez életben, párja a boldogság rózsafüzéres tánczában, tudója lelke minden mozzanatának - meghalt.

Meghalt!

Ez azt teszi, hogy örökre. Azt, hogy soha, sohasem fogja látni többé.

Hogy vannak, akik e gondolatba bele nem örülnek. Hol vagy te Hit, akinek földi küldetése a vigasz. Erősebb vagy-é testvéreidnél? Van viszontlátás? De mikor? S hát ha nem is igaz. Mit ér a hit, remény és szerelem nélkül?

Oh, ki irhatja le a kihalt tüzhely fagyosságának első napjait! Szerencsére - mert a boldogtalanságban is van szerencse - az első fájdalom szótalansága megzsibbasztja a szívet s a révedező szemet nem égeti a könnyű.

Csak midőn a gyötrelmes veszteségnek való tudatára ébred; midőn eloszolván a kábulat, önmagának tér ismét birtokába; midőn fogy ereje a tompító narkózisnak - csak akkor lát s ért meg mindent.

Csak mikor egyedül bolyg árnya a megnéptelenedett szobák falán, csak akkor ötlük föl előtte egy-egy emléke annak, aki elköltözött.

Itt áll indiai füzvesszöbül fonott dolgozókosárcájára, öblében egy félbehagyott munkával; ott fekszik olvasmánya, kedvelt könyve; a helyet, ahol abbahagyta, hosszú hajtű jelöli; egyike azoknak a hosszú tűknek, melyek rakonczátlan, dús fonadékait foglalták össze. Amott nyug-

szik szobrászi redőkben a pongyola, mely puha taglejtését juttatja eszébe. Mindenütt azt pillantja meg, amit ő látott; azt érinti, amihez az ő keze nyúlt; ott jár, ahol az ő kis lába lebegett. Minden butordarabon az ő emléke játszik. Ugy tetszik előtte, mintha csak néhány órára távozott volna el hazulról; mintha a következő perczben, mintha most és most köllene visszatérnie. Hallja a ruha suhogását, a csengő hangot, mely tudakolja: »Az ur« a szobájában van-e még? Minden csekélyke neszre fölérez, minden ajtónyitásnál megfordul, mintha neki köllene belépnie. Nem hihet örökkévalóságában e távollétnek, mely mindent úgy hagyott a maga helyén, mintha nyomban haza fogna jönni. Sok, sok időre van szüksége, míg veszteségének teljes fölismerése gyökeret ver az öntudatban; míg megéri, hogy örökre el van hagyatva. Ekkor omlik össze bátorságának végvára s befonja magát siralmának, gyászának sötét szálaival s egyedül csak ő vele foglalkozik. S e perczben tágul elszorult szive körül a görcs vas gyűrűje, most ered meg könyje s nem égeti szemét, hanem enyhesztő harmat gyanánt hull a visszaemlékezés szelid virányára. S minden emlékből édes gyötrelmennek fakad tüskés rózsája. Mily makacs, mily szívós állhatatossággal olvassa meg az eltűnt kincs egyes drágaköveit! Mint bánkodik az apró czivódásokon, mint siratja az elvesztett napokat! Mennyi lelki mardosás amiatt, hogy elbusítá azt, kinek többé nem örülhet. Mért, hogy ez elválás gondolata nem támad föl bennünk a kedvetlenség, a meglazult türelem, a hiányzó elnézés óráiban? Mért, ha könny tolul pilláinkra, nem jut eszünkbe szétmorzsolni egy mosollyal? Egy örömmel több, egy fájdalommal kevesebb volna. Mért megölni azt, ami halálra van ítélve?

S megáll a lefátyolozott arczkép előtt.

Maga a férj borította rá a leplet. Nem akart, napközben, minduntalan találkozni ezekkel az édes vonásokkal; nem akarta, hogy a sűrű látás megrontsa a nézést; nem akarta a megszokás által megfosztani magát attól az intímus, fájó gyönyörtől, mely átrezdül szívéen, ha a drága képről levonja a kárpitot. Nem akarta, hogy belevegyüljön környezetébe, hogy triviális díszvé legyen a háznak s hogy a megszokással elveszítse megindító báját. Amaz órák számára tartogatta a kegyelet kéjelgését, midőn szive ő feléje fordul s megszomjazza látását. És amidőn feléje ragyog gyöngéd arcának derűje s szeme mosolyogva pillant rá: emlékei szárnyat öltenek s visszarepülnek az édes multba.

Ma ismét levonta róla a gyásztakarót. S megjelent előtte s feléje repült az a lélek, melyben csak ő buvázkodott, melynek gyöngytermő mélyeibe csak ő merült alá. Ime, ilyen volt szövetségök első éveiben. A finom metszetű ajkon a leánynevelő intézet pajkos mosolya lebeg még, a nagy barna szemből azonban a nőnek osztályrésze, a szívjóság hinti már biztató sugarait.

Belemélyed a vonások nézésébe.

Mig birta, nem analysált. Őt ez asszonyban az összhang hódítá meg. Nem adott róla számot magának, mi is volt az, ami delejesen vonzotta, ami villanyosan remegteté meg teljes valóját. Nem is kereste. A hangokra tépett akkord nem zene többé. De most, a visszaemlékezés húrjait érintvén az egyes hang, a multnak teljes harmóniája zendül föl lelkében.

Mig élt, kevésbé figyelt a kedves alak részleteire. De most minden apróságot, minden fürtöt szerelmes tanulmány tárgyává teszen. Minden vonást belevés az emlékébe, hogy el ne felejtse, hogy lépten-nyomon legyen vele az imádott kísértet.

Megáll az arczkép előtt s hosszan nézi. A finom metszésű száj sarkaiban a hamiskás mosoly még ott vonaglik, de a nagy barna szem kimondhatatlan jósággal, áldássá lett pillantással tekint rá.

S az özvegy ember szabad folyást enged könnyeinek.

- Légy áldva, te drága teremtés! Köszönöm azt a boldogságot, melyet szereztél s hálát mondok neked, azért megbocsátottál, annyiszor megbocsátottál! Mig éltél, te voltál az én bájos gondviselésem; s hogy meghaltál, te vagy az én szent lelkem, fehér galambom, mosolygó védőangyalom. Leszálltál mint a nap; de hátrahagyott melegedtől kihajt a virág s illatából mintha saját lélekzésed csapna felém. Mindenben ott látlak, ami özvegységemet enyhíti. Otthonom egyszerű kelleme; a párna, melyet délutáni szendergésem alá himeztél; a kis nyirott szőnyeg, melynek pamutviránya fölért egy tavasszal; rózsaszagú eczeted, mely a saláta - oh engedd, hogy ne csak szívem, de inyem is háladatos legyen - mely a saláta nyers vadonát megizesíti s még most is ott érik a nagyhasú üvegben - mind téged emleget, téged dicsér, téged sirat!

Az utcán végig menve, halotti koszorúkon akad meg az özveg्य ember szeme.

Azelőtt észre sem vette, s ha virágos kirakat előtt állt meg, onnan a fejdísz, a kis kalap, a fehér bálruha füzereit és rózsáit nézte s gondolatban rá is aggatta arra az imádott asszonyra, kinek puha karja pihent az övében s megrándult, ha valami különösen szépre, eredetire akarta ráfordítani figyelmét »pipinek«. (Mert ez volt a férjnek félhivatalos neve a belügyek szent ministeriumában.)

Egyszer koporsó-kirakatot néztek együtt. Milyen szép koporsók! Mennyi vigasztaló az ércnek örökzöldre zománczolt repkényében! Mily megnyugtató édes kis gondolat, hogy a drága halottra zárt koporsó kulcsát magunkkal visszük haza.

- Ugy-é, fogsz rá vigyázni?

- Mire, babám?

- A kulcsra.

- Miféle kulcsra?

- A koporsóm kulcsára.

A nap szépen süttött s körül vig csevegésben haladtak el az emberek. S ő az élet pezsgő óráiban halált emleget és koporsó-kulcsot.

- Oh ti asszonyok! Még a halállal is kaczerkodontok.

Az enyészet gondolatait ki kellett űzni a bogaras fejcskéből. Vásárolt reá egy bogaras kalapot, melyről hosszú fekete gyásztoll ingott alá. S mihelyest a fejébe tette neki, döngve rebtent ki onnan minden bolond bogár, mely agyában a halálról zümmögött.

Áldott masamód, hogy ilyen olcsón válthatni meg tőled a bánatot!

Ma egyedül áll a fényes ablak előtt.

Most is rózsakoszorú és nefelejts-füzér van ott kiakasztva. De nem diszél a fejnek - hanem a fejfának.

S most is vig csevegésben haladnak el mellette az emberek s a nap tisztán süt le az égről.

Az üveglemez mögött örökzöld repkénynyel körülfüzött koporsók állnak egymás fölött. Szívéhez nyúl, mely felsajog, s oda szoritja kezét. Érti a kemény kis tárgyat. A temetés óta mindig ott függ keblén a koporsó kulcsa. Mintha benne kulcsot birna egy titkos kertajtóhoz; odanyílik a rózsalugasba, melynek árnyán dobogó szívvel várják.

Ma is várják. Meg is látogatja. Hiszen szive fölött ott van a kis kulcs, megözvegyült karjára immortellekből font koszorút akaszt s kezében nagy ibolyacsokrot tart. Az ibolyát oly nagyon szerette; halálában is szereti.

Megy gépileg a tömeggel.

- Uram!

Nem hallja.

- Uram!

Még sem hallja.

- A ruhámon áll rajta. Kérem!...

Szöke fő hajlik le előtte, melyen fekete fátyolt lebegtet az őszi szellő. Keskeny, fekete keztyübe tuskolt finom kéz görbíti meg karcsu ujjait és igyekezik a megtiport sötét hurczot kiszabadítani a gyászos feketeségü csizmának talpa alól.

- Bocsánat!

S fölpillant.

Feketébe öltözött fiatal hölgy, kinek halvány arczához bánatos keretet szolgáltat a gyászruhának fénytelen szövete. A gyászkalapon gyásztoll reng, fekete rózsza bólingat és fekete cseresznye inog. A fekete cseresznye szemei között fekete kolibri-madárka integet.

- Bocsánat!...

A megmentett uszályt félre lebbentvén a szellő: finom faragású boka, zergebőr topánkába bujtatott nyerges láb s a fekete selyemharisnyából egy harapásnyi ötlík szemébe.

- Bocsánat!

Sötét fátyol, szöke fürt, halvány arcz, gyászuszály, gyász-kolibri, fekete cseresznye, fekete rózsza, finom kéz, gyöngéd boka, zergebőr topán és a selyemharisnyából az a kis falat: a következő perczen eltűnt a sokaságban.

Az özvegy ember kemény tárgyba ütődik. Visszakapja lábát, mert törékeny dolognak látszik, amire rá akart lépni. Utána hajol. Fekete bársony szalagon fekete médaillon. Csiszolt médaillon, számos facettel. Valóságos fekete gyémánt.

Nyilván az a gyászoló hölgy ejtette el a nyakából - abból a szép nyakból, amint utólag kénytelen magának bevallani.

Ki lehet benne, abban a fényes fekete kis mausoleumban? Lakója - tekintvén a szép kebelt, mely fölött függött - ha a paradicsomba nem is, de mindenesetre szép helyre került.

A médaillon lapja fölpattan.

- Ah, öreg ur! Az édes apja!

De mit ához? Mi köze hozzá, öreg-é, fiatal-é, aki abban a médaillonban lakik? Gondja most csak arra legyen, hogy visszaszolgáltassa tulajdonosának. De hova is tűnt el olyan egyszerre? Kezd előre tolni. Már nem is őt viszi a tömeg, hanem ő a tömeget. Szeme nem a felhőkbe mélyed, hanem a sokaságba. Keresi - hiába! Csak nem akad rája. Majd kihirdeti a lapokban, hogy ilyen és ilyen médaillon találtatott ekkor és ekkor, átvehető itt és itt. De hátha aztán unalmas hordárt küldenek érte, aki semmit sem tud? Nem, nem! Magának kell átadnia! Hová is tűnt el olyan hamar?

Már most rohan. Az immortell-koszoru majd leesik a karjáról. Az ibolyacsokor meg... Uristen, az ibolya hova lett?...

Majd vesz másikat. Most csak ettől a médaillontól akar megszabadulni. Képzeltető, a gyászos hölgy milyen szerencsétlen lesz, ha észreveszi a hiányt.

Végre... végre! A nagy temetőnek egy mellék-ösvényén, ott lebeg a gyászos nő.

- Nagysád!

Nem hallja.

- Nagysád, kérem!

Csak nem hallja.

- A médaillon...

A gyászos nő megfordul. Derekához ibolyacsokor van tűzve. Az elhunyt feleség hantjaira szánt illatos emlékjel. Cserében veszettek - és találtak.

- Én voltam az a boldogtalan, aki az uszályára léptem az imént. Nyilván e miatt is veszítette el nyakából a médaillont. Ime, kisasszony, boldogult édes atyjának arczképe.

- Én... ez... ez az arczkép nem az én atyám képe. Én e férfiunak özvegye vagyok.

Oly búsan mondá ezt s még inkább szépült a fájdalom alatt. Ah, Niobe Vénusnál is igézőbb.

- Özvegye?...

* * *

Ezer meg ezer világ gyúl ki a fakó hantok fölött.

S a halottak emlékének szentelt világokból ah, egy új szerelemnek lángja vet lobot két új sir fölött - az ibolyacsokorból rózsza fakadt.

A kis kulcs ott függ-e még a sziv fölött?

* * *

Otthon az arczkép le van fátyolozva. Ha özvegy ura elvonná róla a leplet, meglátná, a pajkos vonás ott a száj sarkában mint fanyarodott sarcasticus mosollyá.

De a szeme, az még mindig jóságos. Bánatosan azt látszik mondani:

- Csak most haltam meg igazán.